

СПОМІН

ОТЪ ЖИВНОГО
ПРИЖИТІЯ 1808 ГОДА

—
ВЪ

СВѢТѢ

ВЪ СТОЛБЦѢ ПЕРВОМЪ, ЧАСТИ ПЕРВОЙ —
1818

—
ВЪ

СВѢТѢ ПЕРВОМЪ, ЧАСТИ ПЕРВОЙ

—
1818

КЪМЪ ЧИТАТЕЛИТЪ.

Настоящитъ ми „ спомени “ сж писани пръвъ 1903 година. Ако днесъ тъ могатъ да видятъ бль свѣтъ, то е благодарение на свободата, която отечеството ни спечели съ провъзгласената на 11 юлий м. г. Конституция. До тая дата ние всички отомански народи, потиснати подъ иета на тираническия режимъ, задушавашме съ едни други. По край пжтнитъ бльжкн въ тая книга сж помъстени и разкази за начина, по който бившиятъ султанъ Хамидъ потуши възстанието въ юго-западна Македония пръвъ 1903 година. Но днесъ ние се отвращаваме отъ споменитъ за деспотическото минало и, като граждани на свободна държава, забравяме плъменнитъ си вражди и ржка за ржка взрвимъ въ пжтя на напредъка и културата.

Нединъ .

Скопие,
25. Септемврий 1909 г.

ЛЕРИНСКО.

Бѣше 5 ноемврий 1903 година, сръда. Слаби слънчеви лъчи, тихъ юженъ вѣтрець, тукъ тамъ по небосклону малки облачета—ето ви единъ приятенъ есененъ день. Ние зехме шосето за къмъ с. Негочани. Всички ездѣхме на коне. Дѣдо владика * имаше хубавъ червенкъвъ конь. Дружината ни бѣ доста разнообразна и внушителна. Единъ полицейски агентъ, единъ жандармерийски офицеринъ и трима конни жандарми бѣха изпратени отъ страна на властѣта да придружаватъ владиката. Отъ своя страна дѣдо владика бѣше ангажиралъ мене и о. П. да му помагаме при раздаване на помощи за пострадалото отъ възстанието българско население. Той водѣше съ себе и своя слуга Андонъ. Нищо не нарушаваше дневната тишина—само тропотътъ на конетѣ далечъ се слушаше по шосето. Отъ врѣме на врѣме изхвъркваха гладни врани, накацали по посьрналитѣ върби отъ двѣтѣ страни на шосето. Най-сетнѣ дѣдо владика тури край на мълчанието, като прѣдложи една цигара на офицерина. Ето ни вече край черквата на с. Кравари. Тукъ слѣзнахме отъ конетѣ, за да ги приготвимъ за по дълъгъ пѣтъ. Сега пѣтътъ ни стана по приятенъ. По шосето сръбцахме солдати, които се връщаха въ града, селяни отъ близкитѣ села. Нъ и вѣтърътъ се промѣни. Той стана доста хладенъ, а азъ, като не навикналъ на дълги разходки, разболѣхъ се. При менъ останаха о. П. и слугата. На пѣти ни застигнаха хората, които караха на товаренитѣ за помощъ вещи. Съ тѣхъ вървѣше и единъ сува-

* Родолюбивиятъ Пелагонийски митрополитъ, покойниятъ Григоръ.

рия. Азъ взехъ нѣкои лѣкарства и се рѣшихъ да не губя врѣме. Дѣдо владика не се виждаше. Той заедно съ хората отъ властѣта бѣше стигналъ въ с. Негочани и слѣзналъ въ кѣщата на селския чорбаджия. Когато ние влѣзнахме въ селото, видѣхме да се трупатъ на купове солдати по вратитѣ и прозорцитѣ на селскитѣ ханища. Тукъ квартируваше единъ табуръ войска. Офицеринътъ на табура посѣти дѣдо владика. Стѣдъ кжса една почивка ние бѣхме на нѣтъ за с. Росенъ, дѣто кроехме да прѣнощваме. Отъ Битоля до Росенъ има около 6 часа пѣтъ. Бѣхме изминали половината. Деньтъ бѣ навалилъ. Започнахме усилено да караме. Па и дѣждецъ ни порѣсваше. Почвата взе да става вълнообразна. Задъ елчѣтъ отъ низкитѣ хѣлмове се криеше селото Неокази. Прѣхвърлихме желѣзничния мостъ, а шосето остана задъ насъ. Далечъ изъ подъ облацитѣ снопъ слънчевѣ лжчи озаряваше една частъ отъ полето. Слънцето приближаваше да се скрие задъ гиганскитѣ планини на западъ. Камбанитѣ зазвониха. Всички селяни, на чело съ селскитѣ чорбаджии, бѣха излѣзли да посрѣщнатъ дѣдо владика. Ние бѣхме вече въ с. Росенъ. Това село брои около 70 българи кѣщи и цѣлото е чифликъ на брата Робевѣ отъ Битоля. Тукъ намѣрихме сърдеченъ приемъ въ кулата на г-да Н. и П. Робевѣ.

Тая вечеръ азъ се запознахъ по-отблизо съ хората отъ властѣта. Минахъ въ тѣхната стая. Запознаването ни стана à la turca. Тѣ ме запитаха, да ли не съмъ роднина на владиката. Объяснихъ имъ, че ще помагамъ при раздаване на помощитѣ. Стѣдъ това разговорътъ ни се водѣше върху разни прѣдмети. Рамаданъ ага, жандармерийски мюлязининъ, хвалѣше своето родно мѣсто Враня, нѣ никакъ не му се харесваше сѣрбското управление. А Ахмедъ ефенди не можеше да се начуди на мойтѣ разкази за богатството на султанскитѣ палати. И офицеринътъ, и полицейскитѣ агентѣ служили на девлета по 20 години. Вечерата бѣ готова. Азъ се разпростихъ доволенъ отъ своитѣ събесѣдници. Вечерахъ малко. Уморенъ, азъ легнахъ и дълбоко заспахъ. О. П. и селскитѣ свещеникъ Анастасъ още дълго останаха да си приказватъ по лѣтошнитѣ събития.

Слънцето отдавна бѣше излѣзло. Приготовихъ се и заед-

но съ приятеля си Е. рѣшихъ да пообиколя селото. На двора бѣха събрани купъ жени, подбродени съ черни кърпи.

— Виждате ли, всички тия жени сж отъ Неокази, каза ми приятельтъ.

• Приближихъ ги и прѣди да ги запитамъ, една отъ тѣхъ се обади:

— Изгорени сме, г-не, цѣло село ни изгорѣ! Дошли сме за помощи.

— Помощи ще ви се дадатъ, рѣкохъ азъ, нѣ нѣма ли нѣкой мъже да ми разкаже, какъ и защо изгорѣ селото ви?

— Венчки мъже ни изклаха, г-не, повтори ежщата жена.

— Мойтъ Тодоръ отъ дома още го вързаха и така го изнесоха да го убиватъ, обади се една млада невѣста, която плесна съ ржцѣ и почна перойни съззи да рони.

— Дѣтето ми, г-не, на 12 години, съ поясъ го вързаха за шията, прибави трета. То викаше; „мамо ле майчице!“ Азъ се хвърлихъ да го отървавамъ, ала наднахъ въ несрѣсть отъ немилостивитѣ удари на солдатитѣ. И него убиха, г-не, съ щикъ го пробиха на 10 мѣста.

Говорѣше и хълцаше горката жена. Сцената взе да става още по сърдцераздирателна. Азъ не можахъ да се стърпя и заминахъ за кжщата на приятеля си. Още не успѣхъ да седна, и двама селяни отъ Неокази пристигнаха да обадятъ на дѣдо владика, че венчки селяни не ще могатъ да дойдатъ въ Росенъ за помощи, защото леринскиятъ каймакаминъ (Неокази е леринска каза) дошълъ въ селото и задържвалъ селянитѣ по нѣкаква работа. До като селянитѣ ми кажатъ това, други жени отъ ежщото село съ насълзени очи навлѣзоха въ стаята. Едни оплакваша убититѣ си мъже и синове, други ограбенитѣ и изгорени кжщи, нѣ най-безутѣшни ми се видѣха ония невѣсти и моми, на които свирѣнитѣ солдати бѣха отнели честъта. Всички разправяха за кървавата сцена, която на 31. юлий се разыгра въ селото имъ. Нѣ най-цѣленъ и най-покъртенъ мц се стори разказа на бай Котолче.

Бай-Котолче подкачи разказа си така:

— Това що стана, г-не, въ нашето село, нигдѣ до сега не

е станало . Рано въ четвъртъка на 31 юлий селото ни бѣ за-
обиколено отъ войскитѣ, що пазятъ желѣзницата . Кога се ху-
баво разсвѣтли, тия войски влѣзнаха въ селото и заедно съ сел-
скитѣ турци заловиха венчки мъже, вързаха ги и ги откараха
въ турската махала, подъ крушата, дѣто бѣше юзбашията и сел-
скитѣ агалари . Най-напрѣдъ заблѣзахме огънь въ къщата на
Т-ви . Слѣдъ това се подпали и втора и трета и цѣлото село .
Настана общъ грабежъ и пожаръ . Ужасна картина: плачове, пи-
съци, ридания, пушечни гърмежи ! Нѣ всичко това, г-не, нищо
не бѣше спрѣмо онова, което се вършеше прѣдъ насъ . Отъ об-
щата верига отдѣлиха 26 души . Кръвта замръзна въ насъ .
Ние вече само мислѣхме, какъ по-леко да умремъ . Повикаха
Стойче Поповъ отъ 26 тѣ . Поиска му се пушката . Той нѣмаше
пушка, както и венчки други селяни . Юзбашията заповѣда да
го сложатъ съ лицето върху пѣсъчливата почва . Солдати стж-
пиха върху главата, ржцѣтѣ и краката му, а юзбашията съ яка
и дебела сопа го би, до като Стойче изгуби съзнание отъ изтек-
лата кръвъ .

Женитѣ не можаха да спратъ сълзитѣ и хълцанията си
при възпроизвеждане на тия ужасни сцени , па и самъ бай К.
трѣбваше да спре, защото и той почна да плаче като жена . За
минутка азъ обърнахъ разговора върху селскитѣ ниви и доби-
тъкъ . Бай Котолче се успокои и продължи :

— Сжщото се повтори и съ петима други отъ сжщата
група . Нѣкои отъ тѣхъ съвсѣмъ бѣха обезобразени поради из-
падналитѣ вѣжди и мускули на лицето . Другитѣ 20 души
по-малко биха . Отново всички наедно вързаха и ги прѣдадоха
на едно отдѣление войска, ужъ, да ги откара въ Леринъ на воен-
ния командантъ . Въ това врѣме пламъцитѣ отъ подпалената
ни черква, кате че ли стигаха небето . Скоро войниците се за-
върнаха и явиха на юзбашията, какво тѣ избили всички 26 ду-
ши, защото се противили да вървятъ . Общъ ужасъ обзе всички
ни . Сега вече редътъ бѣ нашъ . Изведоха 4-ма отъ нашата груп-
па . Юзбашията имъ поиска оржжието . Нещастниците нищо не
продумаха . Устнитѣ имъ се бѣха схванали . Прѣдадоха ги на 8
души солдати . Слѣдъ една или двѣ минути чу се пушеченъ

залпъ . Солдатитѣ се завърнаха, и ние разбрахме злата участъ на другаритѣ ни . По сѣщия начинъ се постѣпи съ други четирима . Това се потрети и почетвѣрти . Последни изведоха насъ 10 души и ни прѣдадоха на единъ зводъ солдати . Ние не бѣхме въ себе си . Струваше ни се , че сме промушнати, нѣ че още можемъ да вървимъ . Коситѣ ни бѣха настрѣхнали и нищо не виждахме прѣдъ себе си . Въ минутата, когато, може би, солдатитѣ щѣха да свършатъ и съ насъ, двама агалари отъ селото ни , идеци на коне отъ вѣнъ, убѣдиха ги да ни върнатъ при юзбашията . Тѣ го помолиха да ни прости и поржчителствуваха, че ние сме честни хора . Юзбашията ги послуша, ала имъ забѣлѣза, какво мусулманитѣ отъ една страна се оплакватъ отъ комититѣ , а отъ друга просятъ милость за тѣхъ . И така, тоя день, г-не, загинаха 60 души наши селяни безъ да сж виновати въ нѣщо .

— Лиманъ уби единъ день по-рано селския ни кметъ, подзе една бабичка . Той съ Аликочо повикаха и войската въ селото ни . Всички зулуми отъ тѣхъ теглѣхме . Тѣ сочеха мжжетѣ ни на войската .

— Ами какво стана съ женитѣ и дѣцата, слѣдъ като се избили толкова мъже и слѣдъ като кжшитѣ изгорили, запитахъ азъ ?

— Останаха нѣколко кжщи здрави . Едни се прибрахме въ тѣхъ, а другитѣ се прѣснаха по турскитѣ кжщи и станаха имъ черни роби , прибави бай Котолче .

Врѣмето бѣше за обѣдъ . Азъ напуснахъ приятеля си и се завърнахъ въ кулата . Дѣдо владика съобщи на селянитѣ, че на другия день на зампнаване прѣзъ Неокази, той ще раздаде помощи на всички селяни . Всичкото врѣме слѣдъ обѣдъ азъ употрѣбихъ въ съставяне на подробенъ статистиченъ листъ, споредъ който да се раздадатъ помощитѣ въ Неокази . О . П . и селскиятъ свещеникъ бѣха отишли да опѣятъ единъ мъртвецъ . О . П . държалъ въ черквата поучителна рѣчь на селянитѣ . Сѣщиятъ день Ахмедъ ефенди, полицейски агентъ, съ разрѣшение на дѣдо владика замина за родния си градъ Леринъ . Той обѣща да ни прѣрѣщне въ с . Арменско .

Вечерята при насъ гостува и свещ. Георги отъ близкото село Върбени. Той въ своитѣ разкази по недалечното минало бѣше почти неизчерпаемъ. Приказва за глането въ Неокази, приказва, какъ сѣщиятъ юзбашия Хайдаръ бей щѣлъ да го убива, какъ четитѣ сполучили да се спасятъ и пр., и въ разказътъ, какъ неговото село на съ малко останало да сподѣли участъта на Неокази, ми се стори достоенъ за забвѣтване, и азъ помолихъ о. Г. да ми го повтори. Слѣдъ като поизгледа дългата си русочервенекъва брада, о. Георги започна:

— Страшно нѣщо бѣше това, г-не! Жестокъ човѣкъ бѣше тоя юзбашия. Слѣдъ съсицванието на Неокази той се отегли въ бараката при желѣзничния пѣтъ. Вечерята повика мене само. На три пѣти щѣше да ме убива, нѣ и третѣ пѣти ме отърва единъ сувария, който случайно тукъ се намѣри. Азъ останахъ живъ, за да бѣда зритель на по-голтѣми ужаси. Сѣмна се добрѣ и юзбашията улови всички мъже отъ селото. Извади ги въ селската мера. Въ това число бѣхъ и азъ. Войската ги заобиколи. Юзбашията се поогледа добрѣ на селянитѣ и най-прѣдставителниятъ, който, споредъ него, е билъ и най-опасниятъ, заповѣда да излѣзе нѣколко разкрача на напредъ. Единъ зводъ войска се нареди на страни и почна да се прицѣлва на жертвата. Юзбашията три пѣти съ високъ гласъ поиска пушката му. Когато и на третия пѣтъ не получи удовлетворителенъ отговоръ, той скомандова огънь. Двадесетъ куршуми пронизаха тѣлото на нещастния Фидиѣ. Той падна на земята безъ да шавне повече. Прѣдставете си, г-не, че ний се приготвихме да мремъ и като че ли чувството на страхъ у насъ бѣ съвсѣмъ заткпѣло. Когато юзбашията взе да се поогледва, за да избере нова жертва. Всѣки отъ насъ се готвѣше да пристѣпни на напредъ. Нѣ въ тоя моментъ сѣщиятъ сувария, който и мене спаси, силно прѣпускаше къмъ позорищното мѣсто. Той идѣше отъ къмъ желѣзничната станция и носѣше червенъ иликъ въ едната си рѣка. Юзбашията развечати плика, прочете написаното и ведната заедно съ войскитѣ се отетди къмъ желѣзничния пѣтъ.

Късно вече бѣше, и ние легнахме да спимъ. Шѣтътъ ми си другия денъ бѣше опредѣленъ. Ние щѣхме да заминемъ за сѣ

Бухъ. Взе да се зазорява. Всички се приготвихме. Първенъ се изпратиха вещитѣ въ Неокази. Всички селяни отъ Росенъ изпратиха дѣдо владика, като му цѣлунаха рѣка.

С. Неокази лежи на 1 часъ разстояние на с. отъ Росенъ. То брой 72 български сѣмейства и около 50 турски. Пѣхтъ между двѣтѣ села е добъръ и може да върви кола. Ето ни и прѣдъ самото село. Минавахме прѣзъ турската махала. Бай Когодче, който ни придружаваше, посочи ми извѣстната круша. Погледнахъ на крушата, спрѣхъ коня си и разгледахъ пѣсчливата почва наоколо. Нѣ тѣ нищо не можахъ да ми кажатъ-тѣ бѣха нѣми свидѣтели на кръвожадността на юзбашията Хайдаръ бей. На изгоренитѣ къщи стърчеха само стѣнитѣ. Най-големо изгорено здание бѣше селската черква. Дѣдо владика се спрѣ въ една здрава къща край селото. Тукъ бѣха и вещитѣ за раздаване. Нѣ понеже каймакаминтъ бѣше още въ селото, то дѣдо владика му направи посѣщение. Слѣдъ това той самъ съ ржката си почна да раздава по списъкъ кое платно, кое шаекъ, кое чорапи и пр. на натрупалитѣ се селяни прѣдъ вратата на къщата. Каймакаминтъ повърна посѣщението и помоли дѣдо владика да внуши на населението да не се страхува да изкаже ония турски къщи, въ които се криятъ ограбенитѣ вещи на христианитѣ. Селянитѣ се притискаха около каймакамина и му посочваха да запише нѣкои турски къщи.

Частьтъ бѣше два слѣдъ пладне, когато напуснахме Неокази. Прѣдетоеше ни още дълтъ пѣхъ до Бухъ. То лежи на разстояние 5 часа на югъ отъ Битоля. По равенъ пѣхъ стигнахме до с. Върбени, минахме селската мера, къдѣто Хайдаръ бей бѣше събралъ селянитѣ да ги избива, и слѣдъ часъ догонихме селото Попължени. Тукъ се малко поотморихме. Дѣдо владика взе съ себе и селския свещеникъ Стефанъ. Прѣхвърлихме хълма, задъ който се скриваше Попължени, и излѣзохме на отворено поле. Слънцето залѣзваше. Ние прѣбродвахме рѣката, която минава прѣзъ турското село Клешино, на политѣ на Бухскитѣ планини. Самото Бухъ лежи високо надъ Клешино между планинитѣ Острецъ, Стръмна и Тайма. Тъмно стана. Ние вече бѣхме въ Бухъ. Всички селяни, начело съ двамата си свещени-

ци, бѣха се събрали около черквата да посрѣщнатъ дѣдо владика. Една здрава кѣща въ горнята махала бѣше опредѣлена за владиката. Въ нея имаше само двѣ стаи. Въ едната, съ печка, се помѣсти дѣдо владика, а въ другата-всички негови хора Почна да става хладно. Стопанинѣтъ на кѣщата накладе силенъ огънь. Понеже тоя день не бѣхме хамнали, то лакомо се спуснахме да сърбаеме сложения фасулъ. По едно врѣме цѣлата ни стая се напълни съ димъ. Въ нашето огнище не димѣше. Оказа се, че боритѣ отъ печката въ стаята на дѣдо владика вмѣсто да изваждатъ дима прѣзъ нѣкой прозорецъ на вѣнъ, прѣкарвали го въ нашата стая. Добродушната жена на стопанина Филко се мъчеше да ни убѣди, че кѣщата имъ била изложена отъ всички страни на вѣтъра и че това не допущало димѣтъ да се прѣкарва на вѣнъ .

Валѣше пороенъ дѣждъ. Ние стояхме до късно. Бай Филко, наскоко дошълъ отъ Сърбия, расправяше за тамошнитѣ работи, а о. Стефанъ бѣше много увлѣкателенъ въ своитѣ разкази. Той ми направи впечатлѣние на разуменъ български свещеникъ. Най-сетнѣ трѣбваше да се спи. Нѣ кждѣ? Въ стаята на едно кѣлоше царевица, до нея стовни, софри, по нататкъ бѣха вaredени нѣколко каци, до тѣхъ човали, пълни съ трѣски, торби съ покщнина и др. Събрахме се около огъня, и кой какъ намѣри, избра си мѣсто. Останахме доволни, че можахме да намѣримъ подслонъ. Въ сѣщата стая помѣствали се 4 сѣмейства. Отъ 240 кѣщи останали здрави 18. Въ тѣхъ се прибрали освѣнъ стопанитѣ и всички други сѣмейства, които нѣмали възможность да си направятъ колиби .

На другия день, 3 ноемврѣй, сѣбота, празникѣтъ Архангеловъ день, селската камбана ни събуди по-рано. О. П. и азъ се приготвихме за черква. Свѣтло бѣше вече. Отъ чардака на нашата кѣща се виждаше цѣлото село. Нѣ това не бѣше село. То приличаше повече на зинали гробища съ съвършено почернѣли вжтрѣшни стѣни. Изъ единъ отъ жлитѣ на всеки такъвъ гробъ излизаше димъ. Черквата и ханѣтъ до нея бѣха останали непожтнати. Яка и хубава е черквата въ Бухъ. Службата извършваше о. Ст. отъ сѣщото село. Колкото тѣжни бѣха впечат-

лѣнията отъ картината на изгореното село, толкова повече ми домжчиѣ отъ пѣнието на свещеника, който освѣнѣ дѣто не изговаряше всички думи, нѣ, ако почише една ектения, напр. отъ горне до, свършваше я почти като да шепне . Църквата пуена и до като дойда до кѣщата, азъ видѣхъ нѣколко колиби по жглитѣ на изгорѣлитѣ кѣщи. Тѣ бѣха низки и съградени на бърза рѣка. Покрити бѣха съ слама . На мѣсто дѣски отдолѣ пакъ слама . Дѣждѣтъ проникваше въ тѣхъ . Въ такива колиби живѣше по голѣмата частъ отъ населението на с. Бухъ.

Денѣтъ бѣше хубавъ . Слънцето позлатяваше пожелѣлитѣ гори. Стана дори до толкова топло, че азъ правѣхъ бѣлѣжкитѣ си вънъ на чардака. Свещеницитѣ и първенцитѣ дойдоха да се поклонятъ на дѣдо владика. Прѣдстоеше да се раздадатъ помощи на българитѣ отъ ближнето изгорено село Раково. Три пѣти се поканиха да дойдатъ да имъ се помогне. Нѣ тѣ не рачиха да се явятъ при българския владика, като духовно зависещи отъ патриаршията. Прѣдвиденитѣ за тѣхъ помощи се раздадоха на други нуждаещи се.

—Виждате ли, г-не, каза ми по-младиятъ отъ свещеницитѣ, като приближи до менъ, виждате ли, нашето село стана на пепель.

И о. Стефанъ ту викомъ , ту шепнешкомъ продължи да разказва така:

—Въ селото ни стоеше единъ бюлюкъ войска. Малко прѣди възстаннето тая войска се вдигна отъ селото. Всички прѣдвиждахме, че ще дойде да ни нападне по-голѣма турска сила и постоянно стоехме будни . И наистина, на 31 юлий, около 6 час. отъ къмъ Клешино почна непрѣкъснато да се пушка . Всички напуснахме селото и се прибрахме всрѣдъ гората въ по-отрано опрѣдѣленото за това мѣсто. Войска и башибозукъ отъ Клешино напрѣдваха къмъ селото ни. Тѣ подпалиха всички търла и кошари, както и черквата св. Георги, вънъ отъ селото. Отъ начало като че ли вжтрѣ не смѣха да влѣзатъ. Най-напрѣдъ подпалиха най-крайнитѣ кѣщи . Послѣ навлѣзоха по на вжтрѣ и започнаха, войска и башибозукъ, да изнасятъ това, що можеха, и да горятъ кѣщитѣ. Слънцето приближаваше да се скрие, кога

видѣхме, че се връщаха по същия път, отъ където бѣха дошли. На другия день нѣкои наши селяни слѣзнаха въ селото. Намѣриха се убити 5 мъже и 4 жени, едната между които бѣше млада и трудна, та не можа да послѣдва насъ. Едно нейно момиче на 12 години, ранено на 8 мѣста съ куршуми, бѣше останало живо. Селянитѣ ни го прибраха въ гората и тамъ го лѣкувахме.

— Другъ път дохожда ли въ селото ви войска, запитахъ азъ.

— Да, г-не, на 2-и септемврий заедно съ битолския грѣцки владика Амвроси. Нѣкои наши селяни бѣха се завърнали въ селото. Имаше малко затишие. Владиката ни убѣждаваше да се приберемъ и да се заловимъ всѣкой за работата си. Тоя день войската ограби всичко, което селянитѣ бѣха скрили.

До като о. Ст. ми разправяше това, една млада женска фигура съ прилична външност и здраво тѣлосложение ми подаде едно заявление за дѣдо владика, съ което просѣше помощъ. Тя поиска същеврѣменно и да се прѣдстави на владиката. Баща ѝ, съ когото тя бѣше дошла, почти шепнешкомъ ми каза:

— Моля ви, г-не, кажете на дѣдо владика, че тя е моя дѣщеря, която сега скоро се завърна отъ четата. Тя бѣше четникъ, а сега иска да се възползува отъ амнистията, та да може свободно да живѣе въ селото.

Заведохъ я при дѣдо владика, който изслуша молбата ѝ, и съ писмо я изпрати до надлежитѣ мѣста въ Битоля, отъ дѣто властитѣ веднага я бѣха снабдили съ опростителенъ билетъ. Името на тази героиня бѣ Стойна.

Тоя день раздаде се помощъ въ облѣкло само на 50 сѣмейства изъ между най-бѣднитѣ. Друга помощъ не се даде, защото дѣдо владика скоро слѣдъ изгаряннето на селото бѣше изпратилъ парична помощъ. Тоя път и жандарм. офицеринъ държеше смѣтка на раздаванитѣ помощи.

Бѣше се мръкнало. Скоро слѣдъ яденнето пенчки легнахме да спимъ. Силенъ вѣтъръ духаше. Горитѣ наоколо грозно бучеха. Къщата ни яко много се провѣтряваше. Чувѣше ми се, че и тя се носи нѣкъдѣ надолъ. Азъ бѣхъ се завилъ добръ,

и право да си кажа, приятно се спи въ такъво врѣме.

Сутринта на другия день трѣбваше да оставимъ Бухъ. Мжчно можеше да се намѣрятъ кираджии, за да натоваримъ вещитѣ . Кираджинтѣ, които бѣхме ангажирани отъ Битоля, ни напуснаха, поради неудобствата, които прѣдвиждаха да срѣщнатъ по изгоренитѣ села . Главното бѣ, че нѣмаше достатъчно храна за конетѣ .

Деньтъ бѣ мраченъ . Отъ всѣкъдѣ черни облаци . Почна да вали и до като добритѣ селяни намѣрятъ нуждното число коне, деньтъ бѣше прѣполовилъ . Макаръ селото да бѣ изгорено, ала животътъ въ него ми се стори да е доста весель . Азъ останяхъ очуденъ, когато чухъ отъ нѣколко мѣста гайди, па и пѣсни . Тоя день имало нѣколко сватби . Ние бѣхме вече на пътъ за с. Арменско . Дъждътъ взе да се усиља . За да слѣземъ въ Арменско, трѣбваше да прѣхвърлимъ срѣщната планина . Пътътъ бѣ стръменъ . Конетѣ вървѣха мжчно . Най-сетнѣ изкачихме се на върха на планината Тайма . Взе да става хладно . Дъждътъ прѣстана . По върха на планината ние газѣхме снѣгъ . По едно врѣме облацитѣ на западъ очистиха небето, и слънцето блѣсна . Прѣдъ насъ бѣше цѣлото почти Леринско поле . Гледката бѣше, не особено привлѣкателна : тъмно-сиви облачета отъ димъ покриваха малки селца, разхвърлени навредъ по полето . Самото поле на мѣста бѣ черно, а на други зелено . Слънцето озаряваше само часть отъ полето . Между политѣ на двѣ планини се простираше дълга ивица отъ кѣщи . Това бѣ Леринъ . Ние вървѣхме по билото на планината . Възвихме на долъ и прѣдъ насъ въ дѣното нѣгдѣ видѣхме селото Арменско . Слѣзохме отъ конетѣ и захме стръмнината къмъ селото . Високо на с. з. се издигаше гигантската Бигла . Тукъ-тамъ по нея се движеха вълни отъ мъгла . Стигнахме на шосето, което е прокарано отъ Леринъ прѣзъ Бигла за Костуръ и Корча . Отъ шосето селото можеше да се види по-добрѣ . То прѣдставляше купина отъ развалини . По срѣдъ тия развалини на мѣста се бѣлѣха колибки, покрити съ слама . Край селото бѣха събрани селянитѣ, за да посрѣщнатъ владиката . Отъ 160 кѣщи здрави останали само 11 . Въ една здрава кѣща

верѣдъ селото слѣзе дѣдо владика. Селянитѣ се стекоха въ стаята му за да взематъ благословия . Азъ се прибрахъ въ друга една стая на сѣмцата къща при двамата свещеници .

Слънцето бѣше на залѣзване . Въ огнището горѣше силенъ огънь . Стаята ни се изпълни съ селяни . Тукъ дойде и селскиятъ свещеникъ Кръсте, съ когото се познавахме по-отрано . Всички тия селяни бѣха свидѣтели на разигралата се трагедия и по лицата на всички се изразяваше желание да кажатъ по нѣщо . Едно момче на 20-тина години не можа да дотърпи :

— Сестра ми Маса, г-не, биде тежко ранена въ гърдитѣ вънъ отъ къщи . Тя падна облѣна въ кърви . Солдати я застигнаха и по най-звѣрски начинъ бѣха ѝ огнели честъта . Тя умрѣ слѣдъ три дни не толкова отъ ранитѣ , може би, колкото отъ това, че не можеше да понесе повола . Никакъ не скърбя , че сестра ми умрѣ, нѣ мисълѣа, че тя умрѣ посрамена, не ми дава стокоиствие .

— Сестра ви и другитѣ жертви не умрѣха . Тѣ се поветиха на вѣчни врѣмена, отвърна другъ селянинъ .

Свещеникъ Кръсте и азъ излѣзохме да пообиколимъ изгореното село . Въ колибитѣ царуваше пълна мизерия . Половината население се нуждаеше за храна . Едно английско благотворително дружество бѣше се притекло на помощъ съ брашно и завикви . Посѣтихме една здрава къща . Скоро и тукъ се събраха селяни и селянки . Азъ се обърнахъ къмъ тѣхъ съ тия думи :

— Виждамъ, че тукъ е станало нѣщо страшно . Нѣма ли нѣкой изъ между васъ да ми разкаже за това ?

— Всички можемъ, г-не, нѣ най-добрѣ ще ви разправи историята отецъ Кръсте .

Свещеникъ Кръсте, доволенъ, че нему се падна честъта да изложи станалото, подкачи да разказва така :

— До 4 августъ всички селяни бѣхме въ селото . Никой не напусна работата си . Въ деньтъ на възстанието двадесетъ четници отъ селото заминаха за районната чета . На 4 августъ въ тъмни зори заблѣзахме да минаватъ по шосето много войски . Когато тѣ стигнаха до Влашкитѣ колиби на Бигла, почнаха се непрѣстани пушечни гърмежи . Отъ послѣ се нау-

чихме, че тамъ войскитѣ се срѣцнали съ четитѣ огъ Костурекитѣ и Лерпинскитѣ ранини. Завързаното сраженне траяло нѣколко часа и резултатитѣ били неблагоприятни за войскитѣ, защото около 8 часѣтъ ние ги видѣхме да слизатъ по шосето въ безредие. Всички мислѣхме, че тѣ ще си заминатъ, както направиха суриньта, и продължавахме да си гледаме дневната работа. Къмъ 9 часѣтъ по турски войскитѣ се спрѣха на шосето надъ селото. Тѣ се връщаха заедно съ горската си артилерия. Петъ шесть души илявета пълзешкомъ по трапа приближиха селото и хвърлиха нѣколко пушки. Това бѣ достатъченъ сигналъ. Отъ къмъ шосето се започна бомбардировката на селото, а слѣдъ това постоянни пушечни залпове. Никой отъ насъ не бѣше притотвенъ да посрѣщне подобна изненада. Мжже, жени, дѣца се лутахме изъ селото и не искахме да се дѣлимъ. Всѣки питаше, защо сѣ тѣзи топовни гърмежи и пушки, и никой никакъвъ отговоръ не получаваше. Ала когато заблѣзахме, че една частъ отъ войскитѣ се отдѣли и приближаваше селото, тогава чувството на самосъхранение наддѣлѣ и кой какъ можеше сиусна се да се спасява. Нѣколко къщи се подпалиха. Пушканието се продължаваше. Нечуто въ историята събитие: войскитѣ иляве безопасно взеха да колятъ или промушватъ, когото и да срѣцнѣха на пътя или въ къщи. Това бѣ истинска човѣшка касапница! Пожаръ отъ всички страни обхвана селото. Грабсжъ, клане, гърмежи, писъци на дѣца и жени—ето ви една безподобно ужасна картина!

И о. Кръсте поименно ми изброи 49 мжже, 17 жени и 5 дѣца убити и 9 души тежко ранени.

— Това бѣха жертви на ненаситната жажда за проливане човѣшка кръвъ отъ страна на турекитѣ солдати, прибави другъ единъ селянинъ.

— Слѣдъ три дни, продължи о. Кръсте, се завърнахме въ селото, за да погребемъ убититѣ. Сцената бѣ сърце-раздирателна и ужасна. Мъртви и обезобразени тѣла бѣха разхвърлени по улицитѣ на селото. Ала ние се потресохме отъ ужасъ, кога въ два обезобразени трупа узнахме двѣ млади жени.

— Майка ми бѣше едната, прѣкъсна свещеника едно

момиче. Тя бѣше въ стаята, кога нѣколко солдати влѣзнаха въ кѣщи. Азъ се скрихъ на тавана и гледахъ прѣзъ дунчицитѣ. Тѣ подкачиха да я събличать. Майка ми отчаянно се противѣше. Единъ отъ солдатитѣ ѝ отрѣза съ кама гърдитѣ. Цѣлата се облѣ въ кръви. Азъ паднахъ въ несвѣтъ, нѣ не смѣехъ да мръдна. Майка ми още се противѣше, кога единъ залпъ отъ 6 куршума я уложи на мѣстото. Азъ не видѣхъ слѣдъ това какво стана, нѣ намѣрихъ майка си на 20 мѣста промушена съ щикове, разправяше нещастното момиче и порой сълзи се лѣеха отъ очитѣ му.

—Ами Василица Чочева, нашата събѣдка, обади се една друга селянка, азъ първа я видѣхъ. Горката! Тя бѣше разпорена и малкото ѝ извадено отъ корема, лежеше до нея. И то бѣше разпорено. А тригодишното ѝ момиче, Велика, бѣше посѣчено при нея.

—Още не бѣхме успѣли да заровимъ всички убити, продължи о. Кръсте, нови илаета забѣлѣзахме да слизатъ отъ къмъ Бигла. Избѣгахме отъ селото. Войскитѣ ограбиха и това що бѣ останало, като съблѣкоха и всички убити, които бѣхме оставили въ черквата:

Кѣсно стана. Азъ напуснахъ кѣщата. Напята ме достигна една стара суха жена:

—Г-не, нищо не ви казаха за моята Танасица. Тя бѣше млада и хубавица. Намѣрихъ я съ обезобразно лице. Ржцѣтѣ ѝ бѣха протегнати, а прѣститѣ ѝ разсѣчени. Тя бѣ опозорена по най-дивъ начинъ и промушена съ много щикове. Момчето ѝ Никола, на 9 мѣсеци, до нея лежеше, посѣчено на двѣ парчета

Въ стаята ни бѣха се събрали селскитѣ първенци. Вечерахме всички наедно. Разговоритѣ ни сѣ се отнасяха до катастрофата въ Арменско.

—Разправихме, г-не, разправихме всичко на власята въ Леринъ, обади се бай Ст. Па се явихме и прѣдъ комисията отъ 4-ма паша, назначени отъ султана да изслѣдватъ злоупотрѣбленията на войскитѣ и да ги накажатъ, ала прѣдседателтъ на комисията, Едипъ паша, настояраше и даже ни заплашваше да признаемъ че въ селото ни имало комити и че пакъ ние сме били

виновати за станалото.

—Али чауши, Рамаданъ и Шупелката, наиптѣ полици облѣчени въ плавета, слѣзнаха въ трапан изгърмѣха нѣколко пкти. Кжцятѣ, търлата, сноето ни изгориха, покжщницлата ни ограбиха, толкова души селяни убиха и най-сетнѣ пакъ ние виновати, прѣбави бай Младенъ.

Селянитѣ ни оставиха. Азъ дълго врѣме не можахъ да заспя. Тжжни мисли ме бѣха налегнали. И о. П. не спѣше. Заведохме дългъ разговоръ. Прѣзъ нощта духаше силенъ вѣтъръ. Сутринята селото и околнитѣ планини бѣха побѣлѣли. Небето бѣ ясно. Вѣтърътъ продължаваше да духа. Въ отсрѣщнитѣ планини снѣгътъ се разнасяше отъ вѣтъра отъ мѣсто на мѣсто. Стана много студено. Тоя день ще се раздаваха помощи на населението.

Скоро слънцето изгрѣ. Прѣдъ вратата на кжцата и на двора се слѣбраха всички селяни. Прѣвъ дѣдо владика почна да раздава по списъкъ помощитѣ, които прѣдварително бѣхме разпрѣдѣлили. Раздаването се продължи отъ о. П. Ахмедъ ефенди, който ни чакаше въ Арменско, записваше подаренитѣ на всѣко сѣмейство вещи.

Въ 7 часътъ готови бѣхме за пктъ. Зехме шосето за Леринъ, дѣто кроехме да се спремъ само единъ день. Снѣгътъ отдавна бѣше се стопилъ. На и слънцето като че ли по-силно печеше тоя день. Съ насъ слизаха въ града и нѣкои селяни. Кога минавахме край единъ долъ, единъ отъ тѣхъ посочи ми съ прѣстъ на търняка въ дола:

—Ето тукъ, г-не, намѣрихме съселянина ни Танасъ. Тукъ въ тие грѣне той бѣ хвърленъ се забитъ въ устата колъ. Той се връщаше отъ Леринъ на 6. августъ и тукъ на това мѣсто го прѣсрѣщнаха и убиха войскитѣ, които слизаха отъ селото.

Къмъ 9 часътъ стигнахме въ града. Дѣдо владика слѣзе въ кжцата на българекня общински прѣдседател. О. П. и другитѣ хора на владиката се помѣстиха въ една стая на сжцата кжца. Свещ. Стефанъ съ разрѣшение отъ дѣдо владика замъна за селото си. А хората отъ властѣта се настаниха въ единъ

ханъ . Винаги за тѣхъ се дирѣше отдѣлна кѣща . Първенциѣ българи отъ града дойдоха да поздравятъ дѣдо владика съ добръ догълъ .

Леринъ брѣн около 2000 кѣщи . Отъ тѣхъ около 500 сѣх християнски . Българската община брѣн стотина кѣщи . Оста налото християнско население е чисто българско, нѣ то още се числи къмъ грѣцката община . Мусулманитѣ сѣх три пѣти повече отъ християнитѣ . Скъпъ гостъ бѣше дѣдо владика за духовния прѣдседателъ въ Леринъ, за това о . Никодимъ отстѣпи на разположение на владиката горния катъ на кѣщата си и се стараше съ всичко да го задоволи . Ние бѣхме като у дома си . Нѣ на другия денъ, вторникъ, дѣдо владика се събуди неразположенъ . Той страдаше отъ силно главоболне . Оказа се, че до спалнята му е билъ поставенъ сиденъ мангалъ съ не добръ разгорѣли се вѣглища . Тоя денъ дѣдо владика не можа да направи официалнитѣ си визити .

Всички вещи, прѣдзначени за Костурско, се изпращаха чрѣзъ Леринъ . Направи се справка на денговетѣ, които бѣха пристигнали, а дѣдо владика бѣше распоредилъ да се условятъ кираджии, които да ги натоварятъ и трѣгнатъ за означенитѣ върху денговетѣ мѣста .

По улицитѣ на града не можеше да се размигне отъ солдати . Въ града квартируваха 24. табуръ отъ първия алай на третата орда 800 души редовна войска, Лесковецкиятъ редифски табуръ 847 души, Прешовскиятъ редифски табуръ 854 души запасни, първиятъ и третиятъ бюлюкъ нишанджи табуръ 325 души, 140 души конница и 3 такъми артилерия съ 40 души топчии . Командантъ на войскитѣ бѣше Етхемъ паша арабъ .

Турцитѣ почваха рамазана . Вечеръта у насъ дойдоха аташиранитѣ при дѣдо владика полицейски и мюлявминъ . Между другитѣ, размѣнихме си мисли и върху впечатлѣвнията отъ опустошенитѣ села . Тѣ съжالياваха населението, че станало жертва на люта измама отъ страна на комититѣ . Ние настоявахме, че тѣй или иначе, нѣ населението, особено мирното, никакъ не заслужаваше да бѣде толкова жестоко наказано . Заблѣдзахъ, че събесѣдницитѣ ни не останаха особено доволни отъ различieto

въ мнѣніята ни по въпроса. Тогава ние обърнахме разговора върху другъ прѣдметъ . А кога тѣ узнаха, че ние не бѣхме още вечерали, оставиха ни , като ни просиха извинение.

Не само простото турско население и дребното чиновничество одобряваха жестокоститѣ на войскитѣ, нѣ и висшитѣ военни сановници напълно сж били съгласни съ това . А пакъ това показва, че приложениятъ способъ за усмирение на страната прѣдварително билъ одобренъ бтъ централната турска власть . По тоя поводъ единъ отъ първенцитѣ българи въ града ми разправи слѣдното :

— Кога се научихме, че въ града ни пристигна комисия, която да изслѣдва злоупотрѣбленіята и да накаже виновнитѣ офицери и солдати, отидохме да ѝ направимъ посѣщение. Прѣдседателтъ Единъ паша много грубо се отнесе съ насъ. Той ни посрѣщна съ тѣзи думи : „Свършиха ли нѣщо комититѣ? Бждете увѣрени, че тѣ нѣма да свършатъ нищо . Отговорността за всичко станало се пада върху тѣхъ . Тѣ сж причината на всички пакости и опустошения . Държавата е въ сила и е въ правото си да взима мѣрки, каквито тя намѣри за добрѣ, за да осигури спокойствието въ страната.“ Сжщото почти мнѣние сподѣляха и двамата германски генерали,* които влизаха въ сътава на комисията. Единиятъ отъ тѣхъ се обърна къмъ насъ и съ единъ прѣзрителенъ тонъ ни каза: „Тенекеджиитѣ искатъ да станатъ куюмджи, а куюмджиитѣ да направятъ тенекеджи.“

— Какво подразбирате подъ тия думи на генерала, запитахъ азъ.

—Азъ, както и всички, мои другари обяснихме си ги така: проститѣ и неспособни българи възстанаха, за да зематъ мѣстото на изгъщенитѣ турци, та да направятъ и тѣхъ прости като себе си.

На другия день бѣше пазаръ. Азъ излѣзохъ да пообиколя пазаря . Деньтъ бѣше хубавъ, а пазарьтъ многолюденъ . Тукъ се срѣщнахъ съ приятеля си Г. Разговорътъ ни се отна -

* Аулеръ паша и Риджиш паша.

сяше върху многото солдати по улицитѣ:

—Никога, г-не, Леринѣ не е видѣлъ толкова хора, колкото прѣзъ това лѣто . Леринѣ бѣше военна база при усмиряване на възстаннето, за това и прѣзъ тукъ минаха всички войски, които отиваха въ Костурско и Прѣспанско . Прѣзъ първитѣ дни на възстаннето имаше малко войска, послѣ тя се увеличи на единъ алай и за миралай бѣше назначенъ Хайрединѣ бей, бимбашия на Лесковецкия редиѣски табурѣ .

—Какъ, тоя сжция, който изгори Смърдешъ? запитахъ азъ .

—Да, тоя сжция. Той бѣ повиканъ въ Битоля на изслѣдване за извършенитѣ жестокости въ Смърдешъ. Нѣ военната власть намѣрида за добрѣ да го повиши и да го изпрати въ Леринѣ. Азъ се срѣщнахъ нѣколко пжти съ него по желѣзничния пжтъ, и той прави впечатлѣние на интелегентенъ турчинѣ. Говоро френски езикъ и се възмуцава, че подчиненитѣ му офицери не се съобразявали съ заповѣдитѣ му, ами убивали и горѣли кжщитѣ на мирното население.

—Остава ли той за дълго врѣме командантъ на войскитѣ? Повторихъ азъ.

—Не, отвърна моятъ приятель. До 12 августъ тукъ и въ Суровичово се натрупаха много войски. Станаха вече нѣколко алай съ миралаи Етхемъ бей и Ибрахимъ ефенди, а илявето и нѣкой редиѣни отдѣления се командоваха отъ колъ агаси Муса бей. Около това врѣме въ Леринѣ пристигна и дивизионниятъ генералъ отъ Битоля, събра гражданитѣ първенци и закатително произнесе, че той всичко ще направи на прахъ и пепель, горитѣ и даже камънитѣ ще изгори, ако населението не се усмирѣло. Тия дни, прибави моятъ приятель, азъ бѣхъ отишълъ въ Битоля. На 14 авг. срѣщнахъ се съ драгоманина на английския консулъ . Той ми каза, че Хилми паша съобщилъ на консулитѣ, какво той на 12 авг. далъ потрѣбнитѣ инструкции на разнитѣ войскови команданти, за да дѣйствуватъ настжпателно противъ комититѣ.

Врѣме бѣше за обѣдъ . Азъ се раздѣлихъ съ приятеля си, като му благодарихъ за свѣденията . Слѣдъ обѣдъ дѣдо вла-

дика направи посещение на мѣстния каймакамъ и на нѣкои отъ първенцитѣ българи . На другия день той изпрати коня си съ суваритѣ въ Екши-су . То е станция на желѣзницата Солунъ-Битоля . Ние кроехме да останемъ тамъ единъ день, за да раздадемъ помощи на населението отъ близнето изгорено село Любетина . Отъ Леринъ до Екши-су има около 8 часа пъть, за това дѣдо владика рѣши да отидемъ съ влака . Най-послѣ тръгнахме . Желѣзнопътната станция отстои отъ града на единъ часъ разстояние . Небето бѣше ясно . Слънцето печеше, нъ при все това пакъ бѣше доста хладно . По пътя срѣщяхме на много мѣста солдати . Стигнахме и до станцията . Тукъ видѣхме цѣло отдѣление войници съ бѣли кечета . Оказа се, че тоя день прѣнасялъ се въ Солунъ Прешовския редиѣски табуръ , който на нѣколко пѣти се бунтувалъ и искалъ да бѣде разпуснатъ . Тукъ дойде да изпрати табура и командантина Етхемъ паша, човѣкъ съ срѣденъ ръстъ и съ кафеявъ цвѣтъ на кожата . Той се разговори съ дѣдо владика . Гласътъ му бѣ тънъкъ и високъ .

Дѣдо владика се настани въ I. класъ, па и ние заохме едно купе отъ II класъ . Послѣдниятъ звънецъ би, свирката изпищъ и треньтъ потегли . А Прешовскиятъ табуръ остана да чака празни вагони отъ Битоля . Локомотивътъ влѣчеше 23 вагони . Отначало той вървѣше бавно на югъ, послѣ възви на изтокъ и успи вървежа си . Ето ни прѣдъ станцията Баница . Тукъ треньтъ се бави само 3 минути . На ново тръгна, ускори бързината си и влѣзе въ прохода на Нидже и Невѣшката планина . Слѣдъ единъ часъ ние слѣзохме на станцията Екши-су . Макаръ селянитѣ и да бѣха прѣдизвѣстени за пристиганието на владиката, нъ на станцията нѣмаше посрѣщачи . Отправихме се къмъ селото, което отстои на 5 минути разстояние . Прѣди още да влѣземъ въ селото, ние забѣлѣзахме едно отдѣление коница да напуца селото по пътя за Леринъ . Селянитѣ бѣха се натрупали край селото . Първи пробиха пъть ученицитѣ и ученичкитѣ . Екши-су посрѣщаше пръвъ пъть български владика . Азъ запитахъ учителя, защо населението не можа да издѣве вънъ отъ селото, а той още прѣди това почна да ми казва :

— Каймакаминтъ отъ Леринъ правѣше обискъ въ нѣ-

кои къщи . Селото ни бѣше заобиколено отъ кавалерия, която не допуцаше да излѣзе никой . Търсѣха нѣкои войводи отъ Костурско .

— А какви сж тѣзи солдати въ селото ? запитахъ азъ .

— Лема вие не знаете, че въ селото още отъ врѣме на възстанието квартирува единъ табуръ войска . Той се казва елмали табуръ отъ Анадола .

Камбанитѣ зазвониха . Всички селяни цѣлунаха ржка на дѣдо владика . Ние слѣзохме въ една къща край селото, дѣто намѣрихме най-сърдеченъ приемъ . Тоя пжтъ дѣдо владика се придружаваше и отъ прѣдседателя въ Леринъ .

Екши-су брой около 300 български къщи . То взе живо участие въ движението, като даде 90 души четници . Ограбваха го на нѣколко пжти турцитѣ, заканваха се да го изгорятъ и да изколятъ населението, нѣ при все това то пакъ оцѣлѣ .

Слѣдъ обѣдъ къмъ 8 ч. по турски азъ излизахъ отъ къщи . Една жена съ едно дѣтенце на рждѣ ме прѣсрѣщна на вратата съ тие думи :

— Селянитѣ отъ Любетина, г-не, сега ще се събератъ, за да имъ се дадатъ помощи . И азъ съмъ отъ сжщото село . Ние повечето живѣемъ въ ближнето село Айтосъ . Нѣкой има и тукъ въ Екши-су .

— Ами кой изгори вашето село ? запитахъ азъ .

— Войскитѣ и башибозуктѣ, нѣ по-лобръ знаятъ да ви расправятъ мъжетѣ . Ето и тѣ идатъ .

И наистина, отгорѣ се зададоха мъже и жени . Любопитнитѣ солдати и тѣ зеха да се трупатъ . Азъ се дръпнахъ въ двора на къщата . Единъ младъ момъкъ, когото селянитѣ викаха съ името Кире, приближи се до мене и ми каза :

— Вие, може би, се интересувате, г-не, да знаете, кой изгори селото ?

— Да, отвърнахъ азъ .

— Бѣше 4 септем . Още въ тъмни зори войски заобиколиха селото ни, други влѣзнаха вжтрѣ . Никой селянинъ не бѣше още излѣзълъ по работа . Сули, Демиръ и Азисъ, башибозуци нѣзъ ближнитѣ села Зелениче, Горско и Спанци, доведоха вой-

скитѣ и посочваха къщитѣ, въ които имаше мъже, Събраха ни всички мъже надъ селото . Войска ни заобиколи . Така ни държаха около половина часъ . Прѣвъ това врѣме ние не бѣхме въ себе си . Напълно вѣрвахме, че нѣма да ни оставятъ живи . Само не знаехме, каква ще бѣде смъртъта . Двама наши селяни бѣха мушнати съ щикове и останаха мъртви на гумното . Сърдцето ни тупаше силно . По ни се искаше да чуемъ залпъ отъ пушки, отъ колкото да бждемъ измушкани . До като ние прѣживѣвахме такива страшни душевни мъчения, Демиръ и Али отъ Неволяни подпалиха съ ржженица нѣкои селски къщи . А женитѣ и дѣцата бѣха събрани и затворени въ оградата на Адинъ бей . Слѣдъ това войски и башибозукъ се втурнаха да грабятъ и горятъ селото . Солдатитѣ, които бѣха около насъ, получиха заповѣдъ да ни заведатъ въ Невѣска прѣвъ турекото село Горско . У насъ не остана нито искра надежда за спасение . Какъ изминахме пѣтя до Горско, не зная, нѣ когато стигнахме тукъ, всички 45 души селяни ни прѣдставиха на Решидъ бей, башибозукъ . Той почна да избира изъ между насъ най-здравитѣ и най прѣдставителнитѣ . Ние разбрахме пѣкленото му намѣнение . Избранитѣ 11 души яко свързаха . Насъ прѣдадоха на едно отдѣление войски да ни кара по напрѣдъ , а вързанитѣ вървѣха малко по надирѣ отъ насъ . Пѣтътъ за Невѣска е съвсѣмъ стрѣменъ . Ние гледахме нашитѣ другари, какъ мъчно вървѣха . Нѣ кога тѣ стигнаха падъ Додова чешма, ние чухме пушеченъ залпъ . Всички се прѣкръстиме, а солдатитѣ зеха да ни блѣскатъ съ прикладитѣ, за да вървимъ по скоро .

До като бай Кире разправяше това, жени и мъже се натрупаха наколо . Женитѣ проливаха сълзи, а мъжетѣ нѣкакъ изплашено слушаха страшната история .

— Слѣдъ като закараха мъжетѣ ни, обади се първата жена, Алидъ ага отъ Леринъ отнасяше дрехитѣ ни, натоварени въ нашитѣ кола, телдени отъ наши волове . Другиятъ ни добитъкъ се откара отъ башибозуцитѣ въ Спаници : Рустемъ, Вели и Джемалъ ходжа .

— А отъ нашата махала, прибави друга една жена, добитъкътъ откараха Рифатъ Белйо, Гани и Шабанъ ходжа отъ

Спанци.

— Не е само това, г-не, обади се другъ единъ селянинъ. Въ нашето село станаха и много други бѣзгунлуци. Войскитѣ изнасилиха много млади невѣсти, които не смѣятъ да излѣзатъ на бѣлъ свѣтъ.

— Най-сетнѣ, заключи бай К., черквата и училището ни изгориха, отъ 55 български къщи, здрави останаха само 12, а ние се разпърснахме да живѣемъ по другитѣ села.

Азъ мислѣхъ и още нѣщо да запитамъ, нѣ нашиятъ полицейски, Ахмедъ ефенди, пристигна, та трѣбваше да се започне раздаването на помощитѣ.

Вечерята заговѣхме като у дома. Гостолюбивитѣ домакини ни бѣха сложили богата селека трапеза. На другия день, петъкъ, тръгнахме на пѣтъ. Трѣбваше да стигнемъ Зелениче, за да се помогне на селянитѣ отъ Прѣкопана. Тоя день единъ мой приятель, дошълъ отъ Суровичово, отстѣпи ми своя конь, а той се качи на моето муле. Селянитѣ изпратиха дѣдо владика до вѣнъ отъ селото. Врѣмето бѣ облачно и топло. Приятно се пѣтуваше въ такъво врѣме. Минахме турското село Спанци и възвихме на с., за да стигнемъ политѣ на Невѣшката планина. Пѣтътъ е равенъ и по него могатъ да се разминаватъ кола. На лѣво отъ насъ се чернѣше изгореното село Любетина, а отъ дѣсно до самитѣ поли на планината видѣхме селото Айтосъ. Ние вървѣхме по край самото село. Черковнитѣ камбани почнаха да биятъ. Една депутация отъ троица селяни дойде да помоли дѣдо владика за да се отбие въ Айтосъ. Нѣ понеже нѣмахме нѣкаква работа въ това село, то дѣдо владика само го благослови и продължи пѣтя си. Прѣхвърлихме и селото Горско. Задъ хълма прѣдъ насъ бѣше Зелениче. Ние видѣхме селото, когато минахме хълма. То е разположено на равно мѣсто въ една кутловина между планинитѣ Невѣшка и Върбица. На изтокъ отъ селото се издига сѣщо високъ хълмъ. Тѣй че селото отъ всички страни е заобиклено съ планини. Зелениче има изгледъ повече на малкъ градецъ, отъ колкото на село. Тоброй около 300 български къщи и стотина турски.

Всички селяни бѣха излѣзли вѣнъ отъ селото. Ние при

ближавахме. Силно биеха черковнитѣ камбани. Дѣдо владика бѣ принуденъ да спре коня си и да чака, до като всеѣки му цѣлу-не рѣжа и приеме благословията му. Ние слѣзнахме въ кѣщата на селския чорбаджия Ст. Въ една друга кѣща срѣщу насъ се настаниха хората отъ властѣта. Всички по първи селяни отъ Зелениче и Прѣкопана посѣтиха дѣдо владика. До вечерята врѣмето мина въ опознавание съ селянитѣ. Азъ ходихъ и въ кѣщата на попъ Никола, дѣто щѣха да се раздаватъ вещитѣ на селянитѣ отъ Прѣкопана. Тукъ случайно при попадията срѣщнахъ двѣ селянки отъ Прѣкопана, които съ готовност почнаха да ми разправятъ за изгарянието на селото имъ. Па и о. Никола се обърна къмъ мене:

—Ето ви невѣститѣ Кюрини. Тѣ ще ви разправятъ по-вече, може би, за Прѣкопана.

—Въ селото ни, г-не, подкачи едната, стоеше на квартира единъ юзбашия съ войска. Възстанието се почна. Много чети минаха прѣзъ селото ни. Ние дадохме 60 души четници. На 28 юлий селянитѣ изпратиха въ Невѣска М. З., за да види, да ли има много войска. Той се върна рано на другия денъ и обади, че войски съ топове приближавали селото ни. Всички напуснахме селото и се събрахме въ близката гора Присой. Отъ тукъ видѣхме, какъ войскитѣ отъ начало зеха да бомбардиратъ селото. Послѣ влѣзнаха вътрѣ. Огънь се появи въ нѣколко кѣщи. Пожаръ обхвана цѣлото село. Довечерята войскитѣ се отеглиха въ Невѣска. На другия денъ се завърнахме и отъ 180 кѣщи намѣрихме само 56 кѣщи здрави. Въ тѣхъ се прибрахме всички селяни. При това, въ селото се намѣриха двама мъже и двѣ жени заклани. Тѣлата на женитѣ бѣха съвсѣмъ обезобразени.

—Защо и тѣ не сж избѣгали, запитатъ азъ.

—Единиятъ мъжъ бѣше тежко боленъ, та жената му никакъ не се съгласяваше да го остави самичъкъ. А другиятъ мъжъ и жена поради старостъ не можеха да ни послѣдватъ.

—Кога изгориха останалитѣ здрави кѣщи, пакъ запитахъ азъ.

—На помощъ се притекоха другитѣ наоколо здрави се-

ла. Ние живѣхме добръ до 14 августъ. Тоя день унахме, че много войска иде отъ къмъ Костуръ. Къмъ 6 ч. напуснахме селото. Войската мина прѣвъ ко̀го, него изгори още 48 къщи отъ останалитѣ 56 здрави.

—Тоя пѣтъ училището ни изгориха, църквата ни окверниха, славянскитѣ книги и всички икони съ славянски надписи унищожиха, прибави свещеникътъ.

—Сжщиятъ день, продължи о. Никола, около Зелениче се настани единъ алай запасна войска съ миралай Ибрахимъ ефенди. Тази войска пристигна отъ къмъ Суровичово и имаше за цѣль да подпомогне на плана на Етхемъ бей, миралай, който сжщиятъ день се яви отъ къмъ гърба на четитѣ съ многобройна войска.

—Какъ така Етхемъ бей съ явилъ отъ къмъ гърба на четитѣ, рѣкохъ азъ.

—Той, отвърна о. Никола, съ своя алай трѣгна нѣколко дни по рано отъ Суровичово за Серфидже и по течението на р. Бистрица стина на югъ отъ Костуръ. Тукъ той получи подкрѣпление отъ Хюсейнъ паша, командантъ на войскитѣ въ Населица. Сжщеврѣмежно четитѣ бѣха зѣли позиции по планинскитѣ разклонения на изт. и югъ отъ Вичъ.

Въ стаята бѣха дошли и други селяни. Всички молѣха да имъ се помогне и съ храна, понеже селото имъ било планинско мѣсто, па и не успѣли нищо да събератъ и взематъ съ себе си. За сжщото сж говорили и молили дѣдо владика. Когато азъ се върнахъ въ къщи, дѣдо владика ми каза, че се е разпоредил вече да се купятъ 26 товари жито, което да се раздаде на най-нуждаещитѣ се селяни отъ Прѣкопана.

Сжботата, 15-ноемврий, посветихъ въ записване на раздаванитѣ помощи на всѐко сѣмейство. Мжчна работа е да се раздаватъ помощи на едно население. Не можешъ всички да облѣчешъ, всички да удовлетворишъ, а пакъ знаешъ, че всички сж еднакво пострадали. Нашитѣ помощи бѣха прѣдвидени за най-бѣднитѣ сѣмейства, а бѣдни станаха всички. Едни говорѣха, че повече трѣбва да се помогне на ония сѣмейства, които били състоятелни, а сега изгубили всичко и станали сетни си-

ромаси, а на сиромаситѣ да се дава по-малко, защото тѣ и прѣди катастрофата сж били сиромаси . Други пакъ казваха, па и ние сподѣляхме мнѣнието имъ, че повече трѣбва да се помогне на ония сѣмейства, които освѣнъ материалнитѣ загуби , дадоха и човѣшки жертви .

Вечерята се научихъ, че мюдоринѣтъ отъ Невѣска съобщилъ на българитѣ, какво просбата имъ се удовлетворявала отъ валията, та тѣ могатъ да признаватъ пакъ духовното вѣдомство на Бѣлг. екзархия, както е било и прѣди движението .

— Когато изгорѣха околнитѣ села, обясняваше бай Ст., и околноститѣ на Зелениче бѣха окупирани отъ хилядници души войска, тогава въ селото ни дойде грѣцкиятъ костурски владика (Зелениче е Костурска епархия), счупи църковнитѣ врата и влѣзе въ църквата . Той накара нѣкои селяни да подпишатъ заявление отъ страна на цѣлото население, че е грѣцко и се отметнова отъ Бѣлг. екзархия . Като се опростиха четницитѣ, ние се оплакахме на Хилми паша, и ето сега пакъ ще влѣземъ въ църквата и ще си служимъ въ нея, както и по прѣди .

И наистина, на другия день, недѣля, още отъ тъмно камбанитѣ почнаха да биятъ . Народътъ начело съ тримата си селски свешеници влѣзе въ черквата . Извърши се тържествена служба, въ която се спомена името на Българския Екзархъ. Общинскиятъ прѣдседателъ отъ Леринъ държа въ църквата назидателна рѣчь, като прочете на народа и едно послание отъ Н. Блаженство Екзарха, въ което се съобщаваше, че българитѣ отъ Зелениче на ново се приематъ въ лоното на Българската православна църква . По лицата на селянитѣ сияеше радостъ .

— Какво щастливо съвпадение, шепна ми о. Никола, такъва голѣма радостъ, когато и дѣдо владика се намира въ селото ни . Селянитѣ не можеха да се нарадватъ, че прѣвъ пътъ виждатъ български владика, ето ти, че и църквата ни се прѣдава, па и нашитѣ братия отъ Прѣкопана, гледамъ да останаха доволни отъ помощитѣ .

КОСТУРСКО-ПОПОЛЕ

Народъ зе да се трупа около кжщата . Нашиѣтѣ коне бѣха готови . Дѣдо владика благослови събрания народъ и тръгна . По улицитѣ не можеше да се мине ; едни цѣлуваха ржака на владиката , а други му правѣха низки поклони . Бѣхме вече край селото . Тукъ още повече народъ . Весело настроение , приятни улыбки се рисуваха по лицата на мъже и жени . Зехме послѣдне сбогомъ отъ жителитѣ на Зелениче и потеглихме . Часътъ бѣше 7 . Слънцето силно печеше . Пхтътъ ни бѣ за Клисура прѣвъ Лехово . Отъ начало вървѣхме срѣду течението на Леховската рѣка , а послѣ по една стръмнина се изкачихме до Лехово . Отъ тукъ пхтътъ стана още по-стръменъ , та трѣбваше да слѣземъ отъ конетѣ и да вървимъ пѣша до ледината надъ Косгова чешма , подъ върха на планината Върбица . Прѣдъ насъ бѣше цѣлото Кайлярско поле , нашарено съ голи и низки хълмове . Въ дъното на срѣщната Мурикъ планина се чернѣеше изгореното село Мокрени . Прѣдъ него се зеленѣеха ниви и ливади , а задъ тѣхъ голѣмо едно пространство заемаше се отъ лозя . Ние вървѣхме на юг . - изт . по билото на планината по тѣсна една пхтека . Подъ насъ се виждаше , какъ шосето правѣше витлообразни извивки , за да достигне Клисура . А задъ насъ , високо надъ Зелениче , почти подъ върха на Невѣшката планина , се бѣлѣеше хубавото влашко село Невѣска . Клисура лежи на прохода между Мурикъ и Върбица . Слѣдъ три и половина часа непрѣкъснатъ пхтъ отъ Зелениче ние стигнахме въ градеца . Красиви и високи каменни кжщи , построени на единъ стръменъ брѣгъ , прѣдставляватъ отъ далечъ , като да стоятъ една върху друга . Клисура брой около 900 влашки кжщи . Той е центръ на нахия и сѣдалище на мюдюринъ .

Въ Клисура бѣха се прибрали жителитѣ отъ изгоре-

нитѣ села Мокрени, Бобица и гомѣма часть отъ Загоричани . По стрѣмнитѣ и тѣсни улици на купове народѣ отъ пострада- литѣ села се притискаше да земе благословията на дѣдо влади- ка . Едно странно любопитство се забѣлѣзваше у гъркоманитѣ власи . Тѣ не можеха да си обяснятъ, какъ на българския вла- дика се е разрѣшило да обикаяа селата на чужда епархия . Нѣ тѣ всички знаеха благотворителната цѣль на дѣдо владика и останаха само да се чудятъ .

Ние слѣзнахме въ една хубава кѣща сръдѣ пазари . По порѣжка на дѣдо владика и за негова смѣтка кѣщата бѣ прѣд- варително наета отъ първенцитѣ на изгоренитѣ села . Скоро тя се изпълни съ селяни . Ние имъ се притичахме на помощъ, ние имъ бѣхме близки до сърцето . Тѣ знаеха това и всички дохож- даха да ни поздравятъ, като опознати отъ много години .

— Никждѣ, г-не, можеби, не се дадоха толкова жерт- ви, колкото даде нашето село, забѣлѣза бай Колю отъ Мокрени .

— Пашата ни измами, г-не, като ни каза, че султанътъ прощава нашето село, та ни убѣди да се завърнемъ въ него , прибави единъ другъ селянинъ отъ сѣщото село .

— Двадесетъ и петъ души четници паднаха убити, всич- ки отъ 20-30 години, повтори бай Колю .

— Въ кое сражение загинаха толкова момчета отъ ва- шето село ? запитахъ азъ .

— Да ви разправимъ, г-не, каза дѣдо Колю . Слѣдъ отстъпването на четитѣ отъ Върбица, нашиятъ войвода съ своя- та чета остана да се върти около селото . Позициитѣ му бѣха такива, че отъ всѣкждѣ войската ги владѣеше . При сражението на Врачнинската планина той изгуби половината си четници, 17 души отъ които отъ нашето село . А въ сражението при св . Илия се убиха 7 души селяни . Въ деньтъ, когато изгорѣ селото ни, убиха се други 38 души селяни, между които и една жена .

Азъ помолихъ бай Коля да ми разкаже отначало за съ- сипването на Мокрени . Той съ тѣжа на сърцето подкачи така :

— На 14 августъ, когато войскитѣ приближаваха да стиг- натъ Върбица, башибозукъ отъ Палеоръ откара селскитѣ ни ов- ци, на брой 730 глави . На другия день башибозукъ отъ цѣла-

та Кайлярска каза се готвеше да нападне селото ни още въ тъмни зори. Само 10 души селяни имахме оръжие. Ние взехме позиции въ черквата и около нея. Населението се прибра въ манастиря св. Богородица подъ Клисура. Макарь и малцина, въ ние държахме сражение цѣли нѣколко часа и не допуснахме на башибозука да влѣзе въ селото, ала патронитѣ ни се свършиха и ние бѣхме принудени да се оттеглимъ въ манастиря. Башибозукътъ влѣзна въ селото, ограби 10-тина кѣщи и изгори само двѣ. Сжщиятъ день военниятъ командантъ Етхемъ паша повика въ Клисура двадесетъ мъже отъ нашитѣ селяни и имъ събощи, че султанътъ опрощава нашето село, като сжщеврѣменно ги подкани да се върнатъ заедно съ избѣгалитѣ въ манастиря. Наистина, нѣкои се завърнаха въ селото. Въ сжботата новъ башибозукъ нападна селото. Оплакахме се на команданта въ Клисура. Той ни изпрати едно запитие да ни пази. До като запитието се разправяше съ башибозука, войски слѣзнаха отъ Клисура съ горска артилерия и почнаха да бомбардиратъ селото. Селянитѣ, които бѣха се завърнали въ селото и бѣха се изпокрили отъ башибозука, сега уплашени отъ топовнитѣ залпове, удариха на бѣгъ. Съ непрѣкъснати пушечни залпове войски и башибозукъ се втурнаха въ селото и подкачиха да ограбватъ и подпалватъ една по една кѣщитѣ. Изгориха ни 174 кѣщи, отдѣлно и толкова плевни. Откараха ни и всичкия селски добитѣкъ. Отпослѣ въ селото намѣрихме 38 души пронизани съ куршуми. Повечето отъ убититѣ бѣха старци на по 70—80 години.

— Сжщиятъ день, продължи бай Колю, отъ страхъ умрѣха въ манастиря 4 жени, въ самиятъ манастиръ остана не за сѣгнатъ прѣвъ всичкото врѣме на нашето тамъ прѣстояване. Само нѣколко дни слѣдъ като селото ни изгорѣ, въ манастиря дойдоха единъ полицейски и единъ мюлязиминъ съ войски, поканиха населението да излѣзе и да тръгне за Клисура. По пята за Клисура войскитѣ съблѣкоха и мъже и жени и закараха ни право въ правителствения домъ, дѣто стана прѣброяване на мъжетѣ.

Други селяни отъ Бобища разправяха подробности за възстанието, прѣди да пристигнатъ войскитѣ, за движението на войскитѣ и четитѣ, за сраженията и пр. За да бждатъ понятни

тия разкази и на читателитѣ, азъ трѣбва да обясня географичното разположение на селата и планинитѣ. Прѣдставете си едно поле, дълго около 15 километра и около 10 килом. широко. Ако застанете върѣдъ полето, то на изт. прѣдъ васъ ще видите селата Куманичово и Чурилово, на юг-изт. — Горенци, на с. изт. — Котори и Бобища, на с. — Загоричани, на зап. — с. Олища и на юг-зап. — Бъмбоки, всички разположени по политѣ на планината, която загражда полето и която носи имената на селата. Тоя планински вѣнецъ зима началото си отъ Вичъ така: единъ клонъ се спуща на изт. съ име Върбица и върви до Клисурата. Тукъ тоя клонъ се издига високо надъ Клисурата, възвива на югъ и подъ селото Горенци съвсѣмъ се снисава. Другъ клонъ се спуща на югъ до с. Олища, възвива на изт. и се свършва съ името Кайнакъ подъ с. Бъмбоки. Между Кайнакъ и планината надъ Горенци, Саракина, полето се стѣснява на около 3 килом. и се скача съ кутловината на езерото, около което на 12 августъ бѣше се разположилъ съ войскитѣ си командантътъ Етхемъ бей, подкрѣпенъ и отъ войскитѣ на населичкия командантъ Хюсейнъ паша, който бѣше прѣнесълъ квартирата си въ Костуръ още на 26 юлий.

До като селянитѣ разправяха за лѣтошнитѣ събития, единъ бившъ четникъ въ центровата чета подаде ми слѣдната записка: „когато на 13 августъ началството забѣлѣзва отъ Върбица, че около езерото се натрупа много войска, то опрѣдѣли центровата чета да отиде и вземе позиции на Кайнакъ. Всички бѣхме увѣрени, че, за да нападнатъ четитѣ, войскитѣ ще минатъ прѣзъ тѣсната полска ивица и прѣдъ Загоричани или Бобища ще се изкачатъ на Върбица. И наистина, нашата смѣтка до нѣкъдѣ почна да излиза вѣрна. На 14 авг. сутринята едно многочислено отдѣление тръгна по посока къмъ полската ивица. Ние открихме огънь. Сражението трая много малко врѣме. Войскитѣ се върнаха обратно. Тогава видѣхме прѣдъ единъ офицернъ, каченъ на бѣлъ конь, се изправиха нѣколко други. Скоро тѣ заминаха и войскитѣ се раздѣлиха на три части и потеглиха къмъ Кайнакъ отъ три разни страни. Като градъ куршуми се сипѣха по планината. И ние гърмѣхме върху ку-

пове солдати, които зеха да се изкачватъ по стръмнината . Но ние бѣхме само 60 души и не можехме да спремъ сила сто пѣти по голѣма отъ нашата . Ние отстъпихме на други позиции, но и въ тѣхъ не можахме да се задържимъ отъ стрѣмителното движение на войскитѣ по върха на планината . Въ тѣзи отстъпления изгубихме 27 души наши другари . Къмъ мѣстността Черенъ Върхъ войскитѣ прѣсрѣщнаха четата на с. Черѣшница - Слѣдъ една къса прѣстрѣлка и тази чета се принуди да отстъпи . Войскитѣ стигнаха до селото Черѣшница и го подпалиха . Отъ тукъ възвяха на с. по билото на планината надъ с. Олища и къмъ мѣстността Дробъкъ тѣ бѣха спрени нѣколко врѣме отъ четата на войводата Поповъ , който бѣше се укрѣпилъ въ яки позиции .“

Късно вече стана . Селянитѣ разотидоха сп . Азъ се задовихъ да пригатавамъ списъцитѣ за с. Мокренп , на което на другия день ще се раздаваха помощи . Прѣди вечера мѣстниятъ мюдюринъ и юзбашията направиха посѣщение на дѣдо владика . Въ Клисуре квартируваше единъ бюлюкъ войска отъ личкия табуръ .

О. П. и азъ седнахме да вечераме . Прислужваха ни двѣ момчета, едното отъ които слѣдвало четата на Чакаларова и давало медицинска помощъ на болнитѣ и ранени четници . Азъ го помолихъ и то ми разказа слѣдното по сраженията на Върбица .

—На 12 авг . нашиятъ началникъ напада Невѣска ноцно врѣме . И гарнизонътъ откри огънь , но не можа да се одържи . Той напусна казармата и удари на бѣгъ . Заедно съ него избѣга и мюдюринъ . Тогава пристигнаха и четитѣ отъ леринскитѣ райони . Всички влѣзнаха въ Невѣска . Отъ начало ни единъ селянинъ не смѣше да се покаже . Отпослѣ, като видѣха нашата сполука , всички врати по къщитѣ се отвориха . Нашитѣ началници най-напрѣдъ поржчаха да се изнесе всичко отъ казармата . Тука се намѣриха 70 маузерови пушки, нѣколко каси патрони и барутъ и други военни припаси . Въ единъ хамбаръ се откриха 7 живи солдати, които си хвърлиха пушките и просѣха да бждатъ опростени . Всичко се прѣдаде на началниците, а 7-тѣ души солдати се задържаха като воен-

ни плънци. Слѣдъ това казармата се подпали и изгорѣ. Още същата нощъ четитѣ се отеглиха отъ Невѣска и се прибраха на Върбица. На другия денъ къмъ Кайнакъ се изпрати центровата чета противъ войскитѣ, които взеха да се показватъ около Костурското езеро. 14 августъ се ознаменува съ рѣшителни настѣпления. Безчислени войски още рано зеха да се катератъ на Кайнакъ, безъ да обръщатъ внимание на огъня на центровата чета. Тѣ се изкачиха на върха и се движеха по рѣта на планината, като червени морски вълни. Първо минаха прѣзъ с. Черѣшница и го подпалиха. Послѣ възвиха къмъ Прѣкопана. По пътя бѣха ангажирани въ битка отъ четата на Попова. Нѣ нищо не можеше да спре многобройната армия, която непрѣкъснато по пътя пушкеше и напръдваше. Слѣдъ като догориха Прѣкопана, прѣстанаха да вървятъ, до като се събератъ и всички закѣснѣли отдѣления. Отдалечъ изглеждаше като че ли сръщната гола планина бѣше покрита съ червена гъста гора. Рѣшено бѣ да се отстъпи. Настѣпателното движение на войскитѣ противъ съединенитѣ чети подкачи така: най-напръдъ потегли едно голѣмо отдѣление. Като напръдна то на около три километра, тогава потегли второ. Първото слѣдваше да върви. Когато измина и второто 3 километра, потегли трето и т. н. Прѣднитѣ редове на нашитѣ чети бѣха на позицитѣ си. Когато първото отдѣление се доближи на 400 крачки, четитѣ отвориха огънь. Тогава заднитѣ отдѣления се спуснаха да тичатъ едни на горѣ, а други на долу, за да ни заобиколятъ. Четницитѣ изпраздниха позицитѣ и зеха да се отеглюватъ въ редъ. Войскитѣ се настаниха на Върбица, а ние къмъ 11 часѣтъ бѣхе вече въ Клисурѣ. Градъ отъ куршуми се сипѣше върху насъ. Минахме градеца и възвихме на югъ по върха на планината. Тукъ се раздѣлихме. Четитѣ отъ леринскитѣ райони зеха Благитѣ високи планини къмъ Емборе, а нашата чета остана да отпочине въ планината надъ Котори.

— До вечерѣта, прибави хазяйна на къщата, влахъ, слѣзе въ селото ни и Етхемъ бей съ много войска. Той покани първенцитѣ отъ градеца да му прѣдадатъ комититѣ. Нѣ ние селянитѣ се помъчихме да му обяснимъ, че не сме лоши хора.

Въ понеделника раздаваха се помощитѣ на с. Мокрени. Дѣдо владика раздаде още и парични помощи на най-бѣднитѣ сѣмейства . Въ това врѣме една жена изъ между събралитѣ се извика :

— Нашитѣ мъже мъченически загинаха въ Костуръ . Молимъ ви да не ни забравите !

— Да, съ камъне и сопи бѣха убити, чуха се нѣколко гласове.

Азъ въпросително погледнахъ селския кметъ, който ми кимна съ глава утвърдително . Той се доближи до мене и шепнешкомъ ми разправи:

— Четирима наши първенци на 23 юл. бѣха повикани въ Костуръ за ушура. До града стигнали благополучно . Кога излизали отъ хана за къмъ правителствения домъ , тълпа отъ башибозукъ нападнала ги и ги убила, като имъ смазала главитѣ съ камъне .

Нашиятъ полицейски Ахмедъ ефенди, който записваше помощитѣ , като видѣ , че селянитѣ се стѣсняваха отъ него , обърна се къмъ мене: „тия бѣдни жени, г-не, наистина, заслужаватъ да зематъ повече помощъ!“

Кѣсно се свърши раздаването . Селяни отъ Бобица се набраха и молѣха да имъ се помогне . Казахъ имъ , че на другия денъ и за тѣхъ помощитѣ ще бждатъ готови. Азъ бѣхъ много уморенъ и имахъ нужда отъ почивка. Нъ двама селяни ме помолиха да имъ допусна да дойдатъ въ стаята и да ми разяснятъ, какъ и селото Бобица е било едно отъ най-сѣсипанитѣ. Азъ се съгласихъ; и тѣ ме послѣдваха. Единиятъ отъ тѣхъ, бай Танасъ, който ми бѣше и отъ по прѣди познатъ , прѣди още азъ да го запитамъ, подкачи съ сълзи:

— Сега, г-не , да не ни пишешъ както ни знаеше отъ години . Станахме сиромаси. Всичко имахме, а нищо не ни остана. Нашето село запустѣ . Въ него никой не живѣе сега. Вие ще го видите, ако заминете по шосето. Всички селяни се прибрахме тукъ въ Клисурса. Мъчно се живѣе въ чуждо село, а особено между власи : нѣмаме нищо общо съ тѣхъ , нищо не ни свързва. Нъ какво да се прави? Срѣдства нѣмаме, за да си на -

равимъ колиби, па и ако нѣкој има, не смѣе да се засели. Всеѣки денъ солдати слизатъ на долу, и никој не е сигуренъ за животата си. Отъ денъ на денъ очакваме да се тури нѣкакъвъ край на това положение.

Азъ окуражихъ бай Танаса, като му разправихъ, че частта на населението въ Македония ще се подобри съ въвеждане на нови реформи. Той веднага ме прѣкъсна :

—Кой ще въвежда новитѣ реформи?

—Турция подъ контрола на Австрия и Русия, казахъ азъ .

—Може, нѣ не вѣрвамъ, отвърна бай Танасъ.

Слѣдъ това азъ го помолихъ да ми разкаже, какъ изгорѣ селото Бобица.

—Нашето село, г-не, даде въ районната чета 33-ма четници. То не бѣше толкова на око отъ турцитѣ, та не вѣрвахме, че ще го изгорятъ. Най-сетнѣ дойде 14 августъ. Къмъ 10 часѣтъ слѣдъ пладне четитѣ отстѣгнаха отъ Върбица. Силни топовни и пушечни залпове въ планината отъ една страна, отстѣпването на четитѣ отъ друга—всеѣха неописванъ страхъ въ населението. Всички хукнахме да бѣгаме въ Клисура, за да спасимъ живота си. Никој нищо не вземехъ съ себе си. Къщитѣ си напуснахме, като оставихме и жива стока, и покъщнина, и дрехи, и всичко. На другия денъ, прѣди селото ни да бѣде подпалено, нашиятъ съселянинъ Н. и азъ се прѣдставихме на Етхемъ бей и го молихме да пощади селото ни. Нѣ той ни изпъди, като ни каза, че всички сме били комити и че ако и още му главоболимъ, той щѣлъ да заповѣда да ни застрѣлятъ. Тоя сѣщия денъ, Успение Богородично, редовна войска отъ населичкия табуръ, придружена отъ редици и пљивета, слѣзе отъ Клисура и подпали селото ни. Същеврѣменно отъ селата Личица, Маврово, Горенци пристигна и башибозукъ, които грабѣше и палѣше. При това, прѣди да трѣгнатъ войскитѣ отъ Клисура, командантътъ издаде обща заповѣдъ; всеѣко лице отъ мжжкия полъ отъ 10 години на горѣ, което срѣщнатъ по вѣнъ, да го убиватъ. Около 25 души наши съселяни вмѣсто да дойдатъ съ насъ въ Клисура, бѣха се изпокрили по кукурузитѣ и тамъ

останаха да прѣношуватъ . Войскитѣ срѣщнаха 13 души отъ тѣхъ, между които и три жени, и ги убиха като ги пронизаха съ куршуми и измушкаха слѣдъ това съ щиковайтѣ си .

—Слѣдъ 3—4 дни, продължи бай Танасъ, въ Клисура пристигна и грѣцкия владика отъ Костуръ , Германъ Каравантели. Заповѣдъ се даде, всички селяни отъ изгоренитѣ села, забѣгнаха въ Клисура, да се събератъ въ черквата св. Никола. Тукъ дойдоха Етхемъ бей и владиката Каравангели. Командантинътъ силно разгнѣвенъ взе да се разхожда въ черквата между населението .

Когато бай Танасъ ми разправяше това, веднага се ре-продуцираха у мене извѣстнитѣ стихове на поета, и азъ неволно произнесохъ:

Всрѣдъ трупове неброени
Потъналитѣ въ кръвъ
Разхождалъ се разлютени
Турски генералинъ прѣвъ .

—Само че тоя пжтъ, каза бай Танасъ, Етхемъ паша се намираше между живи трупове . Мъртвитѣ трупове се търкаляха по изгоренитѣ села и по планинитѣ и даваха богата храна на кучетата и хищникѣ звѣрове .

—Пашата крачеше и викаше: „Всички ще бъдете изклани, защото всички сте комити!“

Азъ си спомнихъ и другъ куплетъ отъ горнето стихотворение и прочетохъ на бай Танасъ:

Ще изтрѣбя това плѣме,
Тоя български народъ
Да н'остане нито сѣме,
Нито споменъ отъ тоя родъ .

Бай Танасъ като че ли се възхити. Той произнесе:— Пашата говори много, заплашва ни, нъ всичко се съдържа въ това, което сега ми прочетохте. Най-сетнѣ Етхемъ бей прибави: „Нъ има едно срѣдство да се отървете. То е ако вне речете, че ставате гърци и всичкитѣ цѣлунете ржка на десногъ ефенди.“ Тогавя всички живи трупове, продължи бай Танасъ, се спуснаха по посока къмъ грѣцкия владика . Нъ той ги спрѣ ,

като покани най-напрѣдъ свещеницитѣ. Нареди ги прѣдъ царскитѣ врата на черквата и ги накара да легнатъ. Владиката взе да гази всѣки трупъ отдѣлно, като заповѣдаваше да излѣзе злия духъ отъ него. Слѣдъ това всички цѣлунаха му ръка, а неговитѣ хора прѣдставиха на селянитѣ отъ всѣко село да подпишатъ по едно заявление на турски езикъ, чрѣзъ което се явяваше на властѣта, че за напрѣдъ селото, като се отметнува отъ Бълг. екзархия, ще припознава Гръцката патриаршия. Тогава гръцкиятъ владика заповѣда да ни се раздаде по половинъ ока хлѣбъ всѣкиму. Ала пакъ ни бѣше забранено да излизаме отъ къщи и това запрѣщение се продължи почти цѣлъ мѣсець, да като ограбенитѣ ни вещи и добитъкъ се разпродадоха отъ солдатитѣ.

Градскиятъ часовникъ биеше дванадесетъ. Двамата селяни отъ Бобища отидоха си доволни. Едно момче отъ сѣшото село остана при насъ, за да ни помага при раздаване на помощитѣ другия день.

На 18 ноемвр. раздаде се помощѣта. Особено доволни останаха двамата селски свещеници, на които дѣдо владика даде и парична помощъ. Къмъ 7 часѣтъ ние напуснахме Клисура. Силенъ вѣтъръ духаше. Кога се изкачихме тъкмо на прохода, вѣтърътъ тѣй много се усили, че ние се принудихме да слѣземъ отъ конетѣ и да вървимъ пѣша. Тоя пътъ взехме шосето на западъ отъ другата страна на планината. Шосето, като допира до Клисура, спуща се на западъ по планината, минава прѣзъ селото Бобища, хваща Загоричани и се свършва до Костурското езеро при Маврово. По пътя ни придружаваха и нѣколко селяни отъ Загоричани. Най-сетнѣ видѣ се с. Бобища. Шосето прави доста дълга завивка, до дѣто стигне селото. За това прѣзъ цѣлото врѣме ние не отбихме очи отъ него. Високи бѣди отъ вѣнъ стѣни, а отъ вжтрѣ грозно почернѣли, на мѣста на половинна или съвсѣмъ срутени къщи. Наоколо запусѣли нива и лозя, необработени градини. Никакъвъ шумъ, никакъвъ гласъ или другъ бѣлѣгъ отъ животъ. Гробна тишина. Много мисли минаха прѣзъ главата ми, тжжни чувства ме налегнаха. Ние вече влизахме въ самото село. Край селския мостъ бѣха

селскитѣ воденици, изгорени и камънетѣ изпочупени. Черковната камбана взе да бие. Това бѣ изненада за насъ. Дѣдо владика спрѣ коня си. Едничкото останало здраво здание бѣ черквата въ селото. И камбанарпята до нея съ камбаната оцѣлѣли, та признателнитѣ селяни изпратили отъ Клисура селския по-лякъ да бие камбаната, когато българския владика минава прѣвъ селото имъ . Излѣзнахме отъ селото . Друга една черква край него бѣше сжщо здрава. Селскиятъ бекчия ни стигна и взе да ни разправя , че, наистина черквитѣ не били изгорени, нъ въ тѣхъ нищо здраво не останало. Всички къщи били 112, а заедно съ хубавата имъ училищно здание 114. Оставихме шосето и взехме по-правия пѣтъ за Загоричани .

Вървѣхме на с. з. Прѣдъ насъ бѣше и самото село. Нъ това село повече приличаше на малкъ градецъ. Отдалечъ изглеждаше като къщитѣ да сж здрави. Пѣтътъ бѣше по долу отъ селото, та къщитѣ отъ вжтрѣ неможеха да се видятъ. Само кога влѣзнахме вжтрѣ, увѣрихме се, че то е изгорено. На никоя почти къща стѣнитѣ още не бѣха се срутили. Селото бѣше пусто. Само тукъ-тамъ изъ жлитѣ на запустѣлитѣ къщи, ние заблѣдзахме дрипави жени, по насълзенитѣ очи на които можеше да се отгатне, че тѣ сж изгубили всичко и молятъ за каквато и да е помощъ. Камбанитѣ звонѣха и ние приближавахме да излѣземъ отъ селото . Спрѣхме се на Голѣмата чешма, отъ дѣто дѣдо владика се напи вода . Още единъ пѣтъ се обърнахме да видимъ голѣмото запустѣло село, верѣдъ което здрава стоеше само величествената черква , като паметникъ за дълбоката نابожностъ на населението. Прѣскочихме прѣдния баиръ и се намѣрихме прѣдъ с. Олища.

Небето бѣше ясно, и слънцето силно печеше . Зимнитѣ посѣви бѣха изникнали . Тѣ се разстилаха като зелени губери прѣдъ селото. Пѣтътъ за селото водѣше посрѣдъ зеленитѣ ниви. Ако и да бѣше края на есенъта, нъ ние не можахме да се налюбуваме на хубавата картина прѣдъ насъ . Ахмедъ ефенди, който вървѣше до мене, изказа и той възхищението си съ думигъ : „Берекетлия мѣсто, г-не ! “ На край селото бѣха излѣзли всички селяни отъ Загоричани и Олища, за да посрѣщнатъ дѣдо вла-

дика, а черковнитѣ камбани още отдалечъ взеха да биятъ. Олища е разположено на политѣ на планина съ същото име. То брои около 70 къщи, направени отъ камень. По срѣдъ него тече рѣка, но двата брѣга на които сж пасадени върби и тополи. Това прави мѣстото още по-живописно. Благодарение на една проста случайность, може би, Олища остана здраво. И то взе участие въ възстанието, като даде 10 души четнишка сила. Изгорена бѣ само една къща отъ башибозука и то най-хубавата въ селото. Надъ селото въ едно живописно мѣсто между гори и ливади е разположенъ мѣнастира св. Врачъ. Дѣдо владика слѣзе въ една хубава селска къща, въ една отъ стаятъ на която се помѣстихме и ние. За хората отъ властѣта се намѣри друга стая. Селото, ако и здраво, нѣ праздна къща или стая нѣмаше. Всички бѣха окупирани отъ селянитѣ на Загоричани. Олища отстон половина часъ на зап. отъ Загоричани. А разстоянието между Загоричани и Клисура е два часа. По срѣдъ пътя, по близо до Загоричани, лежи с. Бобища.

Олища като здраво село и като около него всички други бѣха изгорени, се избра за пунктъ, отъ кждѣто щѣхме да раздаваме помощи на жителитѣ отъ Загоричани, Бъмбоки и Черѣшница. За това и помощитѣ за тия села прѣдварително бѣха се изпратили до селския свещеникъ Никола. Селянитѣ не можеха да се нарадватъ, че въ селото имъ стѣпва български владика. А първенцитѣ отъ Загоричани се прѣдставиха на дѣдо владика и поднесоха своята дълбока благодарность за високо благородната му мисия—да се притече на помощъ на нещастнитѣ въ момента, когато тѣ чувствуваха най-голъма нужда отъ такъва. Тоя благороденъ починъ на дѣдо владика, плодъ на родолюбиви и челолюбиви чувства, отъ които той винаги се е въдушевлявалъ, караше населението като че ли за минутка да забрави своитѣ нещастия и да се надѣва, че ще заживѣе новъ животъ.

Седнахме да вечераме. Съ насъ вечераше и домакинътъ на къщата, бай Митре. Ние се чудѣхме, защо още толкова много хора се въртятъ въ къщата му и не се прибиратъ. Слѣдъ обясненията на бай Митре оказа се, че въ неговата къща, състое-

ща се отъ 4 стаи, помѣствали се 3 многочислени сѣмейства отъ Загоричани, на които ние бѣхме окупирали двѣтѣ стаи. Тѣ заедно съ сѣмейството на бай Митре останали да прѣнощувать въ другитѣ двѣ стаи. Слѣдъ вечерата ние поканихме при насъ мъже и жени и ги помолнихме да ни разправи, кой каквото знае за разорването на Загоричани. Първъ се обади дѣдо Нолю:

— Вие знаете, г-не, какво бѣше Загоричани. Всички села въ казата го наричаха главно село. Па, найстина, и главно бѣше. За такъво го броеше и хюкюмета въ Костуръ. То редовно си плащасе царската вергия. Мултезимитѣ се напрѣдварваха всѣка година да откупятъ ашара му, защото лесно събираха паритѣ си. Сиромакъ, ако попаднѣше въ него, благодаренъ си отиваше. А пакъ продавачитѣ на дребно отъ околнитѣ села, може би, повече скърбятъ и отъ насъ за разрушеннето му, защото никога стокитѣ имъ не сж оставали не разпродадени въ него. Ние хубаво си живѣехме. Караници имяхме само за училищата и църквата, нѣ най-сетнѣ всички си дойдохме въ правия пѣтъ, дѣцата ни почнаха да се учатъ на своя езикъ и свещеницитѣ ни да пѣятъ на български въ църквата. Нѣ ние, г-не, сме стари и не ще живѣемъ, колкото сме живѣли, та и не знаехме, какъ по-добрѣ може да се живѣе. Ала младитѣ не се задоволяваха съ това. Тѣ ходятъ по чужбина и разправятъ, че тамъ хората живѣли свободно. А пакъ нашитѣ аги не допускатъ да се сравняваме съ тѣхъ, а камо ли да сме по-добрѣ. Напоследъкъ тѣ бѣха се запрѣтнали да ни съсиятъ, прѣди нашитѣ млади да докажатъ, че и ние искаме по-добъръ животъ. По такъвъ начинъ турцитѣ прѣдизвикаха едно възстание, жертва на което стана и нашето село.

— Прѣди възстанието, продължи бай Нолю, въ Загоричани квартируваше единъ бюлюкъ войска. Юзбашията бѣше много лонъ човѣкъ. Той изтезава нѣкои наши момчета тѣй жестоко, че просто да ти настрѣхнатъ космитѣ.

— И азъ бѣхъ изтезаванъ, извика Мито, единъ отъ внуцитѣ на дѣдо Нолю, и то ето какъ: най-напрѣдъ юзбашията, като ме повика въ къщата си, даде ми кафе и ме подкани по добъръ начинъ да му прѣдамъ пушката си. Когато видѣ, че не

ще може да сполучи, прѣдаде ме на солдатитѣ. Тѣ ме заведоха въ съсѣдната на юзбашията стая и ме биха съ яки сопи, до като изгубихъ съзнание. Влѣзе юзбашията и пакъ ми поиска пушката и като не получи отговоръ, почна самъ да ме бие. Крѣвъ потече отъ много мѣста на тѣлото ми. Не чувствувахъ, че имамъ мускули подъ стъпалата на позѣтѣ си. Не стигаше това, ами жестокиятъ юзбашия заповѣда да ме вържатъ само за палеца на дѣсниия ми кракъ и да ме окачатъ на тавана, увисналъ съ главата на долу. Колко врѣме тѣй стояхъ, азъ не зная, не бѣхъ въ себе си. Свалили ме и ме прѣдали на домашнитѣ, които тукъ-такъ почнали да ме лѣкуватъ.

—Така постъпи и съ други момчета, прибави дѣдо Нолйо, па не само въ нашето село, нъ и въ околнитѣ. Нѣколко денонощия наредъ ние мжжѣтѣ се криехме въ горитѣ и по пещеритѣ. Сжцото ставало, както слушахме и по други мѣста. Нашитѣ момчета, най-сетнѣ, рекли да не търпятъ това и на 20-юлий всички се заловиха за пушкитѣ. Юзбашията взедно съ войската нѣколко дни по-рано напусна селото. Отъ нашето село излѣзоха около 150 души четници. Тѣ захванаха Върбица и заградиха пътя за Костуръ отъ Суровичово. Цѣли 25 дни македонски знамена се развѣваха по върховетѣ на планината, и ние не видѣхме турчинъ съ очи. Много други чети съ знамена минаваха прѣзъ селото ни. Други слизаха отъ планината и пакъ се изкачваха. Жени, дѣца, па и ние старцитѣ сърдце не ни търгѣше. Азъ самъ нѣколко пѣти се изкачихъ на Върбица и плакахъ отъ радостъ, кога гледахъ толкова наши момчета въоръжени и съ добра команда. Всички се радваха, всички ликуваха. Хилядници четници ежедневно се упражняваха. Всички вѣрвахме, че турцитѣ ще набератъ много войски, нъ напълно се надѣвахме, че ще имаме вънкашна помощъ. Най-сетнѣ дойде и 14-авг. Оше рано взеха да се слушатъ постоянни гърмежи. Населението се изплаши. Забъркахме се и не знаехме, кой пътъ да хванемъ. Войска никждѣ не се виждаше. Къмъ 6 часитѣ узнахме, че многочислени войски вървятъ къмъ Прѣкопана по билото на планината, като непрѣстанно гърмятъ. Настъпи 11 часѣтъ. Войскитѣ се натъквиха на Върбица. Ни-

кой не знаеше участъта на четниците. Топовни гърмежи, насочени къмъ Загоричани, всѣха ужасъ въ населението. Нѣкои гранати падаха въ селото и се разпукваха. Събрахме се всички старци на Голѣмата чешма. Рекохме да вървимъ на с. з. къмъ планината. Слѣдъ насъ се стекоха жени и дѣца. Минахме лозята и се изкачихме на баиря Крестецъ. Куршумитѣ се сипѣха. Една граната падна всрѣдъ купъ жени и дѣца, нѣ не се пукна. Всички навикахме да вървимъ въ мѣнастиря св. Врачъ и ударихме по нанадолището на баиря. Кой каквото можеше да грабне отъ къщи, носѣше го съ себе си. Вечерята мѣнастирътъ се изпълни съ народъ. Полето бѣше освѣтлено отъ подпаленото село Бѣмбоки. Очаквахме да видимъ и Загоричани подпалено. Поржта на Върбица забѣлѣзахме на много мѣста огньове. Гърмежитѣ бѣха прѣстанали.

— А пакъ ние около 20-тина жени, обади се баба аджийка, ние съ натоварени добитѣци заминахме къмъ полето и тамъ прѣнощувахме, скрити въ кукурузитѣ. Тукъ-тамъ изъ кукурузитѣ се криеха и нѣкои старци. На другия денъ 15 августъ ние не знаехме какво да правимъ. Тѣкмо кога рѣшихме да тръгнемъ къмъ мѣнастиря, ъивитѣ задъ насъ и ближния баиръ Жѣлта шума бѣха се напълнили съ червени фесове. Едно отдѣление почна да се движи къмъ селото, като пушкаташе непрѣстанно. Слѣдъ това отъ нѣколко мѣста тръбни затръбиха и цѣлата войска се опъти къмъ Загоричани. Сжщеврѣмено и насъ застигнаха солдати, заобиколиха ни и ни отнеха добитѣцитѣ и всичко, каквото имяхме върху себеси. Прѣдъ насъ въ ендека се скриха двама старци. Солдатитѣ ги бѣха съгледали. Единиятъ отъ тѣхъ, като че ли остана мъртъвъ и не се помръдна. Нѣколко куршуми го пронизаха. Ние изпискахме отъ ужасъ. А другиятъ, който бѣше направилъ толкова добрини на селото, извѣстниятъ Насе Чулевъ, изправи се и издигна рѣцѣтъ си къмъ небото и шепнѣше си нѣкаква молитва. Единъ солдатинъ се приближи до него и го мушна съ щика си. Той падна на земята, като скри лицето съ рѣцѣтъ си. Единъ залпъ отъ куршуми го уложи на мѣстото. Всички ние, г-не, тредерѣхме и мислѣхме, че и съ насъ ще стане сжщото. Нѣ единъ зводъ солдати ни закара на долу.

Слѣдъ 2 1/2 часа път , ние стигнахме въ Маврово, дѣто ни прѣдадоха на бившаията.

— Сжщата вечеръ, продължи дѣдо Нолѣо, много сѣмейства отъ селото ни забѣгнаха по посока къмъ Бобища и до вечеръта стигнали въ Клисура. Само нѣкон слѣпци и старци останали въ селото. Въ петъка къмъ пладне високо надъ баиря св. Илия взеха да се издигатъ гжсти облаци отъ червенъ пламъкъ. Загорѣли горише. Врѣмето бѣше сухо. Сламата, сѣното и житото бѣха прибрани. Всичко помагане за по лесното подпалване на кжщитѣ и плѣвнитѣ. Вечеръта въ манастиря стигна една мома, на нѣколко мѣста ранена. Тя се вика Ленка, и нейниятъ разказъ ни потресе. Тя захвана така: „ Братъ ми Лексо бѣше раненъ въ крака като четникъ въ едно прѣдишно сражение. Кога снощи избѣгаха селянитѣ, ние и тритѣ, майка, невѣста и сестра, рѣшихме се да не се отдѣляме отъ брата си и останахме цѣлата нощъ въ кжщи. Селото бѣ пусто. Чувахе се само грозното виене на кучетата. А изпепелениятъ добитъкъ отъ тревогата прѣзъ деня никждѣ не можеше да намѣри мѣсто. Най-послѣ се съмна. Кога братъ ми чу трѣби да свирятъ, качи се на добиче и заедно съ него всички трѣгнахме къмъ баиря св. Илия. Съ стотини куршуми фучаха около насъ. Нѣ кога видѣхме, че нѣколко солдати тичатъ, за да ни застигнатъ, братъ ми, много неочаквано за мене, извади револвера си и застрѣля жена си, която на минутата издѣхна. Послѣ се обърна къмъ майка и съ единъ само куршумъ я уби. Върху мене стрѣля два пжти, нѣ ето азъ останахъ жива. Послѣдниятъ патронъ пукна въ устата на братъ ми, който и се отъркаля отъ добичето. Солдатитѣ стигнаха, нѣ намѣриха само мъртви трупове, а отъ нѣколко мѣста на моето тѣло течеше изобилна кръвъ. Мъртвитѣ тѣла съблѣкоха, а отъ мене земаха само горнята ми дреха. Азъ останахъ сама и съ мжка кое влѣчешкомъ, кое на крака дойдохъ въ манастиря. “ Женитѣ прѣвързаха нещастната и я настанаха на по-добро мѣсто. Едни отъ селянитѣ осждаха постжпката на четника, други я нампраха донѣкждѣ оправдателна. До като тия размисления се правѣха, ние се научихме, че и друга жена стигнала отъ селото и отидохме да я намѣримъ. Тя бѣше Яна Лю-

зова, която ето що ни разказа: „ Когато азъ тръгнахъ, само нѣколко кѣщи бѣха подпалени и изгорени . Кѣмъ обѣдъ и въ моята кѣща влѣзоха солдати, взеха ме и ме заведоха на Голѣмата чешмата при юзбашията Исмаилъ ефенди, който и по напръдъ седѣше въ селото ни съ войска . По улицитѣ видѣхъ само войници, който влизаха отъ кѣща въ кѣща . При юзбашията стоеше една млада невѣста . Тя бѣше гологлава, и азъ ѝ дадохъ моята кърпа, за да завие лицето си . Юзбашията ми каза да ида да намѣря селянитѣ и при тѣхъ да си остана . Азъ тръгнахъ и като стара жена едвамъ сега стигнахъ въ мѣнастиря .“

— На другия день, подзе една възчерна жена, нѣколко жени рѣшихме се да отидемъ до селото и да видимъ що станало съ него . Изкачихме се на баиря и взехме пакъ прѣвъ лозята . Селото бѣше покрито съ димъ . Ние се приближихме . Нѣколко пушки пукаха отъ далечъ . Отъ кѣмъ трапа на край лозята излѣзе на срѣща ни съселянина Цилю, поблѣднѣлъ и отъ страхъ едвамъ ни продума: „Солдати ме намѣриха въ избата заедно съ невѣстата ми . Азъ грѣмнахъ и избѣгахъ, а невѣстата ми убиха . Опжихъ се кѣмъ Върбица, дѣто мислѣхъ да намѣря честитѣ, нѣ отъ тамъ се пушката кѣмъ мене . Слѣзохъ на долѣ кѣмъ селото, дано видя нѣкого . Сега се спуснахъ да ви срѣщна, нѣ пушки на нѣкъдѣ се чува .“ Ние му съобщихме , че жена му не е убита, а е плѣнена отъ юзбашията и че всичкиятъ народъ е прибранъ въ мѣнастиря св. Врачъ . Влѣзнахме въ селото . Малко кѣщи бѣха изгорени . Нѣкои сакати жени бѣха изкарани вѣнъ отъ селото . Ние ги видѣхме и разпитахме . Тѣ ни обадиха, че войскитѣ стояли само нѣколко часа въ селото и приквечеръ се прибрали на Върбица . Сжщеврѣменно отивали си и башибозуцитѣ съ натоварени кола и добитѣци . Почна по-често да се пушка . Ние грабнахме , коя каквото намѣри въ кѣщата си, и бързо се опжихме кѣмъ мѣнастиря . Въ недѣлята на 17 направихме сжщото . Тоя день намѣрихме повече кѣщи изгорени и много изби, дѣто скрихме вещитѣ си, открити .

—Прѣдателката Филевица , прибави една невѣста, ходѣше съ аскеритѣ и имъ посочваше, гдѣ сж скрити вещитѣ .

—Тя, тя , отзоваха се нѣколко гласа, тя не трѣбва да

живѣе между насъ.

—Тоя день, продължи възчерната жена, въ селото срѣщнахме и единъ отъ селскитѣ овчари, влахъ. Ние силно се усъмнихме въ чиститѣ му намѣрения. До като успѣемъ да доближимъ до кѣшитѣ си, пушканията станаха много чести. Ние избѣгахме, а и влахътъ се изгуби отъ прѣдъ очитѣ ни.

—Всички власи, качауни, извикаха нѣколко жени, заедно съ турцитѣ грабѣха и подпалваха кѣшитѣ ни. Ако се завърнемъ въ село, нѣма да приемаме и власи да живѣятъ въ него.

—Слѣдъ това, продължи дѣдо Нолѣо, жена не можа да стѣпи въ село. По баиритѣ около него се настана войска. Тя не пропускаше никого. Още отъ далечъ женитѣ се посрѣщаха съ залпове. Тогава се започнаха редовни ежедневни посѣщениа отъ страна на башибозука. Въоржени турци отъ ближнитѣ и далечни турски села всѣки день се събираха на групи върѣдъ полето. Трѣба щѣше да затрѣби отъ тѣхна страна. Отъ нѣколко мѣста войскитѣ отговаряха съ трѣби, и съ стотини башибозуци влизаха въ селото, ограбваха всѣка къща по отдѣлно и я подпалваха. Това се продължава цѣли двайсетъ дни, до като отъ хубавото село Загоричани не остана ни една къща. Всички старци и слѣнци, останали въ селото, намѣрихме ги едни заклани, а други изгорени. Всички загинали въ селото възлизатъ на 42 души, между които 4 жени.

—Ами кога се завърнаха плѣненитѣ жени, запитахъ азъ?

—Едни слѣдъ два дни, а други слѣдъ три и една недѣля, отговориха нѣколко жени.

Часътъ бѣше 5 по турски. Дѣдо Нолѣо не можеше повече да стои. Той се разпрости съ насъ и отиде да спи. Слѣдъ него отидоха си и всички други. Ние легнахме да спимъ. Сутринята пѣрзенцитѣ ни прѣдадоха списъка на кѣшитѣ и сѣмействата въ Загоричани. Споредъ тоя списъкъ, Загоричани броеше 506 къщи, отъ които 505 изгорени, а една малка къщица останала здрава. Въ тия 506 къщи сѣ живѣли повече отъ 3500 жители. Помощитѣ, съ които разполагахме, бѣха много малко, та нито половината население можа да получи по нѣщо.

Тоя день бѣше срѣда. Къмъ 9 часътъ, когато о. Т. раздаваше помощитѣ и Ахмедъ еф. ги записваше, отъ Костуръ пристига единъ полицейски съ двама жандарми и иска настоятелно да се види съ дѣдо владика. Ние отъ начало не го допуснахме; а той ни обади, че мютесарифъ паша отъ Корча, който дошълъ въ Костуръ, и каймакамишътъ искали непрѣменно още днесъ да се видятъ съ владиката и че за всѣка случайность войска го очаквала по надолу, за да го придружи до Костуръ. Ние повѣрвахме на думитѣ на полицейския, па и нашиятъ полицейски Ахмедъ еф. настоя на това, та го допуснахме. Дѣдо владика слѣдъ като го изслуша, приготви се и трѣгна за Костуръ, придруженъ отъ мюлязими́на и 4-ма жандари. Камбанитѣ зазвонина, и цѣлиятъ народъ изпрати владиката. От. П. и азъ продължавахме да раздаваме вещи на населението. Ахмедъ еф. съ едно запитие остама при насъ въ Олища. Тукъ живѣеха около 200 сѣмейства отъ Загоричани. Другитѣ бѣха разпърснати по здравитѣ села Куманичово, Горенци и Клисурса. Тридесетина сѣмейства живѣеха въ мѣнастиря св. Врачъ. Ние не успѣхме да раздадемъ помощта тоя день, па и не бѣха се събрали всички селяни. Вечерта при насъ гостуваха нѣкои селяни. Посѣти ни пакъ и дѣдо Нолю. Разговорътъ ни се въртѣше сѣ около запусѣлото Загоричани.

— Съвсѣмъ оголѣхме, г-не, разправяше единъ бившъ учителъ. Страшно е и отъ гладъ да не изиремъ. Не можемъ и нѣмаме съ какво да изоремъ и да посѣемъ. Вие видѣхте полето ни не разработено. Всичкиятъ добитѣкъ ни се откара отъ башибозука.

— Много ни спомогна игуменътъ на мѣнастиря, подзе дѣдо Нолю. Прѣзъ първитѣ дни слѣдъ изгарянието на селата около 4 хиляди души намѣрихме прибѣжище въ св. Врачъ. Игуменътъ на мѣнастиря, ако и грѣкъ, но остави на разположение на населението цѣлото мѣнастирско жито и брашно. Кукурузенитѣ ниви отъ нѣколко десетки дулюма подъ мѣнастиря бѣха оставени скъпо на населението. Направи се още една фурна въ мѣнастиря. Постоянно се мѣсѣше и печеше хлѣбъ, нѣ пакъ населението не можеше да се нахрани. Нѣкои жени съ много

дѣца зимаха брашно, излизаха вѣнъ отъ мѣнастиря, замѣсваха го върху нѣкой камъкъ . Послѣ наклаваха огънь и печеха замѣсеното . По такъвъ начинъ опеченитѣ турти, кое съ соль, кое безъ соль, се раздаваха на гладнитѣ дѣца.

— Никогашъ ли войската не се доближи до мѣнастиря, или Олища ?

— Нито единъ пътъ, г-не, прибави дѣдо Нолю . Даже и въ Олища не стѣши войникъ . Олища на нѣколко пѣти се нападна само отъ башибозука . Отъ послѣ ние си обяснихме, защо войска не стѣши нито въ Олища, нито въ мѣнастиря . Слѣдъ като сме се прибрали въ мѣнастиря нѣколко души наши селяни, въ това число и двамата ни свещеници, подписаха просба до военния командантъ отъ страна на цѣлото население, какво то остава вѣрно къмъ прѣстола на султана . Една нощъ, а то мисля бѣше на 20 авг. , прѣвъ покрива се вмѣкнаха въ мѣнастиря нѣколко четници, уловиха подписанитѣ погорната просба и ги откараха на сѣдъ прѣдъ началството . А понеже по това врѣме многочислени войски окупираха онова мѣсто, къмъ кждѣто бѣха се отеглили четитѣ, то уловенитѣ 4-ма селяни и двама свещеници се отпуснаха слѣдъ единъ день и се завърнаха въ мѣнастиря .

— Не си спомнювашъ ли, забѣлѣза една отъ внукитѣ на дѣдо Нолю, кога нѣколко цигани искаха да влѣзатъ въ мѣнастиря ?

— Наистина, отвѣрна той . Нъ азъ съмъ старъ, а вне младитѣ помните повече . Сега си спомнювамъ, че единъ день жени и дѣца зеха да пицатъ отъ страхъ . Оказа се, че къмъ мѣнастиря идатъ нѣколко въоръжени илявета . По вѣйкашностъ излеждаха да сѣ цигани . Тѣ поискаха да влѣзатъ въ мѣнастиря, за да търсятъ комити . Събраха се изъ между населението нѣколко нари, дадоха имъ се и тѣ си заминаха .

На другия день, 20 ноемврий, прѣдстоеше ни голѣма работа . Извикахъ Ахмедъ еф. и започнахме да раздаваме помощи още на нѣкой по бѣдни сѣмейства отъ Загоричани . Пристигнаха и селянитѣ отъ Черѣшница . Готови бѣха и списѣцитѣ за това село . Приятельтъ ми А. , учителъ отъ Черѣшница,

спомогна ни много при раздаването . Селото Черѣшница стои на 1 часъ на западъ отъ Олища . За да отидешъ въ Черѣшница, трѣбва да се изкачишъ надъ Олища и по единъ много стрѣменъ пѣть да стигнешъ върха на планината, дѣто на едно равни мѣсто, на югъ отъ върха Вичъ, е разположено селото. Приятельтъ ми разправи слѣдната история за разорението му :

—Черѣшница, подкачи той, изгаря на два пѣти. Първиятъ пѣть на 14 авг., когато войскитѣ на Етхемъ паша заминаваха къмъ Върбица, подпалиха и нашето село . Населението бѣше се прибрало на Рида. Нѣ войскитѣ минаха, подпалиха го и си заминаха, та ние още сѣщата вечеръ можахме да се завърнемъ. Тоя пѣть не изгорѣ цѣлото село, па и ограбването не стана пълно, защото солдатитѣ зеха това, което можеха и което имъ бѣше потрѣбно за на пѣть . А башибозукъ не се изкачи въ планината. Вториятъ пѣть, когато го нападнаха, бѣше на 22 авг. и войскитѣ дойдоха отъ къмъ Блаца. Тогава го подпалиха и ограбиха всичко, каквото можеха да намѣрятъ. Отъ цѣлото село останаха здрави само 11 кжци . При това войскитѣ убиха тоя день 11 души селяни, които срѣцнаха въ селото и вѣнъ отъ него .

—Научихъ се, обѣрнахъ се азъ къмъ приятеля си, че вие сте си отгървали всички жочти дрехи и домашни потрѣби .

—Да, отговори той. Малцина има, които напълно пострадаха. Най-потрѣбнитѣ дрехи и домашни вещи бѣхме скрили въ подземия вѣнъ отъ селото . Тия подземия нито първия, нито втория пѣть войскитѣ можаха да откриятъ.

—Едно нѣщо още, за което нѣма да скриемъ, г-не, говорѣше ми единъ слабъ и мургавъ момъкъ отъ сѣщото село , е че женитѣ, които избѣгаха къмъ Рида, заедно съ 50-тина жени отъ Блаца, бидоха заобиколени отъ войскитѣ. Тѣ ги отпущаха едвамъ къмъ пладне на другия день . Макарь, може би, женитѣ и да не пострадаха, нѣ самия фактъ, че тѣ се държаха отъ турски войски цѣли 20 часа , прави ни много да скърбимъ.

Помощитѣ на селянитѣ отъ Черѣшница се раздадоха . Ние отидохме да обѣдваме . Слѣдъ обѣдъ трѣбваше да помог-

немъ и на селянитѣ отъ Бъмбоки, които чакаха на двора. Въ тая минута връща се Ахмедъ ефенди и съобщава, че и той щѣлъ да си замине за Костуръ, дѣто неговото присѣтствие било необходимо. Единъ жандаринъ отъ града му прѣдалъ тезкере отъ мюлязиминая за това. О. П. и азъ не можахме да си обяснимъ внезапното тръгване на полвцейския иначе, ами, вслѣдствие пристигането на българския владика въ града, трѣбва да се е случило нѣщо неприятно. Нъ ние продължихме работата си. Петдесетѣ сѣмейства отъ Бъмбоки получиха помощи. Слѣдъ като се свърши това, азъ излѣзохъ на двора, доближихъ се до единъ купъ маже и жени и ги помолихъ да ми разкажатъ, какъ и защо изгориха Бъмбоки.

—Нашето село, г-не, изгориха илявета и башибозукъ повече за отмъщение, каза ми селския кметъ. Вие, може би, не знаете, продължи той, че, прѣзъ първитѣ дни отъ възстанieto, чети минаха прѣзъ селото и убиха селекия кочия Камберъ. Тоя човѣкъ много години живѣвъ селото ни. Съ всички турци отъ околнитѣ села се познаваше и тѣ го почитаха, за то варѣшиха и да си отмѣстятъ. И наистина, тѣ си отмѣстиха. На 14 августъ, когато войскитѣ се изкачиха и вървѣха по рѣжта на планината, едно отдѣление илявета и башибозукъ обиколи Кайнакъ, влѣзе въ селото ни, ограби го и го изгори. Освѣтънъ 43-тѣ къщи изгориха ни черквата и училището. Слѣдниятъ день рано още ние бѣхме изпразнили селото и заминахме едни къмъ Загоричани, а други къмъ Олища. До вечерята всички се прибрахме въ мѣнастиря св. Врачъ. Петима селяни, между които и една жена, останали въ селото. Частитѣ отъ тѣлата имъ, които отпослѣ намѣрихме въ селото, доказваха, че тѣ бѣха убити по най-мжченически начинъ.

—Мжченически загинаха, г-не, и други двама наши селяни, прибави една висока жена. Тѣ бѣха баща и синъ и на 25 юлий заминаха за Клисура, за да се покажатъ на доктора и, прѣди да се изкачатъ, били застигнати отъ илявета и башибозукъ и съ сѣкирчета направени на много парчета.

Къмъ 11 часътъ о. П. и азъ излѣзохме да пообиколимъ селото. Срѣцнахме се съ кираджитѣ, които носѣха ведитѣ на

дѣдо владика въ Костуръ. Тѣ ни обадиха, че въ града е имало голѣмо възбужденіе отъ страна на гърцитѣ противъ Сългарскія владика. Сжщото ни каза и единъ еврейнъ, тоя день пристигналъ отъ града. Ние направихме нѣколкo и други посѣщенія и скоро се завърнахме въ кѣщи. На другия день равнo натоварихме помощитѣ и трѣгнахме за Маврово, отъ кждѣто щѣхме да се качимъ на лодка и да слѣземъ въ Костуръ. Пѣтьтъ за Маврово върви на ю-и отъ Олища посрѣдъ зелени ниви и ливади до Кайнакъ. Послѣ той възвива на ю-з. и се свършва до езерото. Край пѣтя на 4 км. разстояние отъ Олища лежи Бѣмбоки. Ние замгнахме край него и видѣхме, какъ стърчеха само бѣлитѣ стѣни на хубавитѣ му кѣщи. Черквата прѣдставляваше голѣма четвъртитя яма. Жива душа нѣмаше въ селото. По край него непожтната се издигаше кулата на Шайнъ бей, кждѣто бѣ убитъ кехаята Камберъ. Оставихме Кайнакъ и зехме шосето. Слѣдъ 2 $\frac{1}{2}$ часа пѣтъ стигнахме въ Маврово. Авъ слѣзнахъ край езерото и се готвѣхъ да наема единъ каикъ за Костуръ. Товаритѣ съ помощитѣ бѣха останали малко по надирѣ. Слѣдъ мене бѣше стигналъ и о. П. Тѣкмо когато щѣхме да се качимъ на каика, единъ банъ чаушъ съ нѣколко жандарми се приближи до о. П. и му каза, че е забранено слизанието ни въ Костуръ и че самъ дѣдо владика щѣлъ да излѣзе отъ Костуръ. Не можехме да се противимъ. Върнахме се въ хана на Маврово, прибрахме вещитѣ въ една стая и отпуснахме кираджиитѣ. Сжщеврѣменно изпратихме двама човѣци съ писмо до дѣдо владика, за да му съобщимъ за случившето се. Какво ставаше въ града, не можехме да научимъ, па и жандаритѣ нищо не казваха. Едва слѣдъ пладне двама суварии пристигатъ отъ Костуръ и ни донесатъ писмо отъ дѣдо владика, който ни съобщаваше че нашето слизание въ Костуръ е било свързано съ опасностъ за живота ни и че ние заедно съ помощитѣ трѣбва да заминемъ за с. Шестеово, дѣто щѣлъ да стигне и самъ той. Недоумѣнието ни взе да става още по-голѣмо. Съ Костуръ бѣха се изпратили помощи за 9 изгорени села. Сега дѣдо владика напуска града. Кждѣ ще раздаваме тия помощи, ние не можехме да си обяснимъ.

Маврово брои около 200 къщи. Половината от тях са християнски. Християните говорят гръцки и български. Това село силно се влияе от града. За това дълго време дирихме и не можехме да мамрим коне за вещите и насъ. Най-сетне намбри се един турчин, който ни даде 5 коне, и ние съединихме сувария и вещите заминахме за с. Шестеово. Беше 10 часът, кога тръгнахме. Слънцето печеше. Ние излязохме от Маврово и взехме пътя край езерото. Приятно се пътува в такъв време. Картината беше очарователна: пред нас висока планина, а между нея и пътя зелени ниви и ливади. Зад пътя се простира езерото. Слънчевите лъчи дълбоко проникват в него и в дъното му като че ли гледаш друго слънце, което приближава да се скрие зад високите планини на запад. Полявахме и тих вътрещ. Водата в езерото леко се вълнуваше. Ние не можехме да се нарадваме на люлението на огледващите се в езерото високи планини. Слънцето се скри. Ние бяхме на край езерото. От дясната страна до полит на планината се блъбеше изгореното село Кондороби. В него никои не живеше. Шестеово лежи на с. з. от Маврово. Ние вървяхме право към планината, а за да се изкачим до селото, оставаше ни още много. Конет, натоварени съ вещи, мъчно се качаха по стръмната козя пътека. Часът беше един, когато влязнахме в селото. Тук намбрихме и дядо владика, който се беше настанил в една къща в долната махала. Общинският председател в Костуръ придружаваше владиката. Аз горях от нетърпение да узная, какво се е случило в града. От това, което чух да разказва дядо владика и от допытливите разкази на общ. председател о. Григори научих се, че в срѣда към 1 часът вечер дядо владика стигнал в Костуръ в къщата на каймакамина и тутакси поискал да узнае причината за внезапното му повикване. Каймакаминът се извинил, като му казал, че полицейският агент не е бил изпращан да го вика, ами само да се тури на разположението на владиката, и за тая му постъпка той е арестувал полицейския. След тия обяснения дядо владика заминал за дома на общинския председател, дядо и се настанил. Още в тъмни

вори на другия денъ отъ нѣколко черкви камбанитѣ зели да звонятъ . Гърцитѣ се събрали въ гръцката митрополия и една тълпа на чело съ гръцкия владика Каравангели, каченъ на конь, съ демонски викове тръгнала къмъ конака . Тълпата останала на двора, а владиката се качилъ въ конака и заявилъ на мютесарифина, че той протестира, за дѣто въ епархията му е стѣпилъ български владика, и че събраниятъ народъ иска отстранението му отъ града . Отъ отговора на мютесарифина, види се, владиката останалъ недоволенъ, та тълпата се завърнала съ същия церемониалъ . Когато стигнала до кѣщата на прѣдседателя, кръсканията се увеличили . Поставената тукъ военна стража не я допуснала да се приближи , като е употребила въ тоя случай даже и сила . Камбанитѣ биели и вълнението ставало се по-голъмо и по-голъмо . Административната властъ на гледъ показвала се като безсилна да усмири и разпърсне тълпитѣ . Самъ каймакаминятъ дошълъ да моли дѣдо владика да си излѣзе отъ града, нъ той категорически му отказалъ . Дъвечерьта билъ изпратилъ и главния полицейски да го моли да избави властѣта отъ това положение . Нъ и нему дѣдо владика далъ същия отговоръ . Къмъ 10 часътъ по турски сутринята каймакаминятъ пакъ дошълъ при дѣдо владика и на ново го молилъ да си излѣзе отъ града . Тоя пжтъ владиката отстѣпилъ, като видѣлъ, че при такива условия не ще могатъ да се раздаватъ помощи на пострадалото българско население, и обѣщаль на каймакамина, че още днесъ той заминава за с . Шестеово, кждѣто властѣта ще трѣбва да прѣнесе и всичкитѣ му вещи отъ Костуръ . Слѣдъ това при владиката се явилъ военниятъ каймакаминъ и го молилъ за същото . Същеврѣменно гръцкиятъ владика Каравангели устроилъ една демонстрация отъ жени, които викали и се притискали около кѣщата на прѣдседателя . Войскитѣ, които пазѣли кѣщата, изгонили ги . Когато тая тълпа отъ жени и мъже заедно съ гръцкия владика тръгнала къмъ правителствения домъ, жандармерийскиятъ юзбашия се явилъ при дѣдо владика и му съобщилъ , че мютесарифъ паша и каймакаминятъ го очаквали на двора, за да го изпратятъ . Юзбашията е увѣрилъ дѣдо владика, че сж били вземени всички мѣрки за безопасно излизане .

Товага той тръгналъ , съпроводенъ отъ пашата , каимакамина и други цивилни чиновници. Изпратили го до извънъ града . А едно отдѣление войска го придружавало и до с. Шестеово. Гръцкиятъ владика съ женитѣ е билъ спренъ отъ друго отдѣление войска при кжщата на Мюнтазъ бей , до като българския издѣзълъ отъ града .

Въ Шестеово намѣрихме и бай Мито отъ Битоля , който щѣше да се грижи за коня на дѣдо владика прѣзъ врѣме на обиколката ни . Петъ души заедно съ общинския прѣдседател ние се прибрахме въ една малка стаячка до тая на владиката . Стайчката ни се освѣтляваше отъ едно кандилце . Отпослѣ една намѣрихме една малка лампа . Нощта бѣ напръднала . Почна да става хладно , и ние обиколихме мангала . Разговоритѣ ни по дневнитѣ случки въ града бѣха се изчерпали . Отъ Гр. изказа желание да ни занимае съ разкази за своя животъ въ града прѣзъ врѣме на движението .

— Ще останемъ доволни , обърнахъ се азъ , ако вие бждете тѣй добъръ да ни разкажете и всичко , което знаете да е станало въ града прѣзъ врѣме на възстанието .

— Да , подкачи о . Григорий , азъ бѣхъ останалъ единствения българинъ въ града . Възстанието се започна и въ началото то все ужасъ между гръцкото и турско население въ Костуръ . Нѣ скоро пристигна много войска отъ Населица . Туку се настани и самиятъ командантъ Хюсейнъ паша . Колко войска се бѣше натрушала , не зная , нѣ фактъ бѣше , че тя заминаваше и пакъ се завръщаше , безъ да може да потуши движението . На 24 юлий войскитѣ , които стоеха около града , почнаха да стрѣлятъ върху двама дюлгери отъ Апокешъ , които влизаха въ града . Турското население силно се растревожи и се завзе за оржжието . То се спусна по ханищата да търси българи изъ селата и да ги нападне . Тѣкмо товага докараха въ Подзери на брѣга на езерото българския свещеникъ Василий отъ с. Личища заедно съ сина му . Трагична бѣ неговата смъртъ . Нещастниятъ свещеникъ , съ свързани отзадъ рѣцѣ , не успѣ да го прѣдставятъ на командантина . Разярената тѣла се хвърли върху него , колъ му заби въ устата и го посипа съ камъни . На другата стра-

на на езерото, по пътя къмъ Фурка, солдати застигнаха бъл-гарския свещеникъ Костадинъ отъ Четирогъ и го убиха. Отпослъ той се намъри съ отрѣзана глава и промушенъ на нѣколко мѣста. Сжщиятъ день съ камъни бѣха убити и четирима първенци отъ с. Мокрени. Азъ яко се затворихъ въ къщи. Полицейски ме потърсиха. Прѣдложи ми се да напусна квартирата, дѣто живѣехъ, и да се прѣнесе въ друга, или заедно съ сѣмейството си да се посели въ нѣкой ханъ. Помислихъ си, че и за менъ е настъпидъ критическия моментъ. Не се съобразихъ съ исканието на полицията. Вика ме командантинтъ и ме покани като духовенъ глава да съвѣтвамъ съ писма населението по селата да не се бунтува. Азъ се отказахъ отъ такъва една услуга да направя, като обяснихъ на пашата, че възстаналото население не се усмирява съ думи, а съ оржие. Командантинтъ ме отпусна. Не се боехъ вече, нъ и вѣнъ не се показвахъ. Пазаръ никакъвъ не ставаше, нищо не се внасяше отъ вѣнъ. Цѣнитѣ на продуктитѣ за ядене много се покачиха. Една ока брашно стигна да се продава 5 гроша. Вече не можеше да се живѣе. Населението почти гладуваше. Дойде и 14 августъ. Въ града пристигнаха многобройни войски. Всички училища се отвориха за войскитѣ. На 17 поканиха и мене да отворя българското училище. Съгласихъ се да направя това, като помолихъ да ми се даде кжсъ срокъ, за да се изнесатъ вещитѣ отъ училището и параклиса. До като азъ се готвѣхъ да направя това, гръцкиятъ владика Каравангели влѣзълъ съ войска, изпочунилъ портретитѣ въ училището и кандилата въ параклиса, като е грабналъ и изнелъ по скжпитѣ вещи. Войскитѣ едва прѣди мѣсець освободиха училището. Повикаха ме да ми го прѣдадатъ, ала азъ не го приехъ, защото въ него и параклиса останаха само голи стѣни. Властѣта тогава го запечати, та и до сега стои така. Нъ гръцкиятъ владика не се задоволи само съ тоя си подвигъ. Той се възползува отъ положението, когато цѣлата страна бѣ окупирана отъ многобройни войски, излѣзе по селата и извърши редъ злодѣяния, за които на друго мѣсто би билъ сжденъ като истински разбойникъ. Той прѣдлагаше на населението и на свещеницитѣ да подписватъ заявления, че ставатъ гърци.

Който се противѣше, убиваше се . Така мъченически загинаха по исканието на гръцкия митрополитъ, освѣтъ двамата свещеници, които по-горѣ споменахъ, още и свещ . Михаилъ отъ с. Апоксепъ, свещ. Трифунъ отъ с. Вишени, свещ. Данаилъ отъ с. Мокрени и свещеницитѣ отъ Черновица и Дрѣновени. А ония български свещеници, които не успѣха да убиятъ, хвърлиха ги въ затворъ, дѣто и до сега лежатъ . Чисти екзархийски села не останаха въ епархията . Нъ скоро бурята замина . Българското население сега вече гледа на гръцкия владика, като на най голѣмъ свой неприятель и счита себе си въ духовно отношеніе, така както е било прѣди възстанието . Даже и ония български села, които до възстанието сж зависѣли духовно отъ Патриаршията, сега я отхвърлятъ, като гледатъ дѣлата на владичитѣ . Подписанитѣ заявления прѣзъ врѣме на потушване на възстанието отъ само себе се анулиратъ .

От. Гр. свърши разказа си . Всички бѣха заспали, само азъ стоехъ буденъ . Миризмата отъ вжглицата не можехъ да търпя . Сутринята, кога станахъ, азъ имахъ силно главоболне . Врѣмето бѣше облачно . Почна и да вали, а селскитѣ пжтища се разкалиха . Помощитѣ за Шестеово бѣха въ друга къща, дѣто бѣха се настанили и хората отъ властѣта . Селскиятъ списъкъ бѣше готовъ , та о. П. и азъ пристъпихме къмъ разпрѣдѣлба на помощитѣ . Въ тая минута отъ стаята на жандармитѣ показва се единъ чаушъ и ми казва, че не трѣбвало да раздаваме помощи на населението, до като не сме получели разрѣшение отъ властѣта въ Костуръ . Азъ заминахъ да съобща това на дѣдо владика, нъ тукъ въ нашата стая срѣцнахъ вчерашния башъ чаушъ, който рано стигналъ отъ града и донесълъ тая распоредба на властѣта . При това башъ чаушина прибави, че това става вслѣдствие на силнитѣ протести на гръцкия владика , какво Шестеово е било чисто гръцко село , та българския владика ходѣлъ да всѣва раздоръ . Дѣдо владика съобщилъ това на селскитѣ първенци . Тѣ останаха като гръмнати отъ това извѣстие . Скоро цѣлото население се събра на едно отворено мѣсто всрѣдъ селото, избра една дванадесеточленна депутация и я изпрати въ Костуръ съ заявление до властѣта, че въ с. Шестеово никой не при-

знава, нито е признавалъ гръцкия владика. Ако той държи нѣ- какво заявление отъ нѣкои селяни, то това е било насилствено изтръгнато прѣзъ врѣме на движението. Въ Шестеово кварти- руваше единъ бюлюкъ войска отъ населичкия табуръ. Юзба- шията посѣти дѣдо владика прѣзъ деия. Азъ се занимавахъ съ спи- съцитѣ на милазимна, който не бѣше записалъ раздаденитѣ помо- щи въ Олища. Забѣлѣзахъ и една промѣна въ хората отъ властѣта. Всички правителствени въ Костуръ гледаха на нашата мисия не като на благотворителна, та съ подобни внушения, се завърна- ха отъ Костуръ и аташиранитѣ при дѣдо владика офицеринъ и полицейски. Както ще се види отъ разказитѣ ми по нататъкъ, тѣ по край своята работа, на всѣкадѣ строго слѣдятъ, постоянно изпращатъ суварии въ Костуръ съ рапорти и получаватъ отъ тамъ наставления.

Довечерята депутацията се завърна отъ Костуръ. Про- теститѣ на гръцкия владика удариха о камъкъ. Ние бѣхме ве- че свободни да раздаваме помощи. Кѣсно се явиха и селяни отъ околнитѣ пострадали села и молѣха дѣдо владика да ги по- сѣти и имъ помогне.

с. Шестеово е разположено на едно стрѣмно мѣсто подъ върха на Шестевската планина, която е съвсѣмъ гола и е про- дължение отъ Вишенскитѣ планини, които спадатъ къмъ южни- тѣ склонове на Вичъ. Селото брои 120 къщи. Отъ тѣхъ 30 къщи бѣха изгорени, а другитѣ ограбени. За това тукъ рабо- тата ни за другия день бѣ по лека. Вечерята се събраха доста селяни въ една друга стая на къщата и тукъ вечераха. Слѣдъ вечерата и азъ отидохъ на събранието. Водѣха се разни разго- вори. Най сетнѣ младиятъ Стасо, който добръ знаеше станалото въ селото, почна да нарежда:

— Въ нашето село най-напрѣдъ се разви знамето. Ето на, кядѣ е Костуръ, посочи съ ржка бай Ст. Турцитѣ тукъ ви- дѣха първо знамена, за това побързаха да ни нападнатъ и из- колятъ. Нѣ ние бѣхме взели всички мѣрки: за женитѣ и дѣцата бѣхме опрѣдѣлили мѣста за скривалища, а ние, три доста силни чети, направихме си яки позиции надъ селото. На 25 юлий цѣлата войска изпраздни Костуръ и се опяти къмъ нашето село.

Населението напусна селото. Почна постоянно да се пушка. Войскитѣ влѣзнаха и на нѣколко мѣста въ селото избухна пожаръ. Скоро тѣ се явиха надъ селото и като че ли се готвѣха да се спуснатъ подиръ населението, нѣ бѣха принудени да отстъпятъ прѣдъ крътосания огънь на нашитѣ чети. Дълго време ние не можахме да устоимъ на безчислената станъ отъ войски, башибозукъ и илявета, нѣ държахме се, до като населението стигне въ скривалищата на Черна гора.

— Тукъ, въ Черна-гора, останахме цѣли 3 дни, подзе единъ старецъ съ съвсѣмъ набръчкано чело. Когато узнахме, че войскитѣ си заминали, ние се завърнахме въ село. То бѣ цѣло ограбено, а 30 къщи и 22 плѣвни изгорени. Двама старци и двѣ стари жени, които не успѣха да дойдатъ съ насъ, намѣрихме убити съ смазани глави. А труповетѣ на двѣ млади жени бѣха съвсѣмъ обезобразени. Останахме въ селото цѣлъ мѣсець. Прѣзъ това време войски не дойдоха. Нѣ на 31 августъ, слѣдъ неблагоприятното за войскитѣ сражение надъ Аноскенъ и слѣдъ отеглюване на четитѣ отъ тази мѣстность, войски и башибозукъ на ново нападнаха селото ни, което и съвсѣмъ ограбиха. Всички жени останаха само съ по една долня риза. Нещастната Мария Панова, невѣста, на която първо бѣха прѣдложили да съблѣче всички горни дрехи, се съпротиви, нѣ единъ залпъ отъ куршуми я уложи на мѣстото. Това всѣ неописанъ страхъ между женитѣ. Тѣ сами всички хвърлиха горнитѣ си дрехи на войскитѣ и башибозука. Тѣзи, които не успѣваха на време да извадятъ обѣтцитѣ отъ ушитѣ, склехаха имъ ги заедно съ ушитѣ. Довечерьта башибозукътъ ни откара и всички добитъкъ. Сега, както виждате, г-не, останаха сме голи и гладни. Нивитѣ си не можемъ да изработимъ. Тукъ тамъ, ако има засѣти ниви, то това стана съ голѣмъ трудъ чрѣзъ копане.

Азъ стояхъ до късно и когато се готвѣхъ да напусна стаята, сжщиятъ старецъ съ по високъ гласъ произнесе: „На 31 авг. войскитѣ убиха още единъ нашъ съселянинъ, който се бѣше спусналъ да избавява една мома, своя роднина, отъ явно изнасилване. Башибозукътъ направи още много безчестия, нѣ ние не ги знаемъ и мъчно могатъ да се узнаятъ.“

Другиятъ денъ бѣше недѣля . Станахъ много рано . Небето бѣше ясно . Хоризонтътъ на изтокъ като че ли потъваше въ море отъ огнь . Слънцето приближаваше да се покаже . То освѣти върха на планината, а послѣ и цѣлото село . Първитѣ лъчи паднаха и върху езерото и се отразиха като на огледало . Блѣснаха и стъклата на прозорцитѣ въ града . Цѣлата почти кутловина на Костурското езеро бѣше прѣдъ очитѣ ни . Самото езеро прѣдставлява синквѣвъ вѣнецъ, който украсява една четвъртита гранитна скала . Въ дѣното прѣдъ тоя хълмъ се бѣлѣе и самия градъ . А около езерото се синѣятъ нѣколко голѣми и малки селца . Гледката е омайна, и азъ не мога да се налюбвамъ на нея . Хубава е нашата родина, казахъ си азъ ! На всѣкждѣ разнообразие, на всѣкждѣ привлѣкателни картини ! До като минешъ една планина и слѣзешъ въ тѣсната до нея долина, срѣщнешъ хиляди хубости . Не успѣнешъ още да се нагледашъ на тѣхъ, изпрѣчва ти се или друга висока планина, или нѣкой хълмъ, покритъ съ гжста гора . Изкачвашъ се на върха . Искат ти се да видишъ долината задъ планината и съвсѣмъ неочаквано, вмѣсто поле, открива ти се дългнѣсто езеро !

Врѣмето минаваше . Селянитѣ бѣха се събрали . О . П . и азъ отидохме въ къщата, дѣто бѣха помощитѣ . Първо и повече се помогна на ония сѣмейства, на които къщитѣ бѣха изгорени послѣ и на всички други сѣмейства . Бѣше обѣдъ . Ние свършихме работата си . Селянитѣ останаха доволни, и ние се завърнахме въ къщи . До стаята на дѣдо владика азъ срѣщнахъ военния юзбашия . Той се изказа въ смѣсль, че малки помощи сме дали на населението, което тукъ било особено голо останало .

Готвѣхме се за пѣтъ . Селяни отъ Вишени бѣха дошли да молятъ дѣдо владика да посѣти и тѣхъ . Всичкото население излѣзе да изпрати владиката . На край селото и юзбашията се сбогува любезно съ него . Ние взехме една тѣсна пхтека на сѣверъ отъ селото . Отъ начало азъ вървѣхъ пѣша, па и приятно бѣше въ такъво врѣме . Слънцето печеше . Колкото напрѣдвахме на горѣ, толкова и тѣсната ивица между двѣтѣ планини се разширяваше . Най сетнѣ се откри малко поле . Въ жгъла , дѣто

Шестевската планина се скача съ друга една висока планина, видѣхме селото Вишени . Високата планина носи името на селото . Черковнитѣ камбани биеха . Азъ се качихъ на коня, който ме носи отъ Екши-су въ Зелениче . Моятъ приятелъ по своя частна работа бѣше дошълъ въ Шестеово, та и тоя нѣтъ остъпи ми коня си до Вишени . Всички мже бѣха издѣзли подъ селото . Дѣдо владика спрѣ коня си и благославяше всеѣки селянинъ . Влѣзнахме въ селото и вървѣхме по срѣдъ развалини отъ хубави каменни къщи . Спигнахме на другата страна и се спрѣхме прѣдъ една здрава къща, опрѣдѣлена за владиката . Навалици отъ жени и дѣца тичаха да видятъ българския владика . Азъ сваляхъ вещитѣ си отъ моя конь . Едно младо момче отъ селото ми помагаше . Рамаданъ ага, който стоеше до мене, доближи се до момчето и съ една усмивка го запита .

— Иде ли Чакаларовъ въ Вишени ? Той е тукъ въ тия планини . Ние го знаемъ .

Момчето трепна отъ ядъ . Цѣлата му кръвъ се вдигна въ главата . То не знаеше , какво да отговори на неочакваното запитване . Азъ побързахъ да му се притека на помощъ па и за да успокоя нашия офицеринъ, казахъ, че отдавна въ вѣстниците се пишеше, какво Чакаларовъ заедно съ сестра си заминалъ за Италия . Рамаданъ ага не повѣрва на думитѣ ми, защото правителството въ Костуръ още бѣше напълно увѣрено, че тоя български войвода, който направи да потрепере турското население, още се върти по селата съ една малка чета . При това Рамаданъ ага ми каза, че той иска заедно съ полицейския да се настанатъ въ една стая на същата къща . Макаръ за тѣхъ да бѣ приготвена друга къща, пакъ една стая въ долния катъ на нашата къща се изпраздни, та офицеринътъ, полицейския и двама заптни се помѣстиха въ нея . Суваринитѣ останаха въ другата къща . Още не бѣхме седнали да вечераме, едно заптие ми прѣдаде молбата на офицерина, какво, слѣдъ като съмъ се нахранѣлъ, да ида при него на мухабетъ . Не му отказахъ, нъ явно бѣше, че тукъ има силно подозрѣние . Мухабетътъ ни се продължи до късно . Когато се завърнахъ въ стаята, моитѣ другари спѣха . И азъ легнахъ да спя . Слѣдъ 10 минути вратата

на стаята ни се отвори . Показа си главата същото заштие . Запитахъ го, какво търси , нъ то безъ да отговори, отиде си, като затвори слѣдъ себе си вратата .

Сутринта бѣше много хладно . Накладохме силенъ огънь и се напихме чай . Хазайнътъ на къщата, бай Никола , който наскоро бѣ се завърналъ отъ четитѣ, разправяше ни разни епизоди изъ четнишкия животъ . А свещ . Димитъръ отъ същото село почна да реди случившето се отъ началото на възстанието така :

— Седмдесетъ души въоръжени селяни на 21 юлий напуснаха селото и се събраха на мѣстността Бука въ планината . Рѣшиха да слѣзатъ въ селото и да избиятъ гарнизона отъ 50 души, които се помѣстваха въ нѣколко къщи . Къмъ 10 ч . селото биде заобиколено и огънь се откри . Една частъ отъ гарнизона излѣзе и се спусна къмъ ония селяни, които стоеха на ливадитѣ, нъ огънятъ отъ къмъ Шестеово принуди солдатитѣ да се върнатъ назадъ . Пушканието и отъ двѣтѣ страни се продължи до 1 часътъ вечерята . Пристигнаха и други чети . Прѣдложи се на гарнизона да се прѣдаде . Когато той отказа, приготви се планъ за подпалване на къщитѣ . Нъ планътъ не се изпълни, защото трѣба засвири отвънъ . Това показваше, че на гарнизона пристига помощъ . Четитѣ и цѣлото население напуснахме селото, а гарнизонътъ мълчишката избѣга отъ другата страна . Слѣдъ 8 дни, които прѣкарахме повече въ планината, завърнахме се въ селото и почнахме вършитба . Отъ тогава до 22 августъ турчинъ не видѣхме . Пятъ отъ къмъ Бабчоръ бѣше захванатъ, та нито пиде можеше да прѣхвъркне отъ Костуръ за Леринъ или Битоля . На 14 авг. , кога се научихме , че многобройни войски се изкачватъ отъ къмъ Кайнакъ, всички напуснахме селото . Нъ нито тоя день, нито другия селото се нападна . Както се научихме отпослѣ, войскитѣ, като излѣзли отъ Костуръ на 14 вечерята, на 18 септ. по голѣмата частъ отъ тѣхъ завърнали се въ града да се намѣрятъ тамъ на 19. за празника по възкачанието на прѣстола на султана . Слѣдъ като се снабдили съ провизии и нови припаси, на 22 авг. съжитѣ войски тръгнаха отъ Костуръ направо за къмъ нашето село .

Ние бѣхме въ планината и гледахме какъ тичаха отдолѣ въ бързедие многочислени войски и башибозуци . Гръмогласното „ аллахъ “ се заглушаваше отъ непрѣкъснатата залпове . Найсетнѣ цѣлата тази ордия заобиколи селото . Грозната огнена стихия се показа на нѣколко мѣста . Населението се прибра въ скривалището Присой! . Войскитѣ не останаха дълго врѣме въ селото ни . Голѣмо едно отдѣление се спузна на изт. по планината къмъ с. Блаца и с. Черѣшница . Нѣ ето бай Христо отъ Блаца ще ви разправи за своето село .

Наистина, отъ Блаца бѣха стигнали нѣкои селяни да молятъ дѣдо владика да имъ помогне . Между тѣхъ бѣше и бай Христо . Той продължи разказа на о. Димитрия така :

— Никакъ не се надѣвахме , г-не, че тоя день селото ни ще бѣде нападнато . Ние мислѣхме, че сме спасени . Нѣкои четници, които се връщаха отъ мѣнастиря св. Врачъ, останаха въ селото да си взематъ провизии . Нѣ ето че се слушатъ отъ далечъ гърмежи . Селото ни е рѣзположено, като въ единъ видъ дупка , та не можахме да узнаемъ отъ кждѣ иде потера . Гърмежитѣ зеха да ставатъ по чести и по ясни . Четниците напуснаха селото и се изкачиха къмъ Вичъ . Многобройни войски отъ къмъ Вишени се явиха прѣдъ селото . Населението се отегли въ мѣстността Ридъ . Едни войски влѣзоха въ селото и го подпалиха, а други се спузнаха да дирятъ комити изъ планината . Тѣ откриха и мѣстото Ридъ, дѣто се бѣха скрили жени и дѣца отъ Блаца и Черѣшница . Появяването на войскитѣ всѣ ужасъ въ населението . Всички се разбѣгаха и кой, както можеше, дврѣше да се спаси . Войскитѣ убиха 11 души, между които едно дѣте и двѣ жени . Тежко раниха други двѣ жени и едно дѣте, които още се лѣкуватъ . Слѣдъ това откараха само женитѣ и ги държаха до пладне на другия день, като имъ ограбиха всичко, каквото се намѣри върху тѣхъ . Сжщиятъ день, 23 авг. , войскитѣ заминаха прѣзъ Вишенскитѣ планини за селото Дрѣновени . Ние се завърнахме въ селото, което още горѣше . То цѣлото броеше 96 кжци . Изгорени бѣха само 70 .

— Сжщиятъ день, подзе о. Д. , войскитѣ, минавайки прѣзъ Вишенскитѣ планини , обкожиха мѣстото Присой, дѣто

се бѣше събрало населението . Тукъ прѣдъ очитѣ на жени и дѣца бидоха заклани трима първенци, а женитѣ и дѣцата бѣха оставили буквално голи . Добриятъ ни свещеникъ Трифунъ и единъ другъ първенецъ старецъ войскитѣ откараха съ себе си . Кога ги довели до с. Габрешъ, хора на грѣцкия владика Каравантели имъ прѣдложили да подпишатъ, че ставатъ гърци . Тѣ отказали да направятъ това и мъченически загинали . До 25 септ. населението не се завърна въ селото . Прѣзъ това врѣме селото ни често се нападаше отъ башибозукъ, който грабѣше, каквото намѣрѣше . На 25. всички се прибрахме въ запусѣлото село . Въ него бѣха останали само 14 здрави кѣщи . Както виждате, г-не, отъ хубавото наше село, което броеше 186 кѣщи, останаха само жалки останки . Ние сега живѣемъ въ колиби, които набърза рѣка стѣкмихме . Мъчно ще можемъ да изкараме зпмата, ако не ни се притече нѣкой на помощъ . Правителството отпусна за единъ мѣсецъ и половина по 15 гр. мѣсечно за женитѣ и дѣцата . А за направа на кѣщитѣ ни прѣдлага ни се да вземемъ отъ 154—300 гроша на кѣща .

Прѣдстоеше ни усилена работа . Селянитѣ ни прѣдадоха потрѣбния списѣкъ . Самъ дѣдо владика почна да раздава помощъта . До обѣдъ цѣлото Вишени получи помощи . Пристигнаха и селянитѣ отъ с. Кондороби . Хапнахме на двѣ на три и на ново пристѣпихме къмъ работа . На двора чакаха и селянитѣ отъ Блага . Дѣдо владика разпореди раздаването да става на двѣ мѣста . Селянитѣ отъ Блага останаха вгнѣ на отворено и получаваха помощъта отъ о. П. , а дѣдо владика подаваше на жителитѣ отъ Кондороби . Кондороби е малко селце, състоеще се само отъ 23 сѣмейства, на които скоро се раздаде помощъта . Азъ стоехъ при о. П. Почна да вали, нѣ при все това, ние останахме на отворено, до като всички сѣмейства отъ Блага прибраха означеното въ списѣка . Кѣсно вече стана, когато жителитѣ отъ Блага се изкачваха по отерѣщия хѣлмъ и се скриваха въ черната гѣста гора . Върнахме се въ кѣщи и обиколихме огнището . Скоро въ стаята ни се събраха много селяни . Тѣ всички бѣха взели участие въ движението и то съ пушки въ рѣка и се възхищаваха отъ краткото, нѣ приятно минало . Веѣкой искаше

да каже по нѣщо и да изпрѣвари другитѣ . За печалната у-
 частъ на селото нито искаха да говорятъ . Нѣ ето че се явява
 пакъ същото заптие и пакъ ме кани на разговоръ при офице-
 рина . Тоя пжтъ азъ се отказахъ да отида . Слѣдъ малко заптие-
 то се явява при насъ и сѣда въ стаята на редъ съ другитѣ селя-
 ни . То остана и да вечера при насъ . Азъ продължихъ да за-
 питвамъ селянитѣ за едно за друго . Нѣкои отъ тѣхъ се стѣсня-
 ваха да отговарятъ , а други напукъ на заптието разпращаха съ
 още по голѣма разпаленостъ .

— Въ сражението надъ Дѣмбени , извика единъ младъ
 момъкъ , азъ уловихъ живъ единъ турски борузанъ . Той ми прѣ-
 длагаше 4 бѣли меджидии , за да го пусна . Нѣ азъ прибрахъ
 паритѣ и всичко , каквото имаше върху него , и го заведохъ при
 войводата . Последниятъ се отнесе много вѣжливо съ него . По-
 кани го да изкаже всички сигнали съ тржбата . Турчинътъ отъ
 начало се отказваше , нѣ отъ послѣ се принуди да изкаже нѣ-
 кои сигнали .

— Единъ мѣсець бѣхме господари на положението , о-
 бади се другъ момъкъ . И турскитѣ села бѣха съ насъ . И тѣ
 ни помагаша съ хлѣбъ и други провизии . Колко кротки бѣха
 станали нашитѣ господари !

Заптието , като христианинъ , арнаутинъ , не скри своето
 съчувствие . То се доближи и на ухото ми шепна :

— Не ми се стои долѣ при турцитѣ , за това дойдохъ
 при васъ . Тѣ мислятъ , че азъ ще имъ услужвамъ . Нѣ никога
 като христианинъ нѣма да донасямъ за христиани .

Като го гледахъ толкова одърпанъ , обѣщахъ на другия
 день да му дамъ по единъ чивтъ цървули и чорапи .

Сутринята бѣ доста хладно . Ние се готвѣхме да напу-
 снемъ Вишени . о . II . ми прѣдаде слѣдната записка : „ с . Кон-
 дороби биде изгорено новече за отмъщение . Четитѣ по напрѣдъ
 бѣха изгорили кѣщата на Джаферъ ага . Тоя последниятъ тър-
 сѣше удобенъ моментъ и на 15 авг . нападна селото съ войски
 и изгори само нѣколко кѣщи . Населението се разбѣга къмъ с .
 Тиовлица . Въ два три дни башибозукътъ ограби и изгори вси-
 чки 23 кѣщи . Сега жителитѣ отъ това село се прѣснаха да жи-

вѣятъ по околнитѣ здрави села . “

III

КОСТУРСКО-КОРЕЩА .

Оставихме и Вишени . Всички селяни изпратиха дѣдо владика до извѣнъ селото . Вървѣхме право на западъ , като се изкачвахме по голия баиръ . Прѣсѣкохме пътя за Мерино и се спуснахме по нанадолицето на планината , покрита съ гжета гора . Скоро гората се свърши , и ние се намѣрихме въ едно тѣсно поле , по срѣдъ което лжкатушеше сребробистра рѣка . Отсрѣщниятъ баиръ на мѣста бѣше голъ , на мѣста покритъ съ гора . Въ тая живописна мѣстность на дѣсния брѣгъ на рѣката се чернѣеше турското село Жервени . Пътятъ водѣше прѣзъ селото , и ние влѣзнахме въ него . То бѣше цѣло изгорено . Въ него срѣщнахме нѣколко солдати . Прѣдъ селото на едно равно мѣсто се бѣлѣха нѣколко чадъри , кждѣто бѣ настаненъ единъ мюлязиминъ съ 50 души войска , за да пази ония селяни турци , които дене работѣли по нивитѣ , а вечеръ се прибирали дори въ Костуръ . Тѣсната явица изминахме , и намъ се откри по широко поле . Единъ солдатинъ , изпратенъ отъ мюлязимица , придружаваше дѣдо владика . Ситна роса росѣше . Камбанитѣ биеха . Цѣло село излѣзе на посрѣщане . Ние дойдохме въ с . Поздивница .

Кжщата , дѣто слѣзе дѣдо владика , бѣше срѣдъ селото срѣщу селската черква . Въ смщата кжща се помѣстиха и хората отъ властѣта . Часътъ бѣше около 6 по турски , та дѣдо владика се разпреди до вечерьта да се раздадатъ прѣдвиденитѣ за това село помощи . Освѣнъ на пострадалитѣ 30 сѣмейства , на

които къщитѣ бѣха изгорили, помогна се и на всички други бѣдни сѣмейства . До като помощитѣ се раздаваха, пристигнаха и селяни съ свещеника отъ Кономлади да молятъ владиката да посѣти селото имъ и да имъ помогне . Нѣ въ програмата на обиколката ни не влизаше това село, понеже то не бѣше изгорено и помощи за него не бѣха прѣдвидени . Мръкна се . Ние се прибрахме въ стаята си . По край другитѣ въ стаята ни останаха да прѣнощуватъ и двама селяни отъ Кономлади . Бай Георги , хазийнѣтъ на къщата , бѣше много любезенъ и разговорливъ човѣкъ . Той до късно ни държа съ своитѣ забавителни разкази .

— Щастливи сме били, г-не, каза той, между другото, че не изгорѣ цѣлото ни село, а останаха здрави 90 къщи . Макаръ повечето отъ тѣхъ да сж ограбени, нѣ все пакъ населението има подслонъ . Па и сѣмействата на изгоренитѣ 30 къщи лесно се помѣстиха въ здравитѣ . Всичко това ние дължимъ, г-не, на една щастлива случайность . Когато войскитѣ отъ къмъ Вишени се готвѣха да го нападнатъ, то бѣше вече окупирано отъ други войски, дошли отъ Леринъ прѣвъ Бабчоръ и Кономлади . Миралаатъ на тия войски не допусна да се изгори ни едно село, прѣвъ къдѣто минаха тѣ, нѣ за това пъкъ немилостиво избиваха всички мъже, които срѣщнѣха . Когато тия войски влѣзнаха въ селото нѣ, населението бѣше се оттеглило въ кономладската Черна гора и въ Лисецъ . Край селото една жена караше едно магаренце . Понскаха да ѝ го взематъ . Тя се съпротиви и биде убита . Освѣнъ нея друга една болна жена, която не можеше да избѣга, изгорѣ въ къщата си . Войскитѣ излѣзнаха отъ селото и заминаха за с. Габрешъ . Сщеврѣменно пламъцитѣ отъ подпаленитѣ къщи въ с. с. Черновица и Дрѣновени се смѣсваха съ облацитѣ .

Поздивица взе живо участие въ вѣзстанието съ 70 души четнишка сила . Нѣ и то, както и други села, подписа заявление, че признава гръцката патриаршия . За това свец. Георги , който бѣше ржкоположенъ отъ дѣдо владика, покерно молѣше да го прости, понеже е билъ принуденъ да подпише подобно заявление, за да спаси живота си . При това бай Георги

продължи разказа си така :

— Вие видяхте, г-не, селото Жервени . То броеше 9) къщи, всичкитѣ турски . То е единичкото турско село въ нашето поле . Много изтеглихме отъ това село прѣди възстанието . На 21 юлий, когато възстанието бѣ провъзгласено, 18 души турци отъ това село, които се завръщаха отъ пазаря въ Костуръ, като отказаха да си прѣдадатъ оржияето на четитѣ, всички бидоха убити . Женитѣ и дѣцата напузнаха селото и останаха да се криятъ въ гората сръщу него . На 23 юлий войводата Поповъ влѣзе въ селото и прѣдложи на турцитѣ да събератъ всичкото оржие и въ единъ късъ срокъ да му го прѣдадатъ . На това прѣдложение на войводата турцитѣ отговориха съ огънь . Тогава се започна прѣстрѣлка . Убиха се още 5-ма души турци и се подпалиха нѣколко плѣвни около селото . На 26 юлий стигна войска и прибра цѣлото турско население въ града . Селото остана праздно . Много чети минаваха прѣвъ него . Днесъ една къща се подпалила , утрѣ друга, до като не остана ни една . Запрѣтено бѣ отъ началството да се горятъ къщи, нѣ при все това не можеше да има строгъ контролъ върху едно възстанало население .

— А пакъ и ние въ Кономлади останахме съвсѣмъ голи, г-не, подкачи кмета на това село . Не единъ пхтъ само войски ни нападнаха . На 23 авг. войскитѣ, за които смомена ей сега бай Г. , минаха прѣвъ нашето село и го ограбиха . Слѣдъ като си заминаха, една частъ отъ тѣхъ се завърна и се изкачи въ планината . Тукъ солдатитѣ откриха всички дупки, въ които селянитѣ бѣха скрили вещитѣ си . Взеха съ себе си и двѣ жени, майка и дъщеря, които ги отпуснаха слѣдъ 24 часа, като имъ отнеха паритѣ и горницѣ дрехи . На 17 септ. ни нападнаха нови войски и на ново грабежъ и опустошение . Тогава ни откараха и 600 овце . Слѣдъ това въ нашата планина почти всѣки денъ обикаляха войски, които убиха двама наши селяни . Сжщитѣ тия войски на 17 октомврий заобиколиха селото и уловиха всички мъже . Мислѣхме , че ще ни избиватъ и бѣхме рѣшени да мремъ . Изтезаваха ни до смъртъ , за да прѣдадемъ пушкитѣ си, и като не сполучиха, откараха ни 115

оше глави овце. Та ако и да не е изгорѣло нашето село, но то е много пострадало. Осъмъ души млади момчета сж убити въ разни сражения, а 22-ма други наши съселани сж изпратени на заточение въ Азия. За това дойдохме да помолимъ дѣдо владика да ни помогне съ нѣщо.

Стаята, въ която се помѣстихме, бѣше доста голѣма. Силенъ огънь накладохме, ала пакъ не можахме да се стоплимъ. Налѣгахме около огнището, но спяхме много малко, защото скоро се сѣмна. Хазиянѣтъ накладе новъ огънь. Въ тая минута свещеникѣтъ отъ Кономлади влѣзе въ стаята и нѣкакъ уплашенъ ни събщи, че мюлязиминѣтъ Рамаданъ ага записалъ неговото име и името на единъ другъ селянинъ. Излѣзохъ отъ стаята и заблѣзахъ нѣколко други селяни прѣдъ стаята на владиката. Едно заптие стоеше на вратата и не ги допушаше да влѣзатъ. Азъ обадихъ на владиката и поканихъ селянитѣ да влѣзатъ, а заптието отиде да събщи на мюлязима за това. Въ сжщото врѣме единъ сувария слѣзе въ двора на къщата. Той се изкачи по стълбата и поиска да види дѣдо владика. Посочи ми една запечатана телеграма, която каймакаминѣтъ въ Костуръ му поръчалъ да прѣдаде на владиката. Телеграмата бѣше отъ Битоля. Съ нея валията запрѣщаваше на дѣдо владика да обикаля и по такива села, дѣто имало гърци и българи.

Дворѣтъ се напълни съ селяни. Помощитѣ бѣха готови и ние започнахме да раздаваме на населението отъ с. Черновица. Това село е разположено на изт. отъ Поздивища до политѣ на планината. Прѣди да изгори, то броело 40 къщи съ 50 сѣмейства. Като се раздаваха помощитѣ, единъ брадатъ момъкъ и една висока жена ме помолиха да ми кажатъ нѣщо.

— Ние искаме да ви разкажемъ, г-не, ако това ви интересува, подкачи брадатиятъ мемъкъ, за убийството на моитѣ братя, отъ които единиятъ бѣше селски свещеникъ.

— Жервенци го убиха въ срѣдъ планината, прибави младата попадия.

— Нѣколко дни слѣдъ изгарянието на селото, продължи момъкѣтъ, гавазинѣтъ на грѣцкия владика въ Костуръ, Еминъ, съ нѣколко турци отъ Жервени, облѣчени въ илявета,

поиска свещеника да го води въ Костуръ, подъ прѣдлогъ, че го викали отъ хюкюмета . По-голѣмиятъ ми братъ, който не искаше да остави свещеника самичкъ въ рѣцѣтъ на иляветата, тръгна заедно съ него . Но иляветата, вмѣсто да зематъ пътя за Костуръ, отправиха се съ двѣтъ жертви къмъ планината . Това ни хвърли въ съмнѣние, но отпослѣ се успокоихме, като си прѣдполагахме, че ще прѣхвърлятъ планината и прѣзъ Шестеѡво ще влѣзатъ въ града . Всички домашни цѣла нощъ не можахме да заспимъ . Щомъ се съмна, азъ тръгнахъ по сѣщия пътъ . Кога се изкачихъ по планината надъ Жервени, отдалечъ заблѣзвахъ въ единъ храсталакъ да се чернятъ двѣ тѣла . Азъ се доближихъ и съ ужасъ въ двѣтъ обезобразни тѣла отъ крихъ двамата си братя . До трупа на свещеника стоеше отрѣзаната му глава съ избодени очи . Изпочупенитъ рѣцъ и крака бѣха безъ прѣсти . А труптъ му, облѣнъ въ кръвъ, на много мѣста бѣше измушканъ . До него лежеше мъртвото тѣло на брата ми . И въ деньтъ, когато изгорѣ селото, войската много се мъчи да намѣри свещеника, нъ не успѣ .

— Може би, за да го накара да се откаже отъ Екзархията, прибавихъ азъ .

— Да, ми отговори попадията, сѣщиятъ день убиха и свещеника отъ Дрѣновени, който отказа да се отметне отъ Екзархията .

— Ами какъ и кога изгориха вашето село, обърнахъ се азъ къмъ брадатия момъкъ .

— Осъмъ дни слѣдъ Богородица, продължи той, многобройна войска слѣзе отъ къмъ Вишени, мина прѣзъ селото ни, ограби го и го подпали . Ние бѣхме се изпокрили по горитѣ . До вечерята изгориха всички къщи и плѣвни . Сега селянитѣ живѣятъ въ колибки . А много сѣмейства сж настанени въ училището, което остана здраво .

Всичкиѣ 50 сѣмейства отъ Черновица получиха помощи . Слѣдъ това ние седнахме да се поотморимъ , до като ни приготвятъ конетѣ . Пъттъ ни бѣ за с. Дрѣновени . Черни облаци покриваха небето . Едри капки дъждъ се сипѣха върху насъ . Ние бѣхме извънъ селото и вървѣхме по равенъ и доста

широкъ пѣтъ . Придружаваха ни и нѣкои селяни отъ Поздивища . Прѣдъ насъ се виждаше и селото Дрѣновени . Слѣдъ четвъртъ часъ влѣзнахме и въ самото село . Селянитѣ бѣха се събрали въ селската мера, прѣзъ кждѣто щѣше да замине и дѣдо владика . Селото се дѣли на двѣ махали : горня и долня . Горнята махала е до самитѣ поли на планината , а долнята на полето . Между двѣтѣ махали тече голѣма рѣка . Разстоянието отъ Дрѣновени до Поздивища е около единъ часъ . Владиката се опжти къмъ горнята махала, дѣто селянитѣ му бѣха приготвили кѣща . Дрѣновени брои 110 кѣщи . То бѣ цѣло изгорено . Останали здрави 3 кѣщи въ горнята махала и 6 въ долнята . Сжщо непожтнати стоеха черквитѣ и училищата . Селянитѣ живѣха въ приврѣмenni колибки, покрити съ слама . О Търпо и азъ, заедно съ другитѣ служащи при дѣдо владика, се настанихме въ една стаица , близо до тая на владиката . Потрѣбнитѣ списъци бѣха готови и ние веднага присталихме къмъ работа . Дочеръта всички помощи за Дрѣновени бѣха раздадени .

Въ стаята ни имаше печка . Около нея бѣха се разположили селскитѣ първенци съ свещеника отъ долнята махала и водѣха по между си слѣдния разговоръ :

— На ли казвахъ азъ, приказваше единъ старецъ, че ние нѣма да загинемъ . Има добри хора, които да помислятъ и за насъ . А пакъ сега виждате единъ български владика да дойде дори отъ Битоля, да кондиса въ нашето село и помощи да ни дава . Това не е малка работа !

— Колко щѣше да се радва покойниятъ ни попъ Яни , ако бѣше останалъ живъ ! прибави другъ единъ старецъ Ами другитѣ старци, които загинаха заедно съ него !

— Рекохъ имъ да дойдатъ съ насъ, подзе първиятъ старецъ, а тѣ отидоха по други пѣтъ . Нъ кой знаеше, че турцитѣ ще си служатъ и съ кавалерия . Пиле да бѣше човѣкъ, пакъ не можеше да избѣгне отъ нея .

Азъ стоехъ задъ вратата и нареждахъ нѣкои вещи . Когато влѣзнахъ въ стаята, селянитѣ почтително ми направиха мѣсто, и азъ седнахъ между тѣхъ .

— Приказваме си, г-не, подкачи бай Димо, приказва-

ме си, че и нашето село било нѣщо, ако и да е сега изгорено, че и то се удостои да посрѣщне за пръвъ пътъ български владика. Случайтъ, по който дохожда тукъ дѣдо владика, наистина, е много скърбенъ, но ние се утѣшаваме, че той не ни забравилъ .

— Какъ така вашето село не можа да се спаси, както и Поздивища, рекохъ азъ ?

— Не можеше, г-не, продължи бай Димо. То биде нападнато отъ костурскитѣ войски, които, дѣто минаваха, убиваха и всичко обръщаха на прахъ и пепель . А Поздивища, ако и толкова близо, но въ него по скоро навлѣзоха войски отъ Леринъ, които не опожариха ни едно село . Между тѣхъ имаше и едно отдѣленне кавалеристи .

— Ами какво стана съ населението, запигахъ азъ ?

— Ето какво, рече бай Димо. Когато чухме силни и честни гърмежи отъ къмъ Жервени, ние се събрахме въ срѣдъ село и рѣшихме да бѣгаме . Едни се изкачиха тукъ на планината надъ селото, а други се спуснахме да стигнемъ срѣщната планина надъ Поздивища . Но кавалерията залови нѣкои наши съселани, въ това число и стария ни свещеникъ, и ги откара при командантина на леринскитѣ войски, който бѣше стигналъ до селото Габрешъ . Той ги повърна съ сжщата кавалерия, за да се прѣдадатъ на войскитѣ, които подпалваха нашето село . Ето кждѣ е гората, всичко отъ горѣ можеше да се види, продължи бай Димо. Ние гледахме, какъ 10 тѣ души наши съселани се прѣдадоха на единъ офицеринъ при селската мера . Той ги нареди единъ до другъ съ лице обърнато къмъ него . Начело бѣ поставенъ свещеникътъ . Единъ зводъ войска застана отъ страни и взе да се прицѣлва на жертвитѣ . Офицеринътъ избърбори нѣщо съ високъ гласъ . Жертвитѣ стоеха неподвижни . Офицеринътъ повтори . На третия пътъ чу се общъ залпъ отъ двѣ страни . Всички 10 души паднаха мъртви на земята . По скоро бурята мина . Войскитѣ , каквото можеха, грабнаха, подпалиха всички къщи и си заминаха . Нѣкои селяни още вечерта се завърнаха въ селото и спасиха къщитѣ си . И тая къща, дѣто седимъ сега, бѣше подпалена, но не изгорѣ, защото хазийнътъ

скоро слѣзе отъ гората и я отърва .

Вече бѣше се стъмнило . Селянитѣ ни оставиха и се разотидоха . При насъ остана само бай Ристо . На другия денъ ние трѣбваше да заминемъ за Апоскепъ , за да помогнемъ и на това село . Но научихме се , че то се пазѣло отъ единъ кордонъ войска , която не пропускала нито да се влиза , нито да се излиза отъ него . Въ него силно върлувала шарката и други епидемични болести . Бай Ристо знаеше добръ историята за разрушението на това село , понеже той тогава се случилъ самичкъ тамъ и бѣгалъ заедно съ населението къмъ Костуръ и тъй като ние не щѣхме да минаваме прѣзъ Апоскепъ , то азъ помолихъ бай Риста да ми разкаже това , което той знае за това село

— Знаете , г-не , азъ мога да ви кажа само това , що видѣхъ и чухъ за Апоскепъ , каза бай Ристо и продължи . То послѣдне изгориха въ Костурско , за това селянитѣ , слѣдъ разрушението на другитѣ села , малко се бѣха успокоили и се радваха даже , че Апоскепъ останало незакачено . Но то не бѣше за дълго : на 30 августъ селото се изпълни съ войска . Казаха , че била около 300 души . Повикаха се по първитѣ селяни и имъ се поиска оржжието . Селянитѣ се помъчиха да убѣдятъ офицерина , че тѣ нѣматъ никакво оржие . Ала при все това той отдѣли 5-ма отъ тѣхъ , въ това число и селския свещеникъ Миханлъ , и съ нѣколко солдати ги изпрати въ Костуръ . Слѣдъ това офицеринтъ обясни , че той се настанява за винаги въ селото и прѣдложи на селянитѣ да му избератъ по сподно мѣсто , дѣто да можатъ да се поставятъ чадъри за войската . За тая цѣль селянитѣ се изкачиха надъ селото и посочиха такъво едно мѣсто . Но ние знаете , че Апоскепъ се намира на с . з . отъ Костуръ на разстояние единъ часъ и подъ върха на сѣщата планина , дѣто е разположено и с . Шестеово . Между Шестеово и Апоскепъ разтоинието е пакъ единъ часъ , само че планината надъ Апоскепъ е много по висока и камениста . Ето по тие камъни на планината бѣше хваналъ позиции отредѣтъ на Чакаларова . Когато войската се изкачи надъ селото , четитѣ веднага откриха огънь и я ангажираха въ сражение . Часътъ бѣше около 7 по турски . Сраженнието се продължи до 1 часътъ прѣзъ

нощта . Паниченъ страхъ обзе цѣлото население . То се разбѣга къмъ Костуръ . И азъ избѣгахъ съ него . Въ Костуръ военитѣ власти не знаеха какво да правятъ . Изпратиха се войски на помощъ . Тѣ бѣха се спуснали да удрятъ отъ къмъ гърба на четитѣ , ала до дѣто успѣятъ да направятъ това , отредѣтъ сполучилъ да се отегли . Турското население въ града се бѣше силно разлютило . Това показваше , че войскитѣ прѣтърпѣли поражение . Говорѣше се даже , че повече отъ половината войска била изтрѣбена . Двама отъ изпратенитѣ въ Костуръ селяни извадиха отъ затвора и всрѣдъ града най-мъченически бидоха умъртвени отъ солдати и тѣла . Сутринта едно голѣмо отдѣлене войска излѣзе отъ града , нападна селото и го изгори . Другитѣ трима арестувани селяни заедно съ селския свещеникъ били прѣдадени пакъ на нѣколяо солдати и къмъ селото Шестеово слѣдъ люти изтезания били умъртвени . Стѣдъ нѣколко дни намѣриха се труповетѣ имъ съвършено обезобразени .

Бай Ристо още нѣщо щѣше да каже , но едно заптие влѣзе въ стаята и му побърка на разказа . Той се разпрости съ насъ и си замина . Нощта прѣминахме спокойно . На другия денъ добритѣ селяни рано още ни събудиха , споредъ както бѣхме имъ заръчали . Разсвѣтли се добрѣ и ние напуснахме Дрѣновени . Пжтътъ ни бѣ за Дѣмбени . Отначало вървѣхме край селската рѣка до планината . Прѣдъ насъ се виждаше селото Габрешъ , а надъ него се издига висока планина съ името на селото . Край планината тече рѣката Беригъ , въ която се събиратъ всички рѣчици отъ околнитѣ гори и планини . Беригъ е бързотечна , а сега бѣ и мжтна . Прѣгазихме я и прѣминахме на дѣсниа ѝ брѣгъ . Тя тече на югъ , прорѣзва планината и излиза на полето при с . Сливени . Отъ начало вървѣхме по течението на рѣката , сетнѣ възвихме на дѣсно . Пжтътъ бѣше каменистъ , па и планината надъ насъ прѣдставляваше купица отъ сиви каменаци . Рамаданъ ага откри съ бинокля , че нѣкъдѣ между каменацитъ се движели хора . Дѣдо владика и азъ вѣоржихме се съ далекогледитѣ си и наистина , оказа се , че далечъ по планината се движеха солдати . Каменистата планина се спуща къмъ полето и образува много хълмове съ неправилно начерта-

ние . Пътът водѣше на западъ и въ дъното на планинага между два хълма видѣхме селото Дъмбени . То бѣше съвсѣмъ черно . Тукъ тамъ се бѣлѣхѣа исправенитѣ стѣни на нѣкои отъ изгоренитѣ къщи . Около селото нивитѣ не бѣха изорани . Кога влѣзохме въ него , вървѣхме по срѣдѣ купина отъ развалини . Селянитѣ като изъ подъ земи излизаха отъ колибитѣ за да посрѣщнатъ владиката . Ето ни и въ срѣдѣ село . Черквата и училището бѣха изгорени . Тѣ бѣха яка каменна направа . Здрава къща още не можехме да видимъ . Минахме и селската рѣка и се намѣрихме на другата страна на селото , дѣто се спрѣхме прѣдъ едни здрави врата . Задъ вратата се откри широкъ дворъ , а въ него една оцѣлѣла къща . Тукъ слѣзе дѣдо владика . О . Търпо и азъ заедно съ служащитѣ при владиката заехме една стая отъ сжщата къща . Хората отъ властѣта се помѣстиха въ друга къщица , останала здрава на другия край на селото . Първенцитѣ начело съ двамата селски свещеници дойдоха да цѣлунатъ рѣка на владиката и да взематъ благословията му . Врѣмето бѣше хубаво , но ние не можехме да започнемъ работа , защото прѣдназначениитѣ помощи за това село не бѣха още пристигнали . За това слѣдъ обѣдъ азъ излѣзохъ да пообиколя изгорѣлото село . Улицитѣ почти бѣха се изгубили . Развалини и на всѣкъдѣ развалини ! Азъ и нѣкои селяни газѣхме върху тѣхъ и краката ни потѣваха въ разкалената прѣстъ . На нѣкои мѣста се виждаха и колиби , покрити съ слама . Но повечето отъ селянитѣ като че ли се измѣкѣха изъ подъ развалинитѣ . Верѣдъ тия влажни катакомби живѣеше бодрото население на с . Дъмбени . И болести бѣха се разпространили . Азъ самъ видѣхъ въ една колиба цѣло сѣмейство да лежи върху слама само съ една завивка , и мжно ми стана , че още сжщия день не можеше да му се даде помощъ . Най сетнѣ единъ отъ селскитѣ първенци , бай Насо , ме покани въ своята колиба на гости . Тя бѣше сравнително по добра : измазана отъ вѣнъ и вжтрѣ . Върху прѣстѣта отдолѣ бѣха наредени дѣски , покрити съ вълнено килимче . Това съставляваше стайчката за живѣние . Тя се отдѣляше отъ другата частъ на колибата съ плетъ . Въ колибата проникваше достатъчно свѣтлина прѣзъ вратата и едно малко прозорче ,

обърнато на югъ .

Бай Насо ме помоли и азъ седнахъ на килимчето около огъня. Седнаха и дробитѣ селяни.

— Малко съ прощение, каза бай Насо. Вие ни знаехте какви бѣхме и сега въ какво положение ни намирате.

— Нищо, нищо, бай Насо. Всеко зло за добро, отвърна единъ отъ селянитѣ .

— Това е така, прибави той, но сега какво да се прави, сега какъ да се мине, до като дойде доброто .

Бай Насо седна, почерпи ни кафе и почна да ни приказва за лѣтошнитѣ събития . Това , което се отнасяше до с. Дѣмбени , азъ го записахъ буквално , както бай Насо го приказваше:

— Нашето село, г-не, бѣше по събуденичко. Околнитѣ турски села дори се страхуваха отъ него. Ние дълги години се борѣхме съ разни мюлтезими и много пжти сполучвахме. Първи ние признахме нашата народностъ, за това всички наши неприятели ни гледаха съ лошо око . А нѣколко врѣме прѣди да избухне възстанието турското население поиска отъ властѣта да разруши нашето село. И наистина, то първо между всички села въ Костурско биде изгорено. Осѣмъ дни слѣдъ започване на възстанието (слѣдъ 20 . юлий) редовни войски, илявета и башибозукъ се показаха отъ къмъ селата св . Недѣля и Четирогъ и напръдваха къмъ насъ , като гърмѣха непрѣстанно . Всички мже бѣхме напуснали селото. Когато войскитѣ стигнаха до селото, нѣколко топовни гърмежи така изилашиха женитѣ, дѣцата и старцитѣ , че всички хукнаха да се спасяватъ на горѣ по голата планина, изложени на куршумитѣ . За това тоя день се убиха 6 души мже, и други 4 жени . Едни войски подпаляха селскитѣ къщи , а други се спуснаха да прѣслѣдватъ населението. Тъкмо тогава на помощ се притече районни четнишки отредъ, състоещъ се отъ около 850 души. Населението мина задъ гърба му. Завърза се битка . Турцитѣ бѣха отдолѣ и падаха като круши. Тѣ дълго не можаха да устоятъ и удариха да отстъпватъ въ безредие. Четницитѣ не се измаиха да излѣзатъ отъ позицитѣ си, до като не изгониха и послѣдния сол-

датинъ. При отстъпването си войскитѣ минаваха прѣзъ селото и го догаряха . Тоя пхтъ тѣ откараха въ плѣнъ една невѣста на 22 години заедно съ момиченцето ѝ и 4 момченца по на 12-13 години .

Четницитеѣ имаха пѣдна сполука . Селянитѣ слизаха въ селото и пакъ се връщаха въ планината . Слѣдъ 15 дни почнахме вършитба . Не успѣхме още всичко да овършимъ , когато на 26 . августъ отъ къмъ Дрѣновени се показа много войска , която окупира мѣстността около селото . Населението се разбѣга къмъ западъ . Войскитѣ непрѣстанно пушкаха и убиха кое съ куршумъ , кое съ щикове , кое съ камъни 21 души , между които 5 жени и едно дѣтенце на 8 години . Тѣ сполучиха да заобиколятъ женитѣ и дѣцата и да ги върнатъ край селото . Тукъ съблѣкоха всички жени , като ги оставиха само по една риза . Събранитѣ по такъвъ начинъ дрехи натовариха на селскитѣ добитъци и ги откараха въ Костуръ . Слѣдъ като си замина войската , догътриха се въ селото башибозуци отъ околнитѣ турски села . Тѣ взеха да копаятъ верѣдъ изгоренитѣ къщи и да прибиратъ всичко , каквото бѣ здраво останало . На заминаване тѣ подпаляха и неовършенитѣ снопи . Всичкото население отиде въ Костуръ да се оплаква на пашата . Тукъ пашата не искаше да слуша оплакванията на населението . Той настояваше да се явятъ при него всички мъже отъ селото . Най-сетнѣ обѣща , че ще изпрати войски да пазятъ населението отъ нападения . Наистина , на другия день два табура войска се настаниха подъ чадъри въ околността на селото . Тая войска сега скоро се вдигна .

Но не е само това . Нашето село даде и други човѣшки жертви . Отъ 120 души четница въ разни сражения съ аскера убиха се 13 души . А на 15 октомврий двама четници , съгласно амнистията , се завръщаха прѣзъ Дрѣновени , за да прѣдадатъ на властѣта оръжието . Но тукъ бидоха заловени отъ войски , които ги умъртвиха по най звѣреки начинъ . Споредъ казването на селянитѣ отъ Дрѣновени , най напрѣдъ прѣститѣ на ржѣтѣ имъ били отрѣзани и подиръ това нагоравани на огънъ . Сетнѣ палачитѣ имъ отрѣзали ушитѣ и носовѣтѣ и почнали

да ги дератъ отъ къмъ врата Най сетнѣ много измѣченитѣ ратници за свободата били по лека мушкани, до като издѣхнали. Имената на тия мъченици сж Яне Прешленковъ и Хр. Търповски .

— Отървахте ли нѣщо отъ добитѣка, ?

Почти нищо, отвърна бай Насо . Откараха ни 228 волове, 118 крави, 70 телета, 61 мулета, 104 магарета и 3200 овце, и отъ всичкия тоя добитѣкъ повърнаха ни се 16 глави отъ едрия и 920 овце . Ако речете да потърсите добитѣкъ сега, нѣма да намѣрите въ селото нито една глава .

— Ами какъ ще си заминемъ утрѣ ?

— Още отъ сега да се разпоредите да ви докаратъ отъ нѣкое отъ околнитѣ сега, забѣлѣза бай Насо .

Излѣзохъ отъ колибата на бай Насо и до дѣто стигна до кжщата, бѣше се мръкнало . Прѣди още да седнемъ да вечераме, двама суварии, пристигнали отъ Костуръ, влѣзнаха въ нашата стая и ни съобщиха, че донесли телеграма за дѣдо владика . Въ телеграмата валията отъ Битоля съобщаваше, че о-чаквалъ владиката веднага да се завърне отъ обиколката . Явно бѣше, че правителството се бѣше поддало на грѣцкитѣ клевети . Да се обяснява дѣдо владика, нѣмаше какъ, за това се рѣши да отговори съ телеграма, какво, слѣдъ като се раздадатъ помощитѣ още на двѣ села въ Костурско, които се намиратъ на пътя му, той ще се завърне въ Битоля и че никому другину не може да повѣри раздаването на помощитѣ, както се добавяше въ телеграмата на валията .

На другия денъ рано се получиха отъ Смърдешъ петъ денга съ помощи, и ние веднага се заловихме да ги разпрѣдѣляме и да ги раздаваме на населението . Помощи получи цѣлото село, състоеще се отъ 250 сѣмейства . Селянитѣ останаха особено доволни . Това, което ние давахме, въ сравнение съ онава, което бѣха изгубили, бѣше като капка въ море, но понеже сега тѣ нѣмаха нищо, благодариха се и на тая капка . Пръвъ пътъ тукъ се дадоха и кондури на населението . Тѣ ни се изпратиха отъ Кожани, къдѣто дѣдо владика бѣше заръчалъ да се купятъ прѣди 3 седмици .

Къмъ 11 $\frac{1}{2}$ часътъ по турски вечерята напуснахме Дъмбени . До дѣто прѣхвърлимъ баира на ю. з., стана тъмно. Врѣмето бѣ облачно. Възвихме на западъ и взехме да се изкачвахме на срѣщния високъ хълмъ по единъ струменъ каменливъ пѣтъ. Конетѣ бавно вървѣха : пѣтътъ за тѣхъ бѣше новъ и непознатъ. Азъ ездѣхъ едно дребно муле, което се силѣше първо да стигне върха на хълма . Тукъ ни нападна гъста мъгла . Нищо не се виждаше прѣдъ насъ. Слушаше се само тропотътъ на конетѣ . Стана доста хладно . До като изминенъ върха на хълма, мъглата изчезна . Прѣдъ насъ като че ли се откри поле. Долу нѣкъждѣ на нѣколко мѣста се свѣткаше . О. Търпо ни обади, че се намираме прѣдъ неговото родно село Косинецъ . Въ сжщностъ ние бѣхме доста далечъ отъ него . Спуснахме се по нанадолицето на хълма и до дѣто слѣземъ, на нѣколко пѣти падахме по пѣтя . Това не бѣше пѣтъ, а крива линия, по която бѣха разхвърлени едри и дребни камъци . Стигнахме на равнището . Прѣдъ насъ взе да се свѣтка по силно, достигна до ушитѣ ни кучешки лай, чуха се и човѣшки гласове . Добритѣ селяни излѣзли да посрѣщнатъ дѣдо владика . Къмъ 1 $\frac{1}{2}$ часътъ влѣзнахме въ Косинецъ . Нищо не се виждаше . Отъ прозорчето на една колиба се показва една жена съ лампа въ ржка . Колибата бѣше съградена въ жгъла на една изгорѣла къща, на която стѣнитѣ бѣха изпаднали . Всички околни къщи прѣдставляваха купове отъ развалини. Макаръ и тъмно, като стигнахме върѣдъ селото, можахме да различимъ бѣлитѣ стѣни на двѣ голѣми здания. Това бѣха изгоренитѣ черква и училище. Минахме на другата страна на селото и слѣзнахме въ една низка къща, едничката, която останала здрава въ селото . О. Търпо отиде си въ своята колиба, която синъ му бѣ стѣкмилиъ на двѣ на три. Той покани при себе и хората отъ властѣта. Азъ и другитѣ служещи при дѣдо владика останахме въ здравата низка къща и помѣстихме се въ една стайца близо до тая на владиката. Но въ нея нѣмаше ни огнище, ни печка, а врѣмето бѣше студено, за това азъ минахъ въ стаята на домакинитѣ . На огнището бѣ накладенъ силенъ огънь, около който бѣха наредени нѣколко гърнета, въ които се варѣше фасулъ. Стаята бѣ пълна съ мъже и жени. До-

макинката ми обясни, че въ въщата ѝ живѣли нѣколко сѣмейства, които още не били си направили колиби. Азъ седнахъ да се поогрѣя, съ мене седнаха и всички мъже. Разговорътъ ни се въртѣше сѣ около злополучната участъ на селото имъ Косинецъ.

—Башибозукътъ най-голъми пакости ни направи, казваше бай Трайко. Той напада селото ни цѣла седмица и намѣри всичко, каквото бѣхме скрили. Войскитѣ минаха, подпалиха селото и си заминаха, като грабнаха това, което имъ бѣше прѣдъ очитѣ. А башибозукъ отъ св. Недѣля, Четирогъ, Ошани, Пашърско, Гърлени, Шакъ, Зеленъ градъ, Пончани, Прачени, Тръстеникъ и Капещица, помаци и арнаути, всѣки день нападаха и много старателно разкопаваха всички къщи въ селото, нивитѣ и градинитѣ около него и сполучиха да намѣрятъ и отнесятъ всичката ни скрита покъщнина и дрехи.

—Колко пакти селото ви биде нападано отъ войска, запитахъ азъ.

—Подробно ще ви разкажемъ, но сега ви молимъ да заминете въ другата стая, дѣто вечерата е готова. На слѣдъ това и ние ще дойдемъ при васъ.

Наистина, селянитѣ дойдоха и бай Трайко продължи разказа си така :

—До 4. августъ живѣхме си мирно въ селото. Въ деня на възстанието напуснаха селото 88 души четници. На 3. августъ Мухтаръ ага, жандармерийски бинбашия въ Корча, изпрати ни писмо, съ което прѣдлагаше на селянитѣ да се подчинятъ на султана, който щѣлъ да ги опрости. На това прѣдложение на Мухтаръ ага селянитѣ отговориха, какво тѣ продължаватъ да сж вѣрни поданници на султана и че ако има лоши хора, то тѣ сж по планината и царската рѣка е дълга да ги залови или да ги изтрѣби. Тоя отговоръ, види се, билъ не удовлетворителенъ за властѣта, за това на другия день, понедедѣлникъ, 4 августъ, около 3 часътъ по турски отъ къмъ Биглица се показа многобройна тѣлпа, която съ постоянни пушкания приближаваше се къмъ селото. Това бѣха лабри и чемариоти отъ лепчишкия гарнизонъ. Слѣдъ тѣхъ вървѣха башибозукъ и илявета

отъ околнитѣ села. Тая пѣстра стаянъ се спрѣ около 1 часъ въ селото Лабаница. Населението отъ Лабаница заедно съ това отъ нашето село се разбѣга на изтокъ къмъ Дѣмбенската планина. Отъ планината съ виждаше, какъ надъ селото се показа гжеть димъ, послѣ пламъци се издигнаха високо надъ баира при него. Не мина много и отъ 70-тѣ къщи, които броеше селото, останаха само грозни останки. Но до дѣто всичко това се вършеше въ Лабаница, войскитѣ стигнаха и въ нашето село. Пушкинието непрѣставаше. Най-напрѣдъ пожаръ избухна въ срѣдъ село. Ясно не се виждаше, но като че ли горѣше къщата на о. Тѣрпо. Скоро пожарътъ се разпространи по цѣлото село. Мжчно ни бѣше, но нещастieto бѣше общо и за това по леко се понасяше. Ада кога видѣхме, че пламъци излизатъ отъ черквата и училището ни, всички заплакахме. Нашето училище бѣше ново и хубаво. Построено бѣ по новъ планъ и никое училище въ каазата не можеше да се сравни съ него. Не мина много и войскитѣ заминаха къмъ Костуръ. По пхтя за Калище, подпалиха ни всички кошари и снопи и ни откараха 700 овци. И башибозукътъ не стоя дълго слѣдъ това. Той се отегли, като откара около половината ни добитѣкъ, покъщнина и дрехи, които тоя день намѣри. До вечерята нѣкои селяни слѣзнахме въ селото и какво да видимъ? 13 души селяни отъ Косинець и 12 отъ Лабаница, между които 8 жени и едно дѣте бѣха умъртвени кое съ куршумъ, кое заклани. А отъ 206 къщи здрави бѣха останали само 17. Завърнахме се въ планината и обадихме на другитѣ селяни. На другия день всички се готвѣхме да се завърнемъ. Но Сефединъ ага отъ св. Недѣля и Асанъ ага, кметъ въ Ошани, начело на многочисленъ башибозукъ, пакъ нападнаха селото ни и взеха да копятъ въ изгорѣлитѣ къщи. Това се повтори нѣколко дни наредъ. Най-сетнѣ дойде на помощъ селската ни чета, която до тогава бѣше далечъ отъ насъ. Четата брани селото до 26 августъ. Башибозукътъ сега не смѣше да се покаже, а камо ли да ни нападне. Освѣнъ убититѣ селяни отъ селото ни липсваха още 5 жени, 4 момченца и 4 момиченца. На врѣме се досѣтихме, че тѣ сж взети въ плѣнъ, понеже нѣкои отъ тѣхъ бѣха ранени и застигнати отъ войскитѣ. Слѣдъ 10-на

дни тѣ се завърнаха и ни разправиха, че вечерята заедно съ войската прѣношували въ полето на с. Четирогъ . Тукъ щѣли да бждатъ всички изклани, но се застъпили за тѣхъ 12 тѣ души християни отъ Критъ и ги избавили . На другия день отнесли ги въ Костуръ, кждѣто и ги освободили .

Азъ се позаинтересовахъ и запитахъ бай Трайка : „какви сж били тия 12 души християни отъ Критъ.“

— Тѣ съставляваха една чета , добави бай Трайко . Прѣвъ връме на възстанието атинскиятъ печатъ бѣше се опѣдчилъ силно противъ българитѣ . Работата бѣ прѣдставена така, че българитѣ възстанали не противъ турцитѣ , а противъ гърцитѣ , че всички гръцки села били изгорени и населението изклано . Велѣдствие на това духоветѣ въ Гърция бѣха много възбудени и 12-тѣ критяни били първитѣ , които вѣоржени минали границата, стигнали въ Костуръ и прѣдложили услугитѣ си на военния командантъ, та заедно съ войскитѣ да прѣлѣдватъ българскитѣ чети . Но когато се увѣрили , че българитѣ нито на едно село не сж нападнали и че не само българитѣ , а цѣлото християнско население е възстанало противъ турцитѣ , които горятъ и убиватъ , критянитѣ се завърнали въ Атина и както се научихме отъ наши селяни , които живѣятъ тамъ , на дѣво и на дѣсно викали , че печатътъ въ Атина заблуждава общественото мнѣние , като изкривява фактитѣ по единъ най-безсъвѣстенъ начинъ .

— Вие казахте , че до 26 . августъ башибозукъ не е стжнвалъ въ селото ви , а слѣдъ тая дата какво се случи друго?

— Ето какво, продължи той :

— На 27 августъ пакъ избѣгахме отъ селото . Тоя пжтъ войскитѣ ни нападнаха отъ къмъ Дъмбенскитѣ планини . Сжщеврѣнно башибозукъ ни заобиколи отъ всички страни . Почти повечето мжже сполучихме да си пробиемъ пжтъ , а всички жени останаха вжтрѣ и се затвориха въ три здрави къщи . Войскитѣ влѣзнаха, слѣдъ тѣхъ и башибозукътъ и каквото живо намѣриха прѣдъ себе си, избиха . Башибозукътъ сѣчеше съ сѣкирчета, а войскитѣ мушкаха съ щиковетѣ . По такъвъ начинъ заклани и слѣдъ това расѣчени на части се намѣриха 11 души, между

които 3 жени, трима промушени съ щикове и 14 души. други пронизани съ куршуми . Женитѣ бѣха ги извадили изъ кѣщитѣ и имъ обрали всички пари, прѣстени, браслети, като имъ съблѣкли и по сѣщитѣ дрехи . Освѣнѣ това откараха ни и всичкия добитѣкъ, натовариха на него, каквото намѣриха, и слѣдъ като подпалиха и останалитѣ 16 здрави кѣщи, замннаха си на горѣ . Една жена, на име Риса, войскитѣ взели въ плѣнъ п я отведи въ с. св. Недѣля . Тя и до день днешенъ не се възвърнала . Сѣщитѣ войски нападнаха и Лабаница и убиха още 10 души съ сѣкири и щикове .

— Сега въ селото имате ли нѣкакъвъ останалъ добитѣкъ ?

— Нищо не ни оставиха, отвѣрна бай Трайко . Откараха ни 584 глави едѣръ добитѣкъ и 1333 овце . Освѣнѣ тѣхъ башибозукѣтъ отъ околнитѣ села изеѣче ни цѣлата гора отъ 10 хиляди хубави дървета . Ако бѣха ни оставили гората, може би, пакъ скоро щѣхме да издигнемъ кѣщитѣ си .

Въ стаята ни стана хладно . Огънѣтъ въ мангала бѣше загасналъ . Добритѣ селяни ни оставиха да спимъ и сутринѣта рано дойдоха да ни събудятъ . Съмнало се бѣше, а въ стаята ни още тъмно, защото на прозорцитѣ вмѣсто стѣкла имаше дебела книга , па и бѣха заковани , та не можеха да се отворятъ . Единъ отъ селянитѣ раздра книгитѣ и на двора прѣдѣ кѣщата азъ видѣхъ да се притискатъ на купове жени, дошли за помощи . Тоя пѣтъ вещитѣ се разпрѣдѣлиха въ стаята на дѣдо владика и отъ тукъ почнаха да се раздаватъ . Помощи получиха около 160 най-бѣдни сѣмейства отъ Косинецъ . Работата ни още не бѣше се довѣршила, когато двама селяни отъ с. Жунаница пристигнаха съ писмо до дѣдо владика, съ което го канѣха да посѣти и тѣхното село .

с. Жупаница е разположено при политѣ на висока планина съ сѣщото име и на пѣтя между Костуръ и Дѣмбени . Отстои на западъ отъ Костуръ на разстояние 1 часъ , а на изтокъ Дѣмбени на 2 $\frac{1}{2}$ часа . Помощитѣ за това село, както и за с. Апоскенъ бѣха прѣдадени на общинския прѣдседателъ въ Костуръ, за да ги раздаде на тия двѣ села, най-близки до града .

Понеже ние изпуснахме Жупанища, то азъ се възползувахъ отъ случая да разпитамъ тия двама селяни, какъ е станало неговото разрушение. Единиятъ отъ тѣхъ, кжсичкъ на рѣстъ и съ бледо лице, на бързо ми разказа слѣдното:

— Жупанища броеше 120 кжци . Като много блиско до града до 3. августъ не теглихме голѣми мжки . Наистина, убиха се нѣкои селяни, но то стана вънъ отъ селото . На 3. августъ, недѣля, забѣлѣзахме нѣщо необикновено . Илявета и башибозукъ отъ къмъ пята за Сливени съ знамена въ рждѣ вървѣха право къмъ нашето село . Ние мислѣхме, че ще дойдатъ да се настанатъ въ селото, за това изпратихме трима души да ги посрѣцнатъ . Ала кога видѣхме, че тримата наши селяни бидоха разсѣчени на парчета, ние много се изплашихме и забѣгнахме въ планината . Най-напрѣдъ тая сганъ подпали нѣкои кжци въ селцето Орманъ, послѣ се втурна и въ Жупанища . Ограби го и го подпали . Откара ни и всичката жива стока . Изгориха ни при това и тритѣ селски църкви . По съсипано отъ нашето село на-дали ще има друго . Дойдохме да молимъ дѣдо вкадника да ни помогне повече като на най-сиромаси .

— Други жертви вашето село даде ли тоя день и при какви обстоятелства ?

— Още 9 души други загинаха , но не въ сщия день .

Двамата селяни бързаха да заминатъ за селото си . Понеже Жупанища отстои на разстояние 4 часа на с.-и. отъ Косинецъ и пѣтътъ минава по край нѣки турски села, то азъ не бѣхъ съгласенъ да ги задържвамъ повече .

Часътъ бѣше 7. Раздавахъ се помози на населенето отъ с. Лабаница . Двама жандарп, стигнали отъ Биглища, до-несоха телеграма на дѣдо владика отъ валията въ Битоля . Съ телеграмата валията съобщаваше, че помощитѣ за Прѣспа, Рѣсенско и другадѣ скоро ще бждатъ изпратени на владиката . Това показваше, че валията отеглюваше си вчерашната телеграма, съ която канѣше владиката да се завърне въ Битоля . На всички ни, а особено на дѣдо владика, стана приятно, че не ние се

отнемаше възможността да продължимъ мисията си съ благотворителна. цѣль .

Въ Косинецъ нѣмахме повече работа. Послѣденъ азъ се качихъ на вчерашното си муле. Приятельтъ ми К. , бившъ мой ученикъ, ме придружаваше и ме задържаваше съ купъ въпроси. Той скоро бѣше се освободилъ отъ затвора въ Корча. До като се изкачимъ по баира и излѣземъ отъ селото, дѣдо владика съ дружината си бѣше се скрилъ задъ баира на с. з. Азъ се сбогувахъ съ приятеля си, хвърлихъ послѣденъ погледъ на разрушеното Косинецъ и боднахъ мулето си напредъ . Стигнахъ върха на баира и зехъ да слизамъ на долъ . Пътътъ бѣ каменистъ и стръменъ, та мъчно можеше да се влиза. Цѣлата почва наоколо имаше червеникъвъ цвѣтъ. Тъкмо на равнището догонихъ и дружината. Но това не бѣ равнище, а вълнообразна камениста повърхностъ, по която вървѣхме единъ часъ. Изпрѣчи ни се висока гранитна планина. Ние зехме пътя край планината. Неочаквано прѣдъ насъ се откри цѣла пропасть. Вървимъ сѣ на с. западъ. Голата и камениста планина спрѣмно се спуща на долу. При политѣ ѝ се вижда тѣсно клинообразно поле , а задъ него друга висока планина. Азъ вървѣхъ и се очудвахъ на страшната бѣздна . Една неизмѣрена стѣпка по каменливия пътъ е достатъчна да ви отърколи по стръмнината. Отъ челото на клиновидното поле почва да се издига другъ единъ хѣлмъ, който се събира въ планината, по която ние вървимъ. Тъкмо на това мѣсто, дѣто той се скача съ планината, ние видѣхме да се бѣлѣе селото Смърдешъ. Колкото повече доближавахме селото, толкова по ясно взе да ни става, че бѣлитѣ камъни прѣдставляваха купища отъ разваленитѣ и изгорени къщи . ▲ бѣли бѣха тѣ, защото селото отдавна бѣ изгорено, прѣстѣта отнесена отъ дѣжда, а камънитѣ добрѣ омити.

Камбаната биеше. Селянитѣ на купове бѣха излѣзли да посрѣщнатъ дѣдо владика . Най-напредъ бѣха наредени ученицитѣ съ учителката. И по срѣдъ тия купища отъ развалини, и слѣдъ такъва една ужасна катастрофа и небивала човѣшка касапница, станала въ това нещастно село, ученицитѣ започнаха и селянитѣ около тѣхъ подзеха и въ честъ на дѣдо вла-

дика съ гръмливъ гласъ изпѣха :

До кога братия мили българи,
 До кога гърцитѣ ще тъпчатъ
 Чръвъ своето фенерско духовенство
 Милото наше отечество.

Сърцето ми се сви отъ дълбока скърбъ. Азъ не можахъ хладнокръвно да изслушамъ патриотичната пѣсенъ, та когато ученицитѣ продължиха :

„ Хайде, хайде да ги пропѣдимъ “ и пр., азъ боднахъ мулето си и влѣзохъ въ селото. Върѣдъ селото, на Каменъ, мжже и повече жени очакваха да видятъ българския владика и да му цѣлунатъ ржка. Дѣдо владика благослови народа и потегли по пътя край черквата. Тя бѣ изгорена. Бѣлитѣ и широки каменни стѣни показваха, че черквата бѣ много солидно здание. Прѣдъ черквата стърчеха стѣнитѣ на изгореното училище. Дѣдо владика слѣзе въ къщата на селския първенецъ бай Колю. Хората отъ властѣта се настаниха въ една близка къща. Мръкнуваше се. За мене и служащитѣ при дѣдо владика се отдѣли една голѣма стая. О. Търпо съ разрѣшение отъ владиката останана тая вечеръ въ Косинецъ.

—Надѣвахте ли се, г-не, нашето село да стигне до такъвъ халъ ? рече бай Петъръ . Азъ поне никога. Смърдешъ , такъво прочуто село по цѣлата околностъ , разруши се. Да бѣ въ врѣме на възстанието, може би, както всички села изгориха, и него щѣха да изгорятъ. Но съ него свършиха много по рано. Азъ не бѣхъ тукъ тогава, но ето всички тия наши селяни бѣха свидѣтели на кървавитѣ сцени.

И прѣди още азъ да помоля нѣкого отъ селянитѣ да ми разкаже за това, единъ отъ тѣхъ, когото викаха Доно, се обърна къмъ мене и подкачи :

—Дълго врѣме ще се помни загинването на нашето село, г-не. Клящитѣ ни бѣха каменни, но могатъ пакъ да се сградятъ, ала човѣшкитѣ жертви никога нѣма да се върнатъ. Човѣшки жертви и то при какви условия дадени ? Коситѣ ни настрѣхватъ като си припомнимъ !

—Ето тукъ въ тази стая баба Лазовица бѣ заклана, оба-

ди се жената на бай Колио . Единъ солдатинъ влѣзе въ стаята съ сѣкира въ рѣка. Ние, нѣколко жени, писнахме отъ страхъ. Старата баба се спрѣ прѣдъ солдата и не искаше да го пусне вжтрѣ . Ужасъ ни обхвана, кога видѣхме , че солдатинътъ завъртъ сѣкирата и главата на нещастната баба се търкулна прѣдъ насъ. Крѣвъ бликна по стаята, а солдатинътъ си излѣзе.

—Та то не е само единъ такъвъ случай, продължи бай Доно . Не помните ли поне кога въ кѣщата на Дулиови намѣрихме 6 трупа обезглавени и изгорени ? И какви ужасни пози бѣха зели труповетъ на четиритѣ жени съ протегнати рѣцѣ !

—Момчето и момчето бѣха свити на кълбо , прибави другъ единъ селянинъ .

—Двѣтѣ ми дѣца, г-не, излѣзоха отъ дома да се спасяватъ и на пѣтя солдати ги застигнаха и ги съсѣкоха , плачешкомъ произнесе една мургава жена .

—А моятъ мъжъ прѣдъ очитѣ ми го заклаха. Азъ го бранѣхъ , но и мене мушнаха на нѣколко мѣста и паднахъ въ несвѣсть, подзе друга една кѣсичка невѣста.

—Колцина, колцина още загинаха така, прибави бай Доно . Но азъ сега ще подкача да ви разправа отъ началото всичко, което бѣ се случило съ насъ въ тия два злополучни дни. А вие, обърна се той къмъ съселянитѣ си, ще ми припомнювате, дѣто азъ изпусна нѣщо .

И слѣдъ тия думи той продължи така : „Бѣше 9. май , петъченъ день , когато имахме събрание въ училището. Извѣстнихме се, че войска идѣла отъ къмъ Косинець и то не малко , а цѣлъ табуръ отъ 500 души. Кога доближи селото, тая войска се раздѣли на двѣ и залови всички селски пѣтища. Въ селото ни имаше петима четници, които зеха пѣтя къмъ планината. Войскитѣ , които бѣха наблизо , отправиха имъ нѣколко залпове, но безъ да подозиратъ , че тѣ бѣха четници. Другата войска, която бѣше на другата страна, като чу гърмежи, почна да пушка вжтрѣ въ селото . Топовнитѣ гърмежи повече ни изплашиха. Не знаехме, защо се прави това и никакъ не мислѣхме, че работата е зела такъвъ край, щото ние да загинемъ. Една частъ отъ населението се спусна да бѣга къмъ Брѣзница, а

войскитѣ зеха да стрѣлятъ слѣдъ него . Тѣмъно стана, а бомбардировката се продължи прѣзъ цѣлата нощъ . На другия день рано още войскитѣ отъ всички страни съ залпове се втурнаха въ селото . Нѣколко селяни трѣгнаха да излизатъ и намѣрятъ бинбашията, та да го запитатъ и помолятъ, защо се прави това на нашето село . Но войскитѣ почнаха да стрѣлятъ върху тѣхъ . Огънь се показа въ една къща . Слѣдъ това въ друга и трета . Това все панически страхъ у населението . Като луди тичахме на горѣ на долѣ . Ето и безчеловѣчнитѣ прешовци се показаха . Тѣ пушкаха и влизаха отъ къща въ къща . Писъци, отчаянни гласове, хълцания, размѣсени съ дивиятъ ревъ на арнаутитѣ, пушечнитѣ гърмежи и пожарѣтъ , който бѣ обхваналъ цѣлото село—всичко това бѣ нѣщо страшно, нѣщо адеко , което и до сега не можемъ да си обяснимъ защо е станало . Съ кървави сѣкири и щикове солдатитѣ излизаха отъ една къща, подпалваха я и влизаха въ съседната, расичаха, каквото живо срѣщнатѣхъ, ограбваха я и я подпалваха . Селото горѣше . Всички живи жени , дѣца и мъже се намѣрихме подъ селото , заобиколени отъ солдати, които се прицѣлваха на насъ . Мислѣхме си, че и нашитѣ минути сж причетени . Но сега вече не ни бѣше страхъ . Слѣдъ ужаситѣ, които видѣхме въ селото, нашата смъртъ щѣше да бѣде несравнено по-лека . Само писъцитѣ на дѣцата не прѣставаха . Бинбашията се готвѣше да ни разпитва за нѣщо , когато по пхтя отъ къмъ Брѣзница се забѣлѣза силно да прѣпуска едно военно лице съ нѣколко жандарми . Офицеринтъ съ запхтѣлъ конь стигна поляната, дѣто ние щѣхме да загинемъ, слѣзе отъ коня и дръпна на страна бинбашията . Писмо ли му подаде, нѣщо ли му продума, ние не видѣхме, но знаемъ само, че веднага слѣдъ това борнята засвѣри и всички солдати напуснаха селото, събраха се на ливадата подъ него и си заминаха къмъ Биглища . Това бѣше около 4 часѣтъ по турски . Скоро слѣдъ отеглсването на войскитѣ дотѣри се въ селото банибозукъ отъ Биглища Капещица, Видово, Шакъ и др . Тѣ ограбиха още единъ пхтъ здравитѣ къщи и ни откараха всичкия добитъкъ . По пхтя за Биглища прѣсрѣщналъ ги жандармерийския бинбашия Мухтаръ ага, който идѣлъ отъ Корча, отнелъ имъ до-

битъка и слѣдъ нѣколко часа ни го възвърна . Само 100 главни едъръ добитъкъ и 300 овце и кози не можаха да се намърятъ . До вечерята населението се завърна . Тогава още не можахме да узнаемъ колко души станаха жертва на кръвожадностьта на арнаутитѣ . На другия денъ тръгнахме отъ една къща въ друта и открихме 35 изгорени трупове, между които 5-тѣ бѣха женски . Повечето отъ мъжетѣ бѣха убити съ куршуми, а почти всички жени заклани съ сѣкири и промушени съ щикове . А всички загинали тоя денъ бѣха 94 души, отъ тѣхъ 35 жени и 2 момичета . Пристигнахме къмъ погребаване на убититѣ и колчимъ видимъ 94-тѣ нови гробища край селото, като че ли ужасната сцена се възпроизвежда прѣдъ очитѣ ни . Отъ тогава нѣкои селяни направиха си колиби, а другитѣ живѣять въ 68-тѣ останали здрави къщи . Всичкитѣ къщи въ нашето село бѣха 280 . Идваха слѣдъ това въ селото ни разни комисии, разпитваха ни за всичко, на нѣколко пѣти записваха имената на убититѣ , но отъ всичко това нищо не произлѣзе . Отъ послѣ се научихме, че бивбашията ужъ билъ даденъ подъ елдъ, но скоро възстанието пзбухна и той билъ изпратенъ да го потушва въ Леринско .

—Прѣвъ врѣме на възстанието нападаха ли войски вашето село ?

— Смърдешъ, продължи бай Доно , ако и съсипано, пакъ взе живо участие въ възстанието . То даде 100 добръ въоръжени четници . До 25 августъ никакви войски не ни наладнаха . Но тоя денъ отъ къмъ Габренъ пристигна многобройна войска, влѣзе въ селото и го ограби . Населението забѣгна въ Въмбелскитѣ планини . Ограбиха ни се 105 волове, 72 крави, 69 телета, 69 мъски и 20 осли . Отъ тогава и до сега дохаждали сж много пѣти войски, но минаватъ и си заминаватъ, като ни поржчватъ да не прибираме въ селото лоши за царството хора .

Късно сгана . Селянитѣ ни оставиха, като се сбогуваха съ насъ . Ние седнахме да вечераме . Бай Колю, стопанинътъ на къщата, ме помоли да отблѣжа имената още на 4 момчета, паднали въ разни сражения прѣвъ врѣме на възстанието .

Прѣвъ ноцъта стана много студено . Сутринъта , кога

излѣзохъ, цѣлата околностъ бѣше побѣлѣла . Селянитѣ ми прѣдадоха единъ списъкъ, по който щѣха да се раздадатъ помощитѣ . Дворътъ се напълни съ народъ . Опредѣли се по колко платно, шаякъ, чорапи, хондури и др. ще се даватъ на сѣмейство и самъ дѣдо владика започна раздаването . До вечерята вчички сѣмейства, на които кжцитѣ бѣха изгорени, получиха помощи . Слѣдъ това азъ се прибрахъ въ стаята . Влѣзе и Рамаданъ ага . Той ми съобщи, че получилъ отъ юзбашията въ Костуръ писмо, съ което му се извѣствявало , че е билъ вече арестуванъ чаушина, който искалъ халва въ Дѣмбени . И наистина, азъ изпуснахъ да спомена, че, когато бѣхме въ Дѣмбени, тамъ бѣше дошълъ и единъ чаушинъ съ едно запитие отъ Костуръ по нѣкаква си работа . Вечерята той настоявалъ до му се приготвѣла халва . Доложи се за това на мюлязими́на, който отъ своя страна поиска писмено отъ юзбашията въ Костуръ да накаже въпросния чаушинъ . Между това въ стаята ни влѣзнаха и двама селяни отъ ближнето село Търново . Тѣ бѣха дошли да молятъ дѣдо владика да се отбие и въ тѣхното село .

— Не можемъ да живѣемъ, г-не, отъ войводата Коте . Кара ни да станемъ гърци . Завчера дойде въ селото ни и остави двѣ заявления съ поръчка да ги подпишемъ и ги отнесемъ на гръцкия владика въ Костуръ . Не знаемъ, що да правимъ . Ако дѣдо владика мине и се отбие въ селото ни, може би, селянитѣ нѣма да направятъ това .

— Ами отъ кога Коте почна да служи на гръцкия владика ?

— Сега скоро, отъ като гръцкиятъ владика му изпрати единъ златенъ часовникъ . Но често пжти и пари му изпраща .

Другия денъ бѣше понедеѣльникъ, 1 декемврий . Селянитѣ отъ селата Въмбелъ и Врѣбникъ пристигнаха за помощи . Нѣколко души отъ тѣхъ влѣзнаха въ нашата стая . Единъ отъ първенцитѣ въ Смърдешъ ми ги прѣпоръчи за добри и честни люди .

— Казватъ ни, г-не, че вие искате да знаете, кога и какъ изгориха нашето село, рече бай Сотиръ .

— Да отвърнахъ азъ, желая да зная това .

— Вѣмбелъ бѣ най-последното село, което изгориха въ Костурско. Ето азъ ще ви разправи всичко подробно. На 26 юлий четитѣ отъ нашия районъ нападнаха на градеца Биглища, но не успѣха да го прѣвзематъ. Въ сѣбота прѣзъ нощта тѣ се върнаха въ Вѣмбелъ. На другия день, недѣля, населението отъ Врѣбникъ и нашето село се отеглихме въ нашата планина. Селската чета остана да пази селото отъ нахлувание на башибозукъ. Наистина, тоя день нападна башибозукъ на Врѣбникъ, ограби го и го подпали, като изгори 92 къщи. Здрави останаха само 5 къщи. При това бидоха убити и трима мъже, които не успѣха о врѣме да напуснатъ селото. Слѣдъ това башибозукътъ се опити и къмъ нашето село, но биде прѣсрѣщнатъ и отблъснатъ отъ четата. Животътъ ни по горитѣ бѣ много мъченъ. Само ноцно врѣме слизахме въ селото, вземахме, каквото ни трѣбваше, и пакъ се връщяхме въ гората. Хранѣхме се съ варена ржъ и пшеница. Така прѣвкахме до края на мѣсець августъ, когато многобройни войски се показаха отъ къмъ Смърдешъ. Тия войски минаха прѣзъ нашето село и прѣнощуха въ околността на с. Врѣбникъ. На другия день тѣ се завърнаха и зеха пътя къмъ планината, дѣто бѣше забѣгнало населението. Жени и дѣца зеха да пишатъ и бѣгатъ по голата и каменлива планина. Петнадесетъ души четници, неуспѣли да се отеглятъ, бидоха принудени да се скриятъ въ една пещера. Войскитѣ ги заобиколиха. Въ не равната схватка съ войскитѣ всички 15 души прѣдпочели да се самоубиятъ, отъ колкото да се прѣдадатъ живи въ ржцѣтѣ на неприятеля. При бѣгането на населението войскитѣ убиха петима души, между които една жена, а вжтрѣ въ селото се намѣриха убити двама мъже и една жена. Цѣла седмица се скитахме по Брѣзничката планина, а селото ни остана на произвола на башибозука и войскитѣ, които го ограбиха и изгориха. Отъ 120 къщи останаха здрави 30. А отъ живата стока ни се отвѣкоха 1300 глави овце, 437 глави едъръ добитъкъ, 9 мъски и 14 матарета. Сега цѣлото почти население се прибра въ 30-тѣ здрави къщи. Само нѣколко сѣмейства си построиха колиби.

Къмъ 10 часѣтъ работитѣ ни по раздаване на помощитѣ

се привършваха. Населението отъ двѣтѣ села, Въмбелъ и Врѣбникъ, остана особено доволно . То даже чрѣзъ една депутация изказа своята благодарностъ и признателностъ къмъ дѣдо владика.

Но може ли човѣкъ всичко да знае въ едно село? Раздаването ставаше винаги по списъци, прѣдставяни отъ първенците въ селото. Често пѣти ставаха и неволни опущения. Тъкмо кога привършвахме работата , една невѣста отъ Смърдешъ изкачи се горѣ и се обърна къмъ насъ съ тие думи :

—Нашитѣ мъже не се ли биха , не даде ли и нашето сѣмейство жертви, за това ние не заслужаваме ли помощъ?

Наистина, тя бѣ изпусната въ списъка, както и първенците признаха. Ахмедъ ефенди бѣше на мястине даже да ѝ се даде нѣщо повече .

Вечерята Рамаданъ ага съ двама заптни остана при насъ до късно .

IV

ПРЪСПАНСКО

Днесъ е 2 декемврий . На небосклона се виятъ черни облаци . Ситенъ дъждъ се лѣе . Конетѣ ни бѣха готови, и ние напуснахме Смърдешъ . Подъ селото е прокарано шосето отъ Битоля и Костуръ за Корча . Ние взехме шосето за Битоля и Костуръ . То върви на западъ и послѣ на с. з. между планината надъ Смърдешъ и срѣщната планина Корбецъ . Отъ двѣтѣ страни на шосето по тѣсния проходъ се виждаха ниви и лозя . Планината надъ Смърдешъ е повсѣто залѣсена, а Корбецъ е съвършено гола . Дъждътъ продължава да се усилюва . Той дохажда отъ къмъ с. з. и бие право въ лицето ни . И конетѣ въ такъво врѣме мъчно вървятъ, па и по шосето бѣха разхвърлени малки и голѣми камъни . Проходътъ взе да се разширява и на

дѣсно видѣхме селото Брѣзница, разположено до политѣ на планината, която тукъ носи името на селото . Прѣдъ самото село, на лѣво, Корбець съвсѣмъ се снишава . Шосето минава край селото . Тукъ дъждътъ спрѣ и ние спрѣхме конетѣ, за да се поотморятъ . Подъ селото шосето се раздѣля на двѣ : едно върви на сѣверъ къмъ Писодеръ—Бигла—Леринъ, а друго на изтокъ за Костуръ . Отъ селото се види, какъ шосето за Костуръ върви по единъ много тѣсенъ проходъ между Брѣзничката и Коно-младскитѣ планини . Ако тръгнѣхме по пътя за с. Габрешъ, за да стигнемъ пакъ до Брѣзница, ние трѣбваше да обиколимъ единъ периметъръ отъ 45-50 километра на единъ планински купъ, по политѣ на който сж разположени селата Габрешъ, Дѣмбени, Косинець, Лабаница, Смърденъ и Брѣзница . Но нашиятъ пътъ бѣше на лѣво . Прѣхвърлихме хълма на Корбець, минахме прохода, който се образува отъ тая планина и оная надъ селото Руля и взехме да се изкачваме по тая послѣдната . Глътъ буковъ лѣсъ покрива планината . Пътеката, по която вървимъ е много тѣсна . На горѣ лѣсътъ става по-рѣдкъ . Почвата е съвършено черна и ровка . Става единъ часъ и повече като се изкачваме . Изъ пътя на едно мѣсто срѣщнахме двѣ кошари . А въковни букови исполнини, стърчещи тукъ тамъ по планината, свидѣтелствувать за нѣкогашенъ бунтъ буковъ лѣсъ . Ние сме вече на върха на планината . Пътътъ върви на западъ между два планински върхове . Прѣдъ насъ се откри новъ небосклонъ . Пътътъ възви на юг. зап., и далечъ задъ планината лѣсна Прѣспанското езеро , синитѣ води на което изпълваха долината отъ единия до другия край . А подъ насъ, между планинскитѣ върхове, бѣше разположено с. Бѣсвиня . Ние минахме посрѣдъ селото . Цѣло село посрѣщаше дѣдо владика . Никждѣ не видѣхъ толкова оголѣло население , както въ Бѣсвиня . Селянитѣ обясняваха, че войски сж стояли 20 дни около селото и съвършено сж го ограбили . За Бѣсвиня помощи не бѣха прѣдвидени, понеже не бѣ изгорено . Отъ тукъ планината стрѣмно се спуща къмъ долината на езерото . Ние вървѣхме пѣша по стрѣмнината и слѣдъ единъ часъ достигнахме полето . Ето сме вече и въ Прѣспа . Прѣдъ насъ е селото Буковикъ, дѣто дѣдо владика рѣши да прѣнощуваме .

Отъ Смърдешъ до Буковикъ извървѣхме 5 часа пѣтъ. Буковикъ е малко селце отъ 19 къщи, чифликъ на Джаферъ бей отъ Бигмища. Къщата на селския първенецъ дѣдо Ристе бѣ отредена за владиката, а въ друга една къща се заведоха хората отъ властта. Нашата стая бѣ доста голѣма, нѣ по край насъ въ нея имаше кади, хамбари, царевица, торби, пълни съ фасулъ, а по стѣнитѣ окачени сѣкири, тѣшли, бжклици, гърнета и др. Прѣди да се мръкне при насъ дойдоха Ахмедъ ефенди и Рамаданъ ага. Гостихме ги съ чай. Офицеринтъ като че ли искаше да ни скорпизира:

—Знаете ли какво, каза той. Домакинката на къщата, дѣто сме ние на конакъ, взе ни за комити. Тя ни посрѣщна съ думитѣ: „за наши люди има мѣсто, заповѣдайте!“ Нѣ тя веднага узна грѣшката си и не прѣдума вече.

Слѣдъ това между офицерина и селянина бай Божинъ се заведе слѣдния разговоръ:

—Имахте ли и вие тукъ комити, запита Рамаданъ ага?

—Имахме много лѣтоска, ефенди. И азъ самъ бѣхъ комита.

—Ами какво направихте пушкитѣ?

—Войводата ни ги даде и той пакъ ни ги прибра.

—Съ що омутъ (цѣль) дигнахте глава на султана? Лема вие се надѣвахте да вземете султанската земя? Ако мене бѣха поставили на мѣстото на Хилми папа, нѣмаше ни единъ отъ васъ да остане живъ.

—За това и султантъ, ефенди, като на васъ хора не дава голѣмъ хлѣбъ. Той е уменъ и умни хора поставя на чело на работитѣ.

Съ тѣзи думи бай Божинъ тури край на нежелателния за насъ разговоръ. Донихме си чая и разговортъ ни се продължи, но върху друга тема. Мръкнало се бѣше. Хората отъ властта си заминаха за конака. Въ стаята ни не можеше да се стои. Тя бѣше се напълнила съ димъ. Огньтъ горѣше нѣ димтъ не излизаше. Въ стаята имаше нѣщо като огнище до една отъ стѣнитѣ и огъ тукъ димтъ самъ трѣбваше да намира изходъ прѣзъ една дупка на покрива. Неприятността не можеше да

се отстрани. Да се оставимъ безъ огънь не можеше, защото бѣше студено, а да отворимъ прозорцитѣ, огънѣтъ оставаше безъ значение. Въ тоя случай рискувахме и да се простудимъ. Очитѣ ни, особено моитѣ, постоянно сълзѣха. Сжщото бѣше и въ стаицата на дѣдо владика. Най сетнѣ мина и неприятната тази нощъ. Сутринята селянитѣ приготвиха ни коне и ние тръгнахме. Менъ се падна една стара кобила, а на о. Търпо единъ конь, който едвамъ се държеше на крака. Пжтѣтъ ни бѣ на западъ по край езерото. Единъ планински клонъ допираше до езерото. При политѣ на тоя клонъ бѣлѣше се селото Оровникъ. Минахме по край него и между езерото и високитѣ планини надъ с. Германъ, полето доста се разширява. Пжтѣтъ върви по сръдъ полето. До самото езеро се виждаше малкото селце Опая, а по политѣ на планината, Суха-гора, сж разположени селата Пжпле и Щърково и по на горѣ Ржби и Рудари, а нѣкъдѣ по билото на планината селото Германъ. Конѣтъ на о. Търпо не вървѣше вече, и той се принуди да ходи пѣша. И моята кобила става нѣколко пжти, какъ пада по пжтя. Ако я малко боднѣхъ, за да усилн ходя, тя щѣше да се затече и да грухне съ четиритѣ си крака на земята. Принуденъ бѣхъ да се задоволя съ тоя ходъ, който тя имаше, нѣ и така понѣкога падаше. А дружината не можеше да чака. Минавахме по край селото Пжпле, което бѣше изгорено и съвършено пусто. Стигнахме и до с. Щърково. Отъ тукъ пжтѣтъ възвива на с. з. и върви до самия брѣгъ на езерото. Езерскитѣ вълни плѣскаха се о брѣга. Вѣтрѣтъ се поусили. Вълнитѣ зеха да ставатъ по смѣли и по едно врѣме цѣлото езеро се разпѣни и грозно взе да бучи. Разговоръ между дружината не можеше да се води, понеже ревѣтъ на вълнитѣ всичко заглушаваше. Гигантски водни стълбове се издигаха верѣдъ езерото, разбиваха се единъ о другъ или достигаха да се удрятъ о брѣга и да се разпрѣснатъ. Нѣ и пжтѣтъ възви по къмъ сѣверъ и ние се отдалечихме отъ езерото. Азъ и Ахмедъ ефенди останахме по назадъ. А о. Търпо бѣше останалъ да върви съ киярджитѣ, които караха по лека. Тукъ пжтѣтъ е равенъ и доста широкъ, Ахмедъ ефенди, който ходѣше пѣша, излѣзе, че добрѣ познава тая мѣстность. Той се обър-

на към мене:

—Ето още единъ часъ и ние ще бждемъ въ Наколецъ. То е малко селце . Въ него стои мюдуринъ . Прѣвъ врѣме на възстанието азъ бѣхъ полицейски въ тая нахия , нъ никога не излѣзъхъ внѣ отъ селото. Нашитѣ изгориха 20-тѣ християнски кѣщи. Нѣмаха право, но тогава никои нищо не можеше да каже. Даже и на мене съ криво око зеа да гледать, защото не се съгласихъ да взема нито игла чуждо.

Ние бѣхме на кръстопѣтя. Единъ пѣтъ водѣше за Наколецъ, а другъ за с. Дупени. Дѣдо владика не се виждаше ни по единия, ни по другия, та не знаехме, на кѣдѣ да вървимъ. Единъ селянинъ, които наблизю сѣчеше дърва, ни обади, че владиката миналъ прѣвъ с. Дупени и зель пѣтя на горѣ за с. Любойно . И ние трѣгнахме по сѣщия пѣтъ на сѣверъ . Отъ тукъ се виждаше цѣлото поле на Наколецъ и Любойно. Самото Наколецъ като че ли се вдава въ езерото, а Любойно бѣше близо до насъ , но се скриваше задъ прѣдния баиръ и високата планина до него . Слънцето се подаваше изъ подъ облацитѣ на западъ и освѣтяваше полето и езерото около Наколецъ. Азъ се изпотихъ отъ умора. Не стягаше, че пѣша се изкачвахъ, но трѣбваше и кобилата да карамъ прѣдъ себе . Ахмедъ ефенди намираше, че цѣлъ орлякъ отъ врани се чернѣе по полето надъ Наколецъ . Това ми обърна вниманието и азъ погледнахъ на долу и дори яко напрегнахъ зрѣнието си, но не можахъ да различа повече отъ едни черни точки, които бързо се търкаляха на горѣ. Ала кога заблѣзяхъ, че селянитѣ, които работѣха по полето, хукнаха да бѣгатъ, кой на кѣдѣто можеше, азъ се силѣхъ да увѣря Ахмедъ ефенди, че неговитѣ черни врани сж многобройна войска, която усилено върви къмъ Любойно . И наистина, прѣди да влѣземъ въ Любойно, ние видѣхме, че войскитѣ го заобиколили вече отъ три разни страни . На край селото черквата бѣ изгорена. Изгорени бѣха и всички 105 български кѣщи и 11 турски. Само една малка кѣщица по срѣдъ селото бѣ останала здрава. Всички селяни живѣеха въ колиби. Дѣдо владика слѣзе да си отпочине въ колибата на селския свещеникъ Христо. За Любойно и другитѣ изгорени села бѣха

прѣдвидени помощи. които мислѣхме, че сж вече изпратени отъ Битоля до селския свещеникъ . Нѣ оказа се , че тие вещи не били още пристигнали . Войскитѣ заобиколиха селото . Една часть на чело съ бинбашията влѣзе вхтрѣ . Дѣдо владика рѣши да си заминемъ и да прѣношуваме въ ближнето село Щърбово . Тоя пхть о . Търпо и азъ намѣрихме и наехме отъ селянитѣ добри коне . На излизане отъ селото, ние видѣхме, какъ войскитѣ разкарваха селянитѣ отъ колиба въ колиба . Отъ послѣ се узна, че бинбашията отъ Наколенцъ съ цѣлъ табурѣ войска допхлѣ да прави обискъ въ Любойно и да лови комити . Нѣма съмнѣние , че това бѣше въ свѣзка съ нашето пристигане въ селото .

Щърбово е разположено задъ високия хълмъ на с. з. Пхтьтъ обикаля хълма и излиза на една висока стрѣмнина, по която ние взехме да се изкачваме . Стѣдъ 1 $\frac{1}{2}$ часъ догонихме селото . То като че ли виси на стрѣмнината . Щърбово брои само 30 кхици, каменна направа . На 16 августъ, прѣвъ врѣме на възстанието, то било ограбено и убити били 5 души селяни, между които една жена . Споредъ казването на селянитѣ, то не било изгорено, защото цѣлото е чифликъ на Сейфулахъ бей отъ Заваяни . Дѣдо владика слѣзе въ кулата на бед, кждѣто кехаята, българинъ, не знаеше какъ и съ какво повече да ни послужи . Въ една стая на кулата се прибрахме азъ и другитѣ служаци при владиката . Вечеръта кехаята ни гости съ черна топла погача и фасуль . При насъ вечераха и нѣколко души селяни . Отъ тѣхъ азъ научихъ, че прѣвъ врѣмето на възстанието надъ селото имъ станало голѣмо сражение между четитѣ и войската . Тукъ е падналъ убитъ районния войвода Никола Кокаревъ . Между селянитѣ, които вечераха съ насъ, имаше и единъ доста събуденъ, на име Тасе . Както никждѣ другадѣ, бай Тасе взе да ме запитва за Далечния изтокъ и за интереситѣ на Русия въ тая страна . Той знаеше много нѣщо за Манджурия, за Корея, които отпослѣ станаха театъръ на войната между Русия и Япония . Знаеше по вече отъ колкото азъ очаквахъ и за Япония . Нѣ не бѣше само това . Бай Тасе притежаваше и много други познания по Географія . Той бѣше човѣкъ старичкъ, дълги години се скиталъ по чуж-

бина, та селянитѣ гледаха на него като на много ученѣ .

Тая вечерь бѣхме попаднали въ много мръсна стая . Цѣлата нощъ азъ не можехъ да заспя . Най-сетнѣ станахъ и самъ почнахъ да разгарямъ огъня . Събуди се и кехаята, който сжщо спѣше въ нашата стая . Съ нетърпѣние очаквахъ да се съмне, за да се избавимъ отъ нечистата стая . Събудиха се и другаритѣ ми . Около 2 1/2 часътъ се разпростихме съ добритѣ селяни отъ Щърбово и зехме пѣтя за с. Крани . Бай Тасе се доближи до мене и почти шепнешкомъ ми каза .

— Цѣлата нощъ селото бѣ заобиколено отъ войски . Сега сутринята на 12 ч. тѣ си заминаха за къмъ Наколецъ .

Мраченъ е днешния день . Врѣмето е облачно и изглежда, че ще вали . Спускаме се пѣша по стръмнината на с. западъ . Въ дола прѣдъ насъ е селото Крани , а на лѣво полето . Отъ тукъ добрѣ се вижда, какъ една тѣсна ивица земя раздѣля езерото на двѣ : на Малко Прѣстанско на югъ и Голѣмо Прѣспанско на сѣверъ . По срѣдъ езерото се чернѣятъ два острови, остритѣ върхове на които ни наумяватъ мачтитѣ на два голѣми кораба . Минахме с. Крани , слѣзнахме на полето и пакъ зехме пѣтя по край езерото . Отъ тукъ се почваше носето за Битоля . То не бѣше доизкарано до Наколецъ . Тукъ тамъ по него се срѣщаха разхвърлени дървени стълбове : едноврѣменно съ посето прокарваше се телеграфна линия за Наколецъ . Близко до хана при с. Грънчица срѣцнахме двѣ кола, натоварени съ мощитѣ за прѣспанско . Нъ ние бѣхме се отдалечили отъ Наколецъ на 3 и по вече часа, па и кола не можеше да стигне до това село , поради лошавия пѣтъ . А отъ хана до Рѣсенъ оставаше ни да минаваме около 12 километра пѣтъ . За това дѣдо владика поржча на коларитѣ вмѣсто въ Наколецъ, вещитѣ да се прѣнесатъ въ Рѣсенъ . Слѣдъ една малка почивка прѣдъ хана, ние се отправихме за Рѣсенъ . Пѣтътъ водѣше по срѣдъ селото Подмочани . То бѣ цѣло изгорено . Забѣлѣзахъ само една здрава кжца, прѣдъ която се мѣрна една жена съ нѣколко дѣца . Друга жива душа нѣмаше . Отъ тукъ ние влѣзнахме въ долината на рѣсенското поле . Езерото остана на югъ и най сетнѣ съвсѣмъ се изгуби . Полето е низко и заградено съ планини . Конетѣ ни вървятъ

и потъватъ въ калъ. По политѣ на планинитѣ сж разположени повечето отъ селата въ Рѣсенско и украсяватъ градеца като съ вѣнецъ. Къмъ 9 ч. слѣдъ обѣдъ стигнахме и въ самия градъ и минавахме по главната улица. На всѣкждѣ бѣ кално и нечисто. Къщички низки и слаба направа. Едни отъ тѣхъ бѣха бѣлосани, а други не. Войници се разтакаваха и зяпаха на самъ натамъ по улицата. Свърши се главната улица и ние пълздохме на другия край на градеца. Тукъ слѣзнахме въ къщата на гостолубивия гражданинъ г. А. Милошевъ. Въ Рѣсенъ прѣстояхме цѣли 15 дни, до дѣто се приготвятъ и изпратятъ помощитѣ отъ Битоля за цѣлото пострададо българско население въ рѣсенско.

Рѣсенъ брои около 440 християнски къщи. Българската община има само около 240 къщи. Останалото християнско население, състоеще се отъ 140 български сѣмейства и 60-тина влашки се числи къмъ гръцката община въ градеца. Още щомъ стигнахме въ града, по поръка на дѣдо владика, поканиха се всички изгорени села въ Прѣспа да приготвятъ списъци и да ги изпратятъ, за да могатъ да се отдѣлятъ помощи за всѣко сѣмейство. Сжщото се направи и до всички изгорени села въ рѣсенско. Сжщиятъ день единъ гражданинъ ми прѣдаде единъ списъкъ на изгоренитѣ къщи и села въ прѣспацко. Тоя списъкъ бѣ извлѣченъ отъ официалнитѣ книжа на властѣта. Ето и самиятъ списъкъ.

Изгорени къщи.

	Турски.	Български.	Всичко.
1 с. Пяпле	57	23	80
2 „ Рѣмби	25	—	25
3 „ Германъ	26	—	26
4 „ Любойно	11	105	116
5 „ Браичино	—	77	77
6 „ Наколецъ	—	28	28
7 „ Слимица	—	2	2
8 „ Прѣторъ	—	1	1
9 „ Астамати	7	1	8
	126	237	263.

За с. Пжпле сега си спомнявамъ разказа на бай Стасо въ Вишени. Стасо бѣше брѣзнички войвода и се числѣше въ района на Коте. Въ първитѣ дни на възстанието Коте съ около 200 души свои четници нападна Прѣсна.

— Приближавахме до с. Пжпле, разказваше бай Стасо. Войводата ни прѣдложи на селския първенець Рустемъ ага да се прѣдаде. Тоя последниятъ се затвори въ кжщата си и поиска срокъ. Коте се съгласи. Но срокътъ мина и ние влѣзнахме въ селото. Отъ кжщата на Рустемъ почна да се гърми. Тогѣва войводата ни заповѣда да горимъ турскитѣ кжщи. Не се мина много и отъ далечъ зега да се слушатъ гърмежи. Войски идваха отъ кѣтъ Наколець. Рустемъ ага се избави, понеже ние напуснахме селото и се отеглихме въ планината, дѣто ангажирахме войскитѣ на сражение. Нѣ тѣ ни оставиха и си заминаха. Сжщеврѣменно бидоха изгорени 25 кжщи въ с. Рѣмби и 26 въ с. Германъ.

А пакъ бай Георги отъ с. Пжпле допълни разказа на войводата Стасо така:

—Отъ нашето село бидоха убити само трима души. Когато то горѣше, ние бѣхме избѣгали въ с. Рудари. И сега още всичкитѣ бѣлгарски сѣмейства стоятъ тамъ. До 6. септемврий въ Рудари спокойно минахме. Но тоя день тукъ се разигра една небивала кървава сцена. Бимбашията отъ Наколець съ войски анадолци и многочисленъ башибозукъ нападна селото и умъртви по най-безчеловѣченъ начинъ 17 души, между които една жена.

Четитѣ въ прѣспанско бидоха разпрѣснати отъ като почна настѣпателното движение на войскитѣ на 12. августъ.

—Около това врѣме, разправяше бай Ничо отъ Любойно, въ нашето село бидоха убити 15 души. Между тѣхъ имаше и три жени. Макаръ 80 души четници да бранѣха селото, нѣ нищо не бѣ въ състояние да спре многобройната сганъ отъ войски, илявета и башибозукъ. Нападнаха селото, ограбиха го и го изгориха. Сжщеврѣменно изгориха и ближнето до насъ село Браичино. Населението, което се бѣ отеглило въ планината, на третия день биде заобиколено отъ войска. Въ сжщата минута

нѣкъдѣ се чу пушка . Тогава войската се спусна и съ единъ залпъ уби деветъ души отъ Брайчино . Двѣтѣ млади невѣсти между деветѣтѣ прѣдварително бидоха опозорени и послѣ убити . Слѣдъ това войската откара цѣлото население въ Наколець , дѣто ни държаха плѣнени цѣли двѣ седмици . Мѣжитѣ , които изтеглихме въ Наколець , не могатъ да се изкажатъ : биеха ни , изтезаваха ни по най-грозенъ начинъ , като ни газѣха съ краката . Това правѣше най-вече башибозукѣтъ . Рустемъ отъ Пхиле , Решидъ отъ Наколець и Джелѣо онбаши отъ Крани не знаеха какъ и какъ по жестоко да си отмѣстятъ . Прѣдъ очитѣ ни се продаваха ограбенитѣ вещи и покщнина на никаква цѣна . Така безчовѣчно ни тѣпчаха , до като отъ Битоля пристигна каймакаминѣтъ , който ни разрѣши да се възвѣрнемъ въ изгоренитѣ села . Въ Брайчино двѣтѣ църкви останаха здрави , та народѣтъ има дѣ да се събере и моли на Бога , а въ нашето село и това нѣма , па и иначе отъ страна на храна почти населението гладува . Снопето ни изгориха , а готовото жито ни задигнаха .

V

РЪСЕНСКО

Въ града квартируваше охридския табуръ съ бимбашия Иса бей . А прѣвъ врѣме на възстанието опрѣдѣлената за потушване войска е била много пѣстра . Единъ отъ моитѣ познати ме освѣтли по-подробно върху движението на войскитѣ и башибозука :

— Когато почна възстанието , въ града ни бѣше се установилъ втория бюлюкъ отъ третия низамие табуръ въ Охридъ . Юзбашия на бюлюка бѣше Реджебъ , синъ на поганъ Омеръ отъ Битоля , а милязиминъ Ибраимъ . Скоро къмъ тѣхъ се прибави единъ бюлюкъ запасни ябри съ юзбашия Ашимъ и милязиминъ Адемъ . На 23 юлий пристигна още единъ бюлюкъ запасни отъ прищинския табуръ съ юзбашия Шевки и мюлязиминъ Хаки .

Тия три бюлюка заедно съ илявето отъ битолско и охридско, придружавани и отъ башибозукъ, изгориха селата въ рѣсенско.

Башибозукътъ съ войскитѣ ли е вървѣлъ или отдѣлно е нападалъ? Запитахъ азъ бай Талия.

— Винаги слѣдъ войскитѣ вървѣше. Въ града ни прѣдставителитѣ на башибозука се дѣлѣха на двѣ партии. Едни подържаха, че всичко бѣлгарско въ града и селата трѣбва да мине подъ ножъ, а други не сподѣляха това жестоко убѣждение и намираха за достатъчно да се ограбятъ и изгорятъ селата. Първата група съставляваха: Хюсейнъ Челйо, Рифатъ Лиманъ, Сабри Мустафа, Раме Камберъ, Демиръ Исмаилъ, Хюсейнъ Ракибъ и Мурадъ Камче. Всичкитѣ изброени съ много башибозукъ не успеаха случая да заминатъ съ войскитѣ и да горятъ и убиватъ. Втората група, въ която влизаха Шукри Мехмедъ, беледие реизи, Юнусъ дебреди, Гани бей, Реджебъ Алидъ, Джемалъ Халилъ и Али Ибрахимъ, макаръ и не съгласни съ своитѣ събратия въ начина на дѣйствиe, нъ и тѣ извършиха такива дѣла, които ги поставятъ на равна нога съ тѣхъ.

— Единъ день слѣдъ възстанието, на 21 юлий, продължи бай Талио, четитѣ нападнаха гарнизона въ ханищата на текето, близо при селата Крушиѣ и Лйорѣка. Завърза се сражение, което трая повече отъ 6 часа. Четитѣ се принудиха да отстъпятъ, защото на гарнизона пристигна на помощъ Реджебъ съ войски и Хюсейнъ Челйо съ башибозукъ. Това бѣ първото излизане на въоръжена сила отъ града. Нъ тѣ вмѣсто да прѣслѣдватъ четитѣ, ограбватъ първо Крушиѣ и подпалватъ къщитѣ и послѣ сжщото направятъ и съ Лйорѣка и до вечерята се завръщатъ въ града. Понеже населението бѣ забѣгнало и се намираше задъ гърба на четитѣ, за това и човѣшки жертви нѣма и въ двѣтѣ села.

— Слѣдъ това други войски не нападаха ли изгоренитѣ двѣ села?

— Какъ не, обърна се бай Талио. Нъ азъ не зная подробности върху това. Ето бай Нанчо е отъ Крушиѣ. Той прѣзъ цѣлото врѣме на възстанието се въртѣ около селото, та може да ти разправи, кога и колко пѣти още тѣзи двѣ села станаха

жертва на ненаситно отмъщение .

— Ако и селото ни да бѣ изгорено, каза бай Нанчо, пакъ не бѣхме така съсипани, че да не можемъ да живѣемъ . Ала на 4 авг. войска и башибозукъ пакъ ни нападна . По жестоки бѣха тоя пѣтъ турцитѣ . Тѣ гледаха да съсичатъ всичко живо, каквото намѣрѣха въ село . Ние се разбѣгахме и кога се върнахме, намѣрихме 9 души селяни убити . Между тѣхъ имаше и двѣ момченца на 7 и 14 години . Башибозукътъ бѣше съвсѣмъ побѣснѣлъ . Той като не бѣше успѣлъ да убие повече хора, избѣ всички 95 селски свини и ни откара 1360 овце и кози, 68 чивта волове , 135 крави 26 коне, и 315 кила жито . При това взеха ни и всички земледѣлчески сѣчива . А въ селската ни черква оставиха само голи стѣни . Не по малко пострадаха и нашитѣ съѣди въ Лѣорѣка . Това село бѣ разорено на 15 . августъ отъ войскитѣ , придружени отъ башибозукъ изъ с. Буково . Прѣдводителътъ имъ бѣше Юрефъ отъ сѣщото село . Тѣ изгориха всичко останало здраво . Башибозукътъ се спусна слѣдъ населението и уби 8 мъже . Живи заловенитѣ бидоха най-жестоко оумртвени . А колкото жени бѣха застигнали, обезчестиха ги по най дивъ начинъ . На връщане отъ селото башибозукътъ откара 55 вола, 45 крави, 5 коне и 1500 овце . И тукъ всички 80 селски свини бѣха избити . Сега селянитѣ отъ двѣтѣ села живѣятъ въ колиби, построени върху развалинитѣ . Нѣкои отъ тѣхъ, които се бѣха прѣснали по здравитѣ села, още не сж се завърнали .

— Слѣдъ като изгориха Крушия и Лѣорѣка войскитѣ се завърнаха въ града единъ день само, каза бай Талио . На 23 юлий , срѣда, войска и башибойукъ съ залпове напуснаха града и се отправиха за с. Боуно .

Случайно при тоя разказъ за Боуно при насъ дойде и кметътъ отъ това село . Възползуванъ отъ това, азъ помолихъ бай Ивана да допълни свѣденията за разрушението на неговото село . Той извади отъ джеба си единъ тетрадь, прѣгнать на двѣ, и почна да ми чете слѣднето : „ Бѣше 3. день слѣдъ въстанието . Взе да се пушка отъ двѣ страни . Забѣлѣзахме, че войски и башибозукъ напѣдваха къмъ селото ни . Тогасъ всички ние

забѣгнахме въ ближната гора . До като потерата стигне въ селото , двама мъже бидоха убити . Всичко се виждаше отъ планината . По напрѣдъ нападателитѣ ограбиха селото , постѣ го подпалиха и въ единъ и половина часъ изгориха 86 къщи . Слѣдъ два дни други войски ни нападнаха отъ къмъ планината и изгориха още 6 къщи отъ останалитѣ 10 здрави , като ни откараха 5 коне и всичко , каквото намѣриха . Тогава подъ развалинитѣ на изгоренитѣ къщи открихме и труповетѣ на двѣ млади невѣсти , които не успѣли да избѣгатъ съ населението . Отъ тоя день до 26 августъ още три пѣти войска и башибозукъ ни нападнаха , убиха още 3-ма мъже и ни откараха 170 волове , 196 крави и 900 овци и кози . При това задигна ни се скритото жито и снопето отъ полето . На 26. августъ друга многобройна войска ни нападна . При бѣгането на населението много жени бѣха застигнати и обезчестени отъ башибозука по показание на Шукри отъ Рѣсенъ . Тоя день войскитѣ убиха още единъ мъжъ . Слѣдъ това движението бѣше поутихнало малко , та селянитѣ почнаха да си гледатъ нѣкои полски работи . Скоро се научихме , че султанътъ помилвалъ всички четници , та отъ нѣкои села дори зели да се завръщатъ . И 9 души наши момчета поискаха да се върнатъ . За това азъ единъ день по рано обадихъ на мюдурина въ Рѣсенъ . Нъ тѣ не стигнаха да дойдатъ въ село . Надъ с . Избища войски редици отъ охридския табуръ заобиколили ги и всички 9 души избии . Когато на другия день отидохме да ги намѣримъ , трѣпки ни побиха по тѣлото отъ обезобразнитѣ и люто измъчени трупове : едни бѣха съ отрѣзани уши и носъ и избодени очи , други съ строшени глава и отрѣзани рѣцѣ и крака . На двама бѣха извадени всички зъби . Всички бѣха пронизани и съ по два куршуми и мушнати задъ ухото .

Деньтъ бѣ понавалилъ . Сбогувахъ се съ моитѣ събесѣдници и излѣзохъ на пазаря да поогледа косата си , която бѣ станала необикновенно дълга и рошава , и да направя нѣкои необходими покупки . Бѣхъ слушалъ за Рѣсенъ , че е билъ не чистъ градецъ , нъ сега се убѣдихъ , че той напълно заслужава да носи името кални градецъ . Тукъ локва вода , тамъ купъ

каль, по нататъкъ негърпима воня—ето ви рѣсенскигѣ улици. Само главната улица и тая около пазаря бѣха постлани съ калдърѣмъ. На всѣкъдѣ изъ улицитѣ сръщахъ селяни. Отъ послѣ узнахъ, че голѣма часть отъ населението на изгоренитѣ села живѣело въ града, за това и работата ни по раздаване на помощитѣ твърдѣ много се олесняваше. Мнозина кметове обѣщаха още на другия день да прѣдставятъ потребнитѣ списъци. Английското благотворително дружество тукъ бѣ складирало хилядници кила брашно, прѣдзначено за пострадалото население въ нахията. Още прѣди ние да стигнемъ въ Рѣсенъ, дружеството бѣ раздало на най бѣднитѣ сѣмейства и топли завивки.

Скоро азъ се завърнахъ въ кѣщи. Турцитѣ имаха вече байрамъ. Рамаданъ ага съ разрѣшение отъ дѣдо владика замина за Битоля. И мене работа въ Битоля ме очакваше, нѣ владиката рѣши да ме задържи, до като свърши обиколката си. Тоя день, по случай байрама, той поздрави телеграфически Хилми паша. На другия день, 6. дек. праздникътъ св. Никола, мнозина първенци отъ града дойдоха да се видятъ съ владиката и да просятъ благословіята му. И селскитѣ кметове единъ подиръ другъ се явиха да прѣдставятъ списъци за помощи. Съ най печално изражение на лицето се отличаваеше кмета отъ с. Подмочани. Азъ знаехъ, че това село повече пострада отъ другитѣ въ рѣсенско, като даде сравнително повече човѣшки жертви, нѣ върху подробноститѣ за неговото опустошение не бѣхъ зель бѣлѣжки. За това поканихъ кмета въ стаята си и го помолихъ да ми разкаже за всичко случило се въ селото прѣзъ врѣме на възстанието.

—Подмочани изгорѣ въ четвъртъка на 26. юлий, каза кмета. Тоя день къмъ 6 часътъ по турски многобройна и пѣстра войска идѣше отъ къмъ Рѣсенъ. Тука бѣше Реджебъ юзбашни съ своето низамие и юзбашнитѣ Ашимъ и Шевки съ два редивски бюлюци. Заедно съ тѣхъ вървѣше и цѣлото иляве отъ рѣсенско. А подиръ войскитѣ тичаше банибозукъ начело съ Хусейнъ Челйо и жандармерийския юзбашия Асимъ. Всички мъже, способни да носимъ оружие, бѣхме хванали позиции въ

планината. Женитѣ, дѣцата и нѣкои старци оставихме въ селото. Нѣ когато тѣ чува пушечнитѣ залпове на приближаващата се голѣма потеря, напуснаха селото, но не успѣха да се изкачатъ на планината. Войскитѣ ги застигнаха, заобиколиха ги и ги съблѣкоха, като ги оставиха само съ по една риза. Писъци отъ дѣца и жени далечъ се разнасяха по полето: едни оплакваха убититѣ си дѣца и родители, а други пискаха като не можеха да изтърпятъ болкитѣ отъ нанесенитѣ имъ рани. Башибозукътъ и илявето подпали селото, а войскитѣ се спуснаха да дирятъ мжжетѣ. Нашитѣ позиции бѣха добри и ние посрѣщнахме нападателитѣ си съ отворени гърди. Въ това сражение не изгубихме ни единъ човѣкъ. Само когато войскитѣ се забръщаха на пхтя убиха двама старци. Довечерята войски и башибозукъ очистиха полето. Тогава едвамъ узнахме, че прѣзъ денятъ били убити 15 души, между които 4 жени и 6 дѣца на по 2-11 години. А подъ развалинитѣ на изгоренитѣ къщи се намѣриха труповетѣ на една млада невѣста и на единъ старецъ. Всичко тоя день бидоха убити 19 души и 8 тежко ранени.

— Редифскитѣ бюлюци се завърнаха въ града, каза бай Тале, който туку що бѣше влѣзълъ въ стаята. Низамieto и илявето се опжтиха за Наколецъ. На пхтя при з. Слимича тѣ били спрѣни отъ единъ само четникъ, който, споредъ казането на милазими на бюлюка, убилъ 5 души солдати и слѣдъ това се самоубилъ. Всички се очудвали на геройството на тоя юнакъ. Азъ дълго врѣме запитвахъ за името на тоя герой, нѣ и до днесъ не можахъ да го науча.

— Три недѣли слѣдъ тия събития, подзе кметътъ, селото ни биде нападнато отъ друга многобройна войска, която уби още 10 души селяни. Тая войска изнасили по най-скотски начинъ и много жени. Осъмъ жени и 2 малолѣтни момичета и до днешенъ день не сж овдравѣли. Сега, г-не, освѣнъ дѣто нѣмаме къщи и никакви дрехи и покщнина, нѣ и никакъвъ добитъкъ не ни остана: откараха ни 144 волове, 250 крави и телета, 50 коне и 833 овци и кози, на и училището ни изгориха. Нашата селска чета броеше 70 души. Отъ тѣхъ загинаха 6 души въ разни сражения съ войскитѣ.

Между това въ стаята ни влѣзоха двама свещеници отецъ Кръсте отъ Дупени и о. Евтимъ отъ Рѣсенъ, нѣ енориаши въ с. Златари . И двѣтъ тия сека личеха въ списъка на изгоренитѣ . Азъ знаехъ, че двамата свещеници бѣха най вече въ положение да ми дадатъ свѣденія за опустошението имъ . И напстина, на молбата да ми разкажатъ, какъ и кога тия двѣ села бидоха изгорени, пръвъ о. Кръсте започна .

— Азъ съмъ отъ Дупени, нѣ священодѣйствувамъ въ Ехла . И двѣтъ тия села сж изгорени . По напрѣдъ изгориха Дупени, а послѣ Ехла. Бѣше, ако се не лъжа 31 . юлий, четвъртъкъ . Всички селяни бѣха разпърнати по полска работа : едни вързваха си снопе, други чукаха ржженица . Башибозукъ съ малко войска се показа на полето, взе да гърми и да напрѣдва къмъ Дупени. Селянитѣ се разбѣгаха къмъ селото. На полето бидоха застигнати и убити трима души. Кога разярениятъ башибозукъ приближаваше да влѣзе въ селото, изпратихме селския протогеръ да го по рѣщине, нѣ той бѣ на мѣстото съсѣченъ. Тогавя цѣлото население се спусна да се спасява къмъ планината. На бѣгане бидоха убити още 6 души, между които и 3 жени, и 5 души тежко ранени. Другъ единъ нашъ селянинъ, Наумъ Иваиновъ, когото башибозукътъ бѣ заловилъ живъ, намѣрихме го тежко раненъ съ посѣченъ носъ и съ отрѣзани уши и прѣсти на ржцѣтъ. Той е тукъ въ града, прибави о. Кръсте, и ако искате можете да го видите .

— Стѣдъ като разграбиха селото, продължи свещеникътъ, башибозукъ и войска туриха огънь отъ четири страни и въ нѣколко часа изгориха ни всички 65 къщи и селскитѣ плѣвни . Нѣ , види се , това малко бѣ , та ни изгориха и плетницата по градинитѣ и селскитѣ воденици , на които и воденичнитѣ камъни бѣха разстрошили . А колкото жени и моми имъ бѣха попаднали, изнасилиха най-звѣрски . На заминавание башибозукътъ откара добитъка ни заедно съ всички земледѣлчески сѣчива . Всички свини сжщо бѣха пзбити . При това нашето село таде 22-ма четници , отъ които само трима паднаха убити въ разни сражения съ войскитѣ . Не се минаха 5 дни отъ изгарянето на Дупени, сжщата участь сполети и селото Ехла. Хюсейиъ Гелйо, начело на многоброенъ башибозукъ и Зихманъ Сали съ

много илявета на 5. авг. се приближаваха към Ехла. Населението се отегли, башибозукът влѣзе, го подпади, като го ограби прѣдварително. Изгориха 53 къщи и училището, а черквата само оскверниха. Тоя денъ бѣха убити 4 души, между които една жена съ тригодишното ѝ момченце. Подиръ тия подвизи башибозукътъ заедно съ пристигналата войска се спусна да гони населението. Нѣ селската чета отвори огънь и завърза се сражение, което трая цѣли 4 часа. Въ това сражение, между другитѣ, раненъ бѣ и Хюсейнъ Челйо, който заедно съ всичкия си башибозукъ се отегли къмъ града. Нѣ не е само това, продължи о. Кръсте. Ехла биде нападнато отъ многобройна войска и на 20. авг. Тогава изгориха сѣното и сламата, а башибозукъ задигна житото и снопето, волове и крави, които бѣха останали. Тия войски изпоганиха и много жени. Цѣлото сѣмейство на Шевки бей, което живѣеше въ Ехла, откараха въ Рѣсенъ, като му изгориха къщата, а имотътъ му разграбиха.

— Кой е билъ тоя Шевки бей, запитахъ азъ, и защо сж му изгорили къщата?

— Шевки бей, арнаутинъ, каза о. Кръсте, бѣше единъ отъ добритѣ работници въ освободителното дѣло и въ денътъ на възстанието той съ пушка въ ржцѣ се присъедини къмъ войводата Арсовъ и го придружава прѣвъ цѣлото врѣме, до като трая възстанието. Когато се помилваха и завърнаха всички четници, върна се и Шевки бей, нѣ той, вмѣсто да бжде помилванъ, биде заловенъ и хвърленъ въ затвора въ Битоля, дѣто и до денъ днешенъ лежи.

А о. Евтимъ ето какво ми разправи по опустошението на с. Златари:

— Маликъ чаушъ, колджия на режито, държеше въ селото нѣколко овни и една крава. Той прати извѣстие въ селото да му се дадатъ овнитѣ и кравата и ако селянитѣ събератъ и и само нѣколко пушки му прѣдадатъ, той щѣлъ да настои да не се изгори селото. Селянитѣ отговориха отрицателно. Тогава той рекълъ да си отмѣсти. И наистина, на 15. авг. около 7 часътъ, 300 души войска и башибозукъ начело съ Реджебъ юзбаша и Маликъ чаушъ нападнаха селото, ограбиха го и го

изгориха . Между башибозукитѣ прѣдводители видѣхме още Фератъ гиритли, братъ му Ибишъ и внукъ му Ферадъ Курте , селски полякъ , послѣ Юсрефъ Шахче и Хасанъ Юмеръ, борозанъ—колджия . Населението изпраздни селото и се скри въ близката гора. Башибозукътъ откара говедата и овцитѣ, които намѣри, 30 коне, оскверни ни черквата и си замина заедно съ войскитѣ къмъ с. Кривени. Нѣз Маликъ чаушъ не останалъ доволенъ отъ туй , че не можалъ да намѣри никого въ село. Той се закарналъ другъ пѣтъ да нападне и хора да убие . И скоро сполучи въ това. На 25. авг. нѣкои селяни работѣха на полето Хюсейнъ Челйо и Маликъ чаушъ съ 10—тина свои другари и 10 души войници отъ запасния прищински табуръ спускатъ се по полето и улавятъ 13 души мъже отъ Златари. Слѣдъ това докарватъ ги въ селскитѣ ливади и взематъ да ги връзватъ трима по трима като имъ казватъ че ще ги водятъ въ Рѣсенъ . Селянитѣ почватъ да викатъ, понеже пѣтътъ за Рѣсенъ бѣ прѣсѣченъ и връзанитѣ се водѣха по една пѣтека на противната страна . Всички гледахме това , нѣз никой не посмѣ да се притече на помощ , защото никой отъ останалитѣ въ селото нѣмахме оржие . Нещастнитѣ 13 души бидоха откарани въ планината Чешино и тамъ най-мъченически омъртвени съ ножове и щикове. Единъ отъ тѣхъ, Андрея Трайчевъ, мушнатъ на нѣколко мѣста съ щикъ, прѣсторилъ се на мъртъвъ и влѣчешкомъ достигна до селото , та събщи за трагичната смъртъ на своитѣ другари . Селянитѣ се затекоха да съобщатъ на правителството въ Рѣсенъ за това, нѣз мюдюринътъ Шемсединъ Хюсни ги исплдилъ, като имъ казалъ, че не турцитѣ, а комититѣ ги убили . Довечеръта нови войски минаха прѣзъ селото и задигнаха, каквото намѣриха още . Тѣзи войски плѣниха и много жени, които по пѣтя за Рѣсенъ бѣха съблѣкли и оставили буквално голи .

Двамата свещеници си отидоха . Оставиха ни и другитѣ селяни, които бѣха въ стаята ни . Азъ се намирахъ подъ тѣжното впечатление отъ разказанитѣ събития . Стоехъ на прозореца и си мислѣхъ : нашитѣ помощи, макаръ и да сж нищо спрѣмо онова, що изгуби населението, нѣз всеки таки то поне връменно ще се полуоблѣче. Ами какво щѣше да прави това съси-

пано население за храна, ако едно високо чело̀вѣколюбиво английско дружество не се притечеше на помощ и прѣзъ цѣлата зима изобилно не даваше храна? Какво щѣха да правятъ болнитѣ и раненитѣ, ако сѣщото това дружество не устроеше въ разни пунктове на опустошената областъ врѣмenni болници? Когато азъ задавахъ на себе си тѣзи въпроси, слушамъ вънъ да се вдига голѣма глѣчка. Отварямъ прозореца и виждамъ цѣла тѣлна хора да се трупатъ около двѣ кола съ два трупа, единиятъ мъртъвъ, а другиятъ тежко раненъ. Хазайнитѣ на къщата влѣзе въ стаята и разправи, че това били двама българи, отишли въ с. Сжпотско по просия за мѣнастира при Янковецъ св. Богородица. На връщание отъ селото били нападнати отъ турцитѣ на това село, обрани и измушкани съ камни. Нъ ето единиятъ отъ тѣхъ останалъ живъ и познавалъ убилицитѣ.

На другия денъ азъ нареждахъ списъциитѣ, по които трѣбваше да се раздадатъ помощи въ нѣкои села. Тоя денъ се получи първата пратка съ помощи за рѣсенско и се складира въ помѣщението на първоначалното училище. Десетъ дни наредъ селянитѣ отъ разни села получаваха помощи по прѣдварително приготвени списъци. Самъ дѣдо владика присѣтствуваше при раздаването. Населението отъ нѣкои села се виждаше да е останало съвсѣмъ голо. Азъ видѣхъ мъже, жени и дѣца само съ по една риза. Нъ и помощитѣ за рѣсенско бѣха много повече сравнително съ ония въ костурско. Тукъ по край платното за долни ризи и гащи, раздаваше се шаякъ, готови минтани, бечви, чорапи, кондури, обяла, опинци и гуни. Единичкото изгорено село, въ което населението сполучило да спаси дрехитѣ и покъщнинета си бѣ селото Перово. Въ деня, когато селянитѣ отъ това село получаваха помощи, азъ забѣлѣзахъ, че тѣ не бѣха така одърпани, както другитѣ.

Когато азъ запитахъ, какъ успѣли да отърватъ дрехитѣ си и другитѣ вещи, единъ отъ тѣхъ бай Кръсте, ми каза:

—Тръстиката, г-не, спаси и населението, и дрехитѣ.

Азъ замолихъ бай Кръсте да ми разясни, въ коя тръстика и какъ се е спасило населението въ нея?

—Нашето село, подкачи бай Кръсте, изгорѣ на 18.

августъ въ понедѣлникъ . Когато войски и башибозукъ го нападнаха, въ него не намѣриха никого . Изгориха ни къщитѣ и ни откараха живата стока . Цѣлото население се криеше между трѣстиката въ езерото (Прѣспанското) . Тия скривалища бѣхмѣ приготвили прѣдварително по слѣдния начинъ : качвахмѣ се на лодки и по извѣстни намѣ канали прониквахмѣ отъ къмъ вжтрѣ въ гжетата трѣстика, която покрива езерото на голѣмо разстояние отъ брѣга му . Трѣстиката е висока на мѣста 4 , а на други 5 метра . Отрѣзваше се 20-30 см . високо надъ водата въ едно пространство отъ 5-7 кв . м . и се вързваше на снопчета , които се постилаха върху якитѣ стрѣкове . По такъвъ начинъ жилището за едно сѣмейство бѣше приготвено . То се настаняваше върху снопчетата, а за прѣдпазване отъ слънчевия пекъ одърѣтъ се покриваше пакъ съ трѣстикови прѣчки . На близко едно мѣсто до първото скривалище по сѣщия начинъ се пригавяше друго за едно или нѣколко сѣмейства . Въ тия надезерни одри цѣлото население отъ Перово и много сѣмейства отъ сѣсѣднитѣ села се криеха повече отъ два мѣсеца, безъ ни най-малко да подозира войската или башибозука за това . Най-сетнѣ въ първитѣ дни на мѣсець септемврий нашитѣ жилища бѣха издадени и ние се видѣхмѣ заобиколени отъ войски и башибозукъ , които убиха двама селяни старци . Тукъ биде убитъ и районния инспекторъ Панайотовъ . Населението слѣдъ това се прѣсна по здравитѣ села, дѣто и до сега живѣе . Сжшеврѣменно съ нашето село изгориха и ближнитѣ двѣ села Вълкодере и Покървеникъ . Тѣ сж малки селца отъ 10 и 35 къщи, нѣ и двѣтѣ имаха много жива стока .

—Само мене откараха жива стока за 180 лири, обади се дѣдо Търпо отъ Покървеникъ . Селото ни изгориха на 18 . авг. войски, които бѣха дошли отъ къмъ Охридъ и Рѣсенъ на 17 . Тѣ се придружаваха и отъ много башибозукъ . Ние, цѣлото население, забѣгнахмѣ заедно съ живата стока къмъ с . Огешово . На другия день войскитѣ изгориха Покървеникъ, опжтиха се къмъ Вълкодере и го изгориха, а живата стока откараха въ града . А голѣма частъ отъ тая пѣстра сбирщина нападна селото Перово и го подпали . Тоя день въ Покървеникъ и Вълкодере

бидоха убити по единъ старецъ. Войскитѣ стигнаха и въ Отешеве, а ние оставихме цѣлата си жива стока и се спуснахме да се спасяваме къмъ с. Дупени и планината Туминецъ.

Ограбенитѣ вещи отъ войскитѣ се продавали въ града. По тоя случай бай Тале ми разправи слѣдното: „Прѣвъ врѣме на възстанието войскитѣ продаваха въ града бакърени сждове за 1 грошъ оката, вълна за 60 пари, масло за 2 гроша, една овца за 1 грошъ, църковни сребърни чаши и кръстове за 10 гроша. Воловетѣ, биволитѣ и кравитѣ се даваха само за кожата.“

Между това работата ни по раздаване на помощитѣ намаляваше. Бѣха останали още нѣколко села да молучатъ помощи. Близко бѣше врѣмето, когато трѣбваше да напуснемъ Рѣсенъ, за да се притечемъ на помощъ при други нещастни. По поръчка на дѣдо владика о. Поповски и Рамаданъ ага се завърнаха въ Прѣспа да раздадатъ помощитѣ на селата Любойно и Брайчино. Прѣдъ училищното здание бѣше се натрупало населението отъ Кривени и Метимеръ и очакваше реда си да бѣде повикано. Единъ отъ тѣхъ, бай Ставре отъ Кривени, се приближи до мене съ тие думи:

—И ние сме изгорени, г-не, нъ не сме както други пострадали: човѣшки жертви нѣма отъ нашето село. Когато на 15. августъ войски и башибозукъ се завръщаха отъ къмъ Крушово и Смилево едно отдѣление отъ 40 души нападна селото ограби го и го подпали. На 19. сжщи друга многобройна войска го нападна, намѣри всички скрити вещи и покъщнина и ги отнесе, като подпали и всичкото събрано на купи сѣно. Населението се укриваше въ планината Високъ кладенецъ, дѣто успѣхме да спасимъ и една частъ отъ живата стока. Тукъ прѣкарахме 7 седмици и сега скоро се завърнахме въ село.

—А дѣ живѣете сега, когато къщитѣ ви сж изгорени?

—Въ колиби, които на двѣ на три стѣквихме. Казватъ, че държавата цѣла да ни издигне къщитѣ както сж били.

—Всички ли четници отъ вашето село се завърнали здрави?

—Не, единъ само падна мъртъвъ въ сражението при

Цапари.

—Сжщиятъ день, 15. августъ, изгориха и нашето село, подзе кметътъ отъ Метимеръ. Единъ день по напрѣдъ мина войска и башибозукъ и само ограби нѣкои кжци. Ние всички бѣхме забѣгнали и не мислѣхме, че войскитѣ на другия день пакъ ще се завърнатъ, за това нѣкои селяни бѣхме слѣзнали въ селото. Ама кога видѣхме, че съ залпове тича къмъ селото многобройна папlachъ отъ башибозукъ, иляве и войски, ние, мъже, жени и дѣца, ударихме на бѣгъ и до дѣто се изкачимъ на планината, кжцитѣ бидоха подпалени и изгорени. При това изгориха ни снопето и сѣното и убиха 4-ма мъже. Ние не се върнахме въ селото цѣли 5 седмици. Всичкото това врѣме прѣкарахме въ влашкото село Гонени. Тукъ се научихме, че въ едно сражение съ войскитѣ нашата селска чета е изгубила двѣ момчета.

За самия градъ Рѣсенъ единъ отъ гражданитѣ ми даде слѣднитѣ свѣдения по случилото се въ него прѣзъ врѣме на възстанието:

—Нашиятъ градъ на съ малко и на два пжти остана да се обърна на пепелища. Първиятъ пжтъ бѣше, когато прѣзъ първитѣ дни на възстанието четнишкиятъ отредъ мина съ пушкания и пѣсни прѣзъ града и когато слѣдъ нѣколко дни пристигнаха нѣколко бюлюка войски и илявета. Тогава на 25. юлий, заловиха се 19 души граждани и вързани се откараха въ Битоля. По пжтя трима отъ тѣхъ бидоха убити. На 26 юлий биде убитъ въ правителствения домъ видния ни гражданинъ Никола Ляпчевъ. Между гражданитѣ, които най-много материално пострадаха, е Андрей Милошевъ, комуто направиха на прахъ и пепель цѣлото имущество въ с. Дърмени, състоеще се отъ единъ голѣмъ ханъ, една образцова градина съ 28 ябълчни и крушеви дървета, 185 ясики и толкова лози, 500 м. плетъ, 500 снопе жито, 40 коли сѣно и др. Рѣсенъ даде 50 души четнишка сила. Отъ тѣхъ само двама паднаха убити въ разни сражения.

ДЕМИРЪ-ХИСАРЪ

Най-сетнѣ и работата ни въ Рѣсенѣ се свърши. Днесъ е 19 декемврий и ние се приготвяваме за дългъ пътъ. Намѣряваме да стигнемъ мѣнастиря при с. Стѣпче, Демиръ-Хисарско. Още рано въ къщата ни се събраха мнозина граждани първенци и почти всички градски и селски свещеници, за да изпратятъ владиката. Единъ день порано въ града бѣха дошли съ стока мѣнастирски коне, които дѣдо владика ангажира, и ние всички тръгнахме. Врѣмето бѣ мрачно и хладно. Едри капки дъждъ зеха да се сипятъ. Изглеждаше, че ще имаме истински зименъ день. Ние сме вече вънъ отъ градеца и вървимъ на сѣверъ по шосето за Охридъ. Прѣдъ насъ на лѣво се бѣлѣе селото Янковецъ. Тъкмо подъ селото при селската воденица конетѣ ни прѣгазиха селската рѣка, и ние се отбихме отъ шосето. Пжтеката водѣше на с. и . и обикаляше около единъ не много високъ хълмъ. Когато възвихме на изт., намѣрихме се между два хълма и на лѣво отъ насъ видѣхме с. Кривени. Подъ селото върху една поляна се издигаше селската черква. Тукъ бѣха слѣзли всички селяни да пожелаатъ добъръ пътъ на владиката и да му изкажатъ благодарността си, за дѣто имъ се помогна. Отъ далечъ се бѣлѣеха сламенитѣ покриви на низкитѣ селски колиби, въ които населението щѣше да прѣкара зимата.

Прѣдъ насъ се издига високата планина Бигла. Прѣдстоеше ни да я прѣминемъ. Пжтьтъ взе да става отъ стрѣменъ още по стрѣменъ. Конетѣ сж уморени вече и много мъчно се изкачватъ. Буковъ храсталакъ на всѣкъдѣ покрива планината. Тукъ тамъ изъ пжтя срѣщаме дървари, които съ волове влачеха дърва. Ето ни и на прохода, прѣзъ който ще процѣпимъ планината. Силенъ вѣтъръ духаше. Дъждъ, размѣсенъ съ едри снѣж-

ни парцали, се сипѣше като изъ ведро. Ние се спрѣхме, понеже конетѣ се отказваха да вървятъ. Всичко около насъ побѣлѣ. Вѣтрътъ още повече се усили. Съ мъка възвихме на с. и., и свѣжнитѣ виелицы биеха право въ лицето ни. Какъвъ студъ чувствуваха другаритѣ ми, не зная, нъ моитѣ ржцѣ бѣха съвсѣмъ измръзнали и азъ не можахъ да държа юздата на моя конь. Па и краката ми не бѣха мои. Ахмедъ ефенди, който караше до мене, също треперѣше отъ студъ. Той даже ми поиска едната ржавица, за да завие своята ржка. Готовъ бѣхъ да му услужа, нъ моитѣ ржавици бѣха се слѣпили за ржцѣтъ и не бѣхъ въ сила да ги извадя. Конетѣ ни газятъ дебелъ цласть свѣгъ и се спускатъ на долу къмъ изтокъ. Вѣтрътъ и свѣгътъ попрѣстанаха: ние се закрилахме отъ едно баирче. Проходътъ приближаваше да се свърши, и пжтътъ заобикаляше баирчето и завиваше на сѣверъ. На дѣсно се пада полето на Долни Демиръ-Хисаръ, нъ нищо не можеше да се види. Гжета и студена мъгла ни нападна отъ всѣкъдѣ. Слѣдъ малко тя стана до голкова гжета, че освѣнъ дѣто не можеше да се види голѣмото изгорено българско село Смилево, по край което минавахме, нъ и сами ние бѣхме изгубили пжтя за мѣнастиря и вървѣхме на посоки. До Смилево бѣхме изминали 5 часа пжтъ. Оставаше ни още около два часа до мѣнастиря. Мѣстността, по която вървѣхме, бѣше съвсѣмъ гола. Водачътъ ни, мѣнастирски слуга, найсетнѣ намѣри пжтя. Той стрѣмно се спущаше на долу. Владиката слѣзе отъ коня. Слѣзнахме и всички други. Стрѣмнината по напрѣдъ е била гориста, нъ лѣсетъ изсѣченъ и човѣкъ на всѣка стѣпка би се прѣпнналъ и отърколилъ. Мъглата като че ли се бѣше разредила, и прѣдъ насъ се видѣ мѣнастирското здание, което ни наумява стара срѣднѣвѣковна сграда. По срѣдъ двора на мѣнастиря се издига великолѣпна църквица. Около мѣнастиря бѣ прѣснатъ мѣнастирския добитѣкъ, който лѣниво прѣдъвчваше сухата зимна храна. Ние влѣзнахме въ мѣнастиря прѣзъ яки врата и слѣзнахме на двора. Първото нѣщо, за което азъ помолехъ, бѣ огнь. Заведоха ме въ готварницата, дѣто въ едно широко огнище бѣ накладенъ силенъ огнь. Надъ огня висѣше котелъ, въ който се варѣше фасулъ. Огрѣвахъ се до като

измокренитѣ си дрехи успѣхъ да изсуша . Послѣ се прибрахъ въ стаята, въ която се бѣха настанили и другитѣ служаци при дѣдо владика . А самъ владиката зае хубавата гоства стая . Поспройката на тия двѣ стаи, сравнително по хубави отъ другитѣ въ мѣнастиря, е станала по поржка на владиката въ битността му Охридски митрополитъ .

Едно нѣщо, което отъ начало се хвърли на очи, бѣ, че въ мѣнастиря имаше много уметвено болни и сапати . Коридоритѣ бѣха съвсѣмъ не чисти, па и въобще ми се видѣ всичко не чисто . Довечерята азъ посѣтихъ мѣнастирската черка, която е ново здание . Живописята ѝ отвжтрѣ е доста груба . Тукъ азъ се запознахъ съ игумена на мѣнастиря, о . Данаилъ, единъ нисичкъ младоликъ калугеръ . Излѣзе, че и учителтъ въ мѣнастиря бѣ мой познатъ . И двамата бѣха очевидци на лѣтошнитѣ събития около мѣнастиря и на драго сърце приеха да дойдатъ вечерята при мене и да ми разкажатъ всичко случило се прѣвъ врѣме на възстанието .

— Не може да се опише това, г-не, прѣвъ започна учителтъ Д-въ . Войски, придружени отъ башибозукъ, се прѣдваха на неизказани изтѣпления . Бѣше 13 . авг . Населението отъ околнитѣ села хвана близкитѣ планини . Едно голѣмо отдѣление войска излизаше отъ Прибилци , друго едно отъ къмъ Мургашово , а трето-отъ Обѣдникъ . Тритѣ тѣзи отдѣления се събраха около голѣмия мѣнастирски ханъ при с . Стѣпче, навлѣзоха въ него, ограбиха го и го подпалиха . Започнатото отъ войскитѣ довършваше се отъ башибозука . А башибозукъ имаше толкова колкото и войска . Цѣлата тая сганъ съ диви викове и непрѣстанни залпове доближи мѣнастиря и се опита да навлѣзе въ него . Нъ вие видѣхте мѣнастирскитѣ врата: тѣ сж толкова яки, че не можаха нито да ги счупятъ, нито да ги подпалятъ, Мнозина отъ мѣнастирскитѣ хора бѣха се прѣснали изъ гората . Пѣстрата тая тѣлна, разярена, че не можа да влѣзе въ мѣнастиря, спусна се по гората и омъртви 9 души мѣнастирски слуги и 5 други селяни отъ околнитѣ села . Тя мина и прѣвъ с . Стѣпче, което досущъ ограби . Като водачи на башибозука и войската служеха най-вѣрлитѣ разбойници въ нашенско . Тѣ

бѣха Шазе , Акивъ , Нурушъ , Маликъ , Шевки и Мучо отъ Прибилци, Рустемъ отъ Мургашево и Реджо отъ Обѣдникъ.

— Другъ пътъ слѣдъ това не се ли нападна мѣнастиря?

— Да, добави учительтъ . Нѣ за това по-добрѣ знае о. и гуменътъ, който самъ посрѣщна командантътъ на войскитѣ .

— 27 авг. бѣ, подзе о. игуменътъ, безброй войски ни заобиколиха отъ всѣкъдѣ, навлѣзоха въ мѣнастиря и почнаха да го обиратъ. Обирътъ се продължи, до като пристигнаха офицеритѣ, на които се оплакахме . Наистина, много нѣща ни се повърнаха, нѣ само отъ ония солдати, които офицеритѣ завариха въ мѣнастиря, защото солдатитѣ влизаха, грабваха, каквото намѣрѣха, и си излизаха. Прѣднитѣ войскови части наблизко до мѣнастира откриха цѣль единъ четнишки отредъ. При Добромирово завърза се отчаянно сражение, което трая нѣколко часа. Офицеритѣ и началницитѣ на башибозука наблюдаваха сражението отъ стаята, дѣто сега е настаненъ дѣдо владика. Пристигнаха и нови войски, та всичко станаха шестъ табурни, които взеха участие въ тази битка. Четата биде разпрѣсната. Само единъ войвода съ всички свои момчета бѣше слѣзълъ ето тукъ въ дола: Нѣ ни единъ отъ тѣхъ не можа да се спаси: всички умрѣха, пронизани отъ безброй куршуми. Залповетѣ на войскитѣ бѣха оглушителни и страшни. Макаръ отредътъ да бѣ разпрѣснатъ, нѣ и слѣдъ това не остана мѣсто въ тая лѣсиета планина, върху което да не се изсипаха съ хилядници куршуми. Тоя день войскитѣ убиха двама селяни безъ оржие, единиятъ отъ които бѣше мѣнастирски слуга.

Слѣдъ това азъ помолихъ о. игумена да ме заведе въ мѣнастирската трапезария. Това бѣ една дълга стая на долния катъ на зданието, въ която бѣха насѣдали да вечератъ около 60 души мѣнастирскн хора и селяни отъ околнитѣ села. Тукъ азъ намѣрихъ първенецътъ бай Ванчо отъ с. Бѣлче и свещеникътъ отъ с. Сопотница. И двѣтъ тия села като изгорени, на другия день щѣха да получатъ помощи.

По покана на о. игумена бай Ванчо ни разказа слѣдното за своето село:

— Нашето село Бѣлче имаше само 9 къщи. До 5. ав-

густъ всички селяни живѣхме си мирно и си гледахме полскитѣ работи . Но тоя день банибозукъ и войски се явиха отъ къмъ Мургашево и Обѣдникъ , минаха прѣзъ селото , ограбиха го и изгориха 8 кѣщи . Населението, уплашено отъ ненадѣйното нападение, се отърва съ бѣгство . Убити се намѣриха отпослѣ двама мъже и една жена .

—Слѣдъ 5 дни на 11 августъ, продължи свещеникътъ отъ Сопотница, изгориха и 70 кѣщи отъ нашето село . А това стана слѣдъ сражението при Доленичката кория . Едно отдѣлене дебрани , придружени отъ банибозукъ , напдна кѣщитѣ ни, ограби ги и ги изгори . Здрави останаха 11 християнски и 12-тѣ турски кѣщи . Сега селянитѣ сж прибрани въ колиби , които си построиха отъ рѣженица . Ирѣзъ цѣлото врѣме на възстаннето убиха се отъ банибозука само 4-ма души отъ Сопотница .

Слѣдъ като на другия день на тия двѣ села се раздадоха помощи, дѣдо владика рѣши да заминемъ за кичево, та прѣди празниците да можемъ да помогнемъ на опожаренитѣ тамъ български села . Помощитѣ за три отдалечени отъ мѣнастиря села Ракитница, Рстойца и Журче оставиха се да се раздадатъ отъ игумена на мѣнастиря . Въ Ракитница бѣха изгорени 10 кѣщи, а въ Рстойца и Журче по 8 и 5 кѣщи .

Макаръ и много малко врѣме да ми оставаше, азъ поискахъ да видя мѣнастирската библиотека за съществуването на която знаехъ отъ бѣлѣжкитѣ на разни пѣтешественици (отъ архимандрита Антонина до Успенски) . О . игуменътъ ме заведе въ една тъмна стайца на долния катъ на зданието . Въ нея имаше единъ високъ долапъ, къдѣто се пазѣха много славянски и грѣцки рѣкописи, всички писани на хартия . Пергаментнитѣ листа , които тукъ тамъ се срѣщаха между хартиенитѣ , бѣха всички отрѣзани , и по обясненията на о . игумена, отнасяни отъ разнитѣ високи посѣтители . Отъ бѣглия погледъ , който направихъ , всички славянски книги сж черковни . Внимание заслужаватъ историческитѣ бѣлѣжки , които прѣписвачитѣ сж правили по празното поле на нѣкои листа .

На 22 . декемврий оставихме Слѣпченския мѣнастирь